

158.
27. III 4.
E 15934
K. TAEV JA K. MIHKLA

KIRJANDUSLIK LUGEMIK

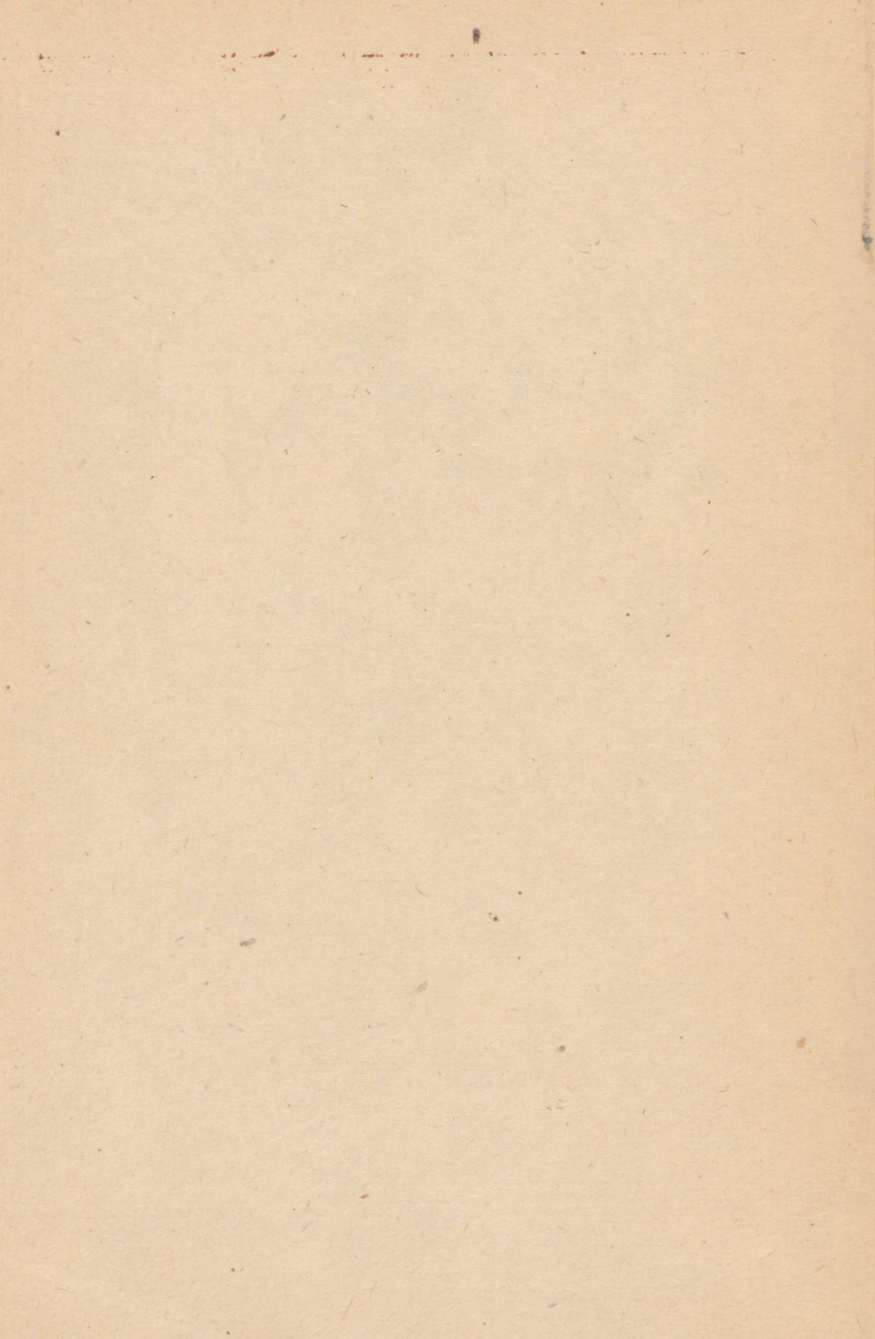
VII KLASSILE

I VIHK

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1945

K. TAEV JA K. MIHKLA

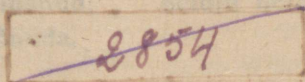
LÕÕRILISE rahvalaule

Kust ma laulma õppisin

KIRJANDUSLIK LUGEMIK

VII KLASSILE

I VIHK

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

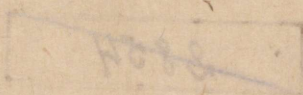
TALLINN 1945

K. TAEV JA K. MIHKLA

25273

A-15734

RK

"PEDAGOGILINE KIRJANDUS"

TALLINN 1945

Lüürilisi rahvalaule

Kust ma laulma õppisin

Nüüd ilus vilulla veerda,
kaunis laulda kaste'ella,
armas hallalla kõnelda.

Vilu veeretab sõnuda,
kaste kannab häälekesta,
vilu viib sõnad viluje,
kaste hääle kauge'elle,
Viru naiste veeretada,
Harju naiste arvatada,
Järva tütarde jagada.

Järva tüttered jagasid:
See pole tütar teinud tööda
ega vaene näinud vaeva,
kana kangasta kudunud,
virb¹ ei lõnga veeretanud,
armas lõnga haspeldanud;
see on seadenud sõnuda,

lahutanud laulu laia,
pannud kokku palve'ida.

Mina kuulin, vastu kostin:
Kas tahad, koha juhatan,
koha arma annan teada,
kus ma seadasin sõnuda,
lahutasin laulu laia,
panin kokku palve'ida:
küla alla kündadessa,
arulla ä'estadessa,
nõmmel marju noppidessa,
soossa loogu võttadessa;
seal ma seadasin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'ida,
heidin hellida sõnuda.

Kui mina hakkan laulemaie

Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, laskemaie,
halli lindu hõiskamaie,

künnilindu kuulutama:
ei siis saaks küla magada,
küla orjad uinu'ella,

¹ Virb — neiu meeliõusnimi.

küla poisid poolta unda,
küla naised natukesta,
küla neiud näputäita.

Küla siis tõuseks künnikselle,
talu tõuseks tapuaida²,
rikas rehe katukselle,
vabadikud vainiulle³,
sandid sauna sõnnikulle:
kuulama minu sõnuda,

lapse hullu laulusida.

Kust see laps need laulud
võtnud,

hulluke sõnad osanud?
Mina mõistin, vastu kostin:
Lood olen võtnud lutsu suusta,
laulud latika ninasta,
viisid kiisa keele alta.

Suu laulab, süda muretseb

Kes meid kuuleb laulevada,
laulevada, luulevada,
see ütleb ilul olevat,
rõõmu päivi meid pidavat,
lusti laulu laulevada.
Ma laulan läbi murede,
läbi leinase südame,
läbi hoole hoogudegi.

Suu laulab, süda muretseb,
silmad vetta veeretavad,
laseb põski laine'ida,
kulmud kulla tilkemida.
Süda teaneb süüda palju,
pale paksuda mureta,
rinnad hoolta raske'eda.

Peretütar ja orjalaps

Peretütar peenikene,
tõused hilja hommikulla,
võtad astu aida teeda,
käia kelderi radada,
seal sa sööd se'alihada,
seal katsud kanamuneda,
seal maitset magusta metta.

Siiski silmista sumeda,
siiski kulmusta koleda,
hamba'istagi haleda,
palge'ista päevitanud,
kõrvadesta kolletanud.

Mina vaene orjalapsi,
vara tõusen valge'ella,

² Tapuaid — humala-aed.

³ Vainiu — rohuväli, karjamaa.

lähem lehma lüpsemaie,
sealt lähem karja saatemaie,
hobusida otsimaie.

Söön siis putki põõsa'asta,
nopin marju mätta'alta,
lakun vetta lätte'esta.

Siiski silmista sinine,
siiski kulmusta kenane,
siiski hambaista heleda,
palge'istagi punane,
ime- ilmesta -ilusa.

Käsikivil

Kivikene hallikene,
eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kasuda:
meri oleks sinda meelitanud,
mere kallas kasvatanud.

Kivikene hallikene,
eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kõrada⁴,
ennem kui toodi me tubaje,
kanti meie kamberie,

meie neidiste vedada,
kaokeste⁵ katkestada.

Kivikene hallikene,
nüüd sa rikud rinnaluida,
katki murrad kaelaluida,
nüüd minu käed kuluvad.
Kivi rihma rikub rinnad,
kivi vitsa väänab kaela,
käsipuu käed kulutab.

Teoorja õhkamine

Oi meie ilusa härra,
oi meie punane proua,
oi meie saleda saksa,
hõbenuppu noori härra,
kuldapitsi preilikene!
Tõuske üles tooli peale,
saage üles saali peale,
tõuske valda vahtimaie,

kuidas valda vaevatakse,
kihelkonda kiusatakse,
pisuke si piinatakse,
rammetumi raisatakse,
pihad peened peksetakse,
õlanukid nokitakse,
käsivarred vaevatakse!

Pilkus keppe pihlakane,

⁴ Kõrama — kõrisema, kurisema.

⁵ Kaoke — neiuks.

tutjus keppi toomingane,
helkis keppi eiergane⁶,
minu peenta pihta mööda,

vaesta käsivarta mööda,
õhukesta õlga mööda!

Mis ma sest orjusest saan

Ketran kõik kevased päevad,
tallan vokki kõige talve:
saa ei särki sääselegi,
palakat ei parmulegi,

küütu kuube kirbulegi.
Ketran rüüdi röövelille,
peenta särki peksijalle,
siidi silma pistijalle.

Veere, veere, päevakene

Veere, veere, päevakene,
veere looja, me väsimel,
tõtta alla, me tüdime!

Ei ole aega päeval veerda:
päev so'eb sulaste päida,

kammib karjalaste päida,
hari kuldane kä'essa,
hõbe lauake e'essa.
Hari aga sulpsatas mereje,
lauakene lainehie.

Eepilisi rahvalaule

Tamme istutamine

Läksin metsa kõndimaie,
uduselta hulkumaie,
varaselta vaatamaie.

Mis ma leidsin metsastagi?
Leidsin tamme taimekese,
viisin kasvama koduje,

õueaedaje iluksi,
ukse ette ehte'eksi.

Istutin isa ilule:
Jõua, tammi, kasva, tammi,
tõuse, tammi, tüüakaksi⁷,
kergi, tammi, kõrge'eksi!

⁶ Eiergane — õispuine.

⁷ Tüüakas — jämeda tüvega, tüse.

Tamm ei jõudnud, tamm ei kergi, tammi, kõrge'eksi!
kasnud, Tamm ei jõudnud, tamm ei
tamm ei hiljuke edenud, kasnud,
tamm ei tõusnud tüüakaksi, tamm ei hiljuke edenud,
kerkinud ei kõrge'eksi. tamm ei tõusnud tüüakaksi,

Istutin ema ilule:

Jõua, tammi, kasva, tammi,
tõuse, tammi, tüüakaksi,
kergi, tammi, kõrge'eksi!

Tamm ei jõudnud, tamm ei
kasnud,
tamm ei hiljuke edenud,
tamm ei tõusnud tüüakaksi,
kerkinud ei kõrge'eksi.

Venna istutin ilule:

Jõua, tammi, kasva, tammi,
tõuse, tammi, tüüakaksi,

Istutin õe ilule:

Jõua, tammi, kasva, tammi,
tõuse, tammi, tüüakaksi,
kergi, tammi, kõrge'eksi!

Tamm ei jõudnud, tamm ei
kasnud,
tamm ei hiljuke edenud,
tamm ei tõusnud tüüakaksi,
kerkinud ei kõrge'eksi.

Peiu istutin ilule:

Jõua, tammi, kasva, tammi,

tõuse, tammi, taeva'aie,
oksad pooli pilvedeie!

Tamm siis jõudis, tamm siis kasvis,
tamm siis hiljuke edenes,
tamm siis kasvis taeva'aie,
oksad pilveje pugesid,
tahtis taevasta jagada,
oksad pilve pillutada.

Mina venna palve'elle:

Vennakene, hella velje,
ihu kirves, kiilu varsi,
tapperi⁸ tera tasuta,
tule tamme raiumaie!

Tammi tahab taevasta jagada,
oksad pilve pillutada.

⁸ Tapper — sõjakirves.

Vennakene, hella velje!
 Alt saab aita, pealt saab lauta,
 tüvikust saab tünderida,
 oksista hobuste talli,
 keskelta kena kiriku,
 ladvast laste lustilauda.
 Mis sest jääneb laastukene,
 sest saab mulle kirstukene,
 kirstu peale kaanekene.

Kalmuneid

Peeter peeni, mees madala,
 Kalevine poisikene,
 raius sõõru⁹, rookis sõõru,
 kündis sõõru, külvas kaera,
 külvas kesva¹⁰ kalmu teele,
 kaera kalmu kaela peale.
 Ise kündis, ise mõtles,
 ise külvas ja kõneles:
 „Kasva, kasva, kaerakene,
 kergi üles, kesvakene!
 Oo kalmu, kasuta kaera,
 kesva kergita, kabeli!
 Kui mul kasvab kaunis kaera,
 kaunis kaera, kiidu kesva,
 mina kalmust naise naidan¹¹,
 liivast neiduse nimitsen.“

Kasvas kaunis kaerakene,
 kerkis kiidu kesvakene.

Peeter, peeni poisikene,
 Kalevine kange meesi,
 viis siis linnaksed liguje,
 õlle viis terad ojaje,
 hakkas naista naitamaie,
 hubasuuda otsimaie.
 Kosis kaasa kauge'elta,
 Riiasta rahaka tütre,
 võttis Riiast raadi lapse.

Jo hakkab koju minema,
 vennastelle veeremaie.
 Neiu saanije sä'ekse,
 peiu kõrvale panekse,
 astub saani ääre peale,
 jala paneb saani parda'alle.
 Saani parras praksahтели,
 looga küüsi loksahтели.
 Peeter lausus meelestana,

⁹ Sõõrd (sõõru) — (põllumaaks) maharaiutud mets või põõsastik, ale.

¹⁰ Kesv — oder.

¹¹ Naitma — naist võtma.

lausus meele poolestana:
„Jumal teab, Jumalukene,
Mari teab madalukene,
mis itkud¹² minul e'essa,
suured nutud sõiduteella.
Miks mul loksas looga küüsi,
miks mul praksus saani
parras?“

Olid tal hüvad hobused,
kauni'id tal kaerasööjad,
läksid mängides mägeje,
karga'elles kalda'aie.
Sai ta kalmu kaela juure,
sai ta koolnute kohani,
jõudis leinaliivikulle,
manalaste maie peale, —
jäi ta saani seisemaie,
pärалаuda peatamaie,
regi rakshtas kivije,
kaustavitsa kändaraie,
põikipooli põõsa'aie.

Peeter, peeni poisikene,
emalapsi hellakene,
küll minetas, küll tuletas,
küll minetas meelihoosta,
tuliratsuda tuletas:
ei saa minduksi hobune
ega tulduksi tuline;
pääse ei saani seisemasta,
pärалаuda peatamasta,
ei ratke regi kivista,

kaustavitsa kändarasta,
põikipooli põõsa'asta.

Noorik hakkas nõudemaie,
kaasake küselemaie:
„Miks kisud kivistikuaie,
vaibud kändude vahele?
Sõida teeda sillalista,
lase teeda laualista.
Ilmaline, kalmuline,
katkesta regi kivista,
kaustavitsa kändarasta,
põikipooli põõsa'asta!“

Tulid välja toonilased¹³,
vastu kostid kalmulised,
Tooni tüttered tõrelid:
„Peeter, peeni poisikene,
kosilane kõrgikene!
Ei ole õige, mis sa ütlid,
ei tõsi, mida tõ'otid.
Olid maada kündemassa,
leivamaada lõikamassa,
kui sa künnid, siis sa mõtlid,
kui sa külvid, siis kõnelid:
„Kasva, kasva, kaerakene,
kergi üles, kesvakene!
Mina kalmust naise naidan,
liivast neiduse nimitsen.
Peeter, peeni poisikene,
kosilane kõrgikene!
Es ole õige, mis sa ütlid,
es ole korras, mis kõnelid.

¹² Itk — nutt.

¹³ Toonilane — manalane.

Anna meile, mis sa annid,
tõota, poissi, mis tõ'otid!"

Peeter, peeni poisikene,
kosilane kõrgikene,
töötas kimbu kinda'ida,
kaksi kimpu kapukaida¹⁴,
lubas leiska linnikuida,
kogu kirstu kirjavaida,
terve vaka valge'ida.

Küll minetas, küll tuletas,
küll minetas meelihoosta,
tuliratsuda tuletas:

saa es minduksi hobune
ega tulduksi tuline,
pääse es saani seisemasta,
päralauda peatamasta,
es ratke regi kivista,
kaustavitsa kändarasta,
põikipooli põõsa'asta.

Tulid jälle toonilased,
Tooni tüttered tõrelid:

„Peeter, peeni poisikene,
kosilane kõrgikene!

Anna meile, mis sa annid,
tõota meile, mis tõ'otid!"

Peeter, peeni poisikene,
emalapsi hellakene,
lubas eesta taadi ruuna,
venna virga vehmerilta,
lubas karja kasvamasta,
põllu vilja võrsumasta.

Küll tuletas, küll minetas,
küll minetas meelihoosta,
tuliratsuda tuletas:
saa es minduksi hobune
ega tulduksi tuline,
pääse es saani seisemasta,
päralauda peatamasta,
es ratke regi kivista,
kaustavitsa kändarasta,
põikipooli põõsa'asta.

Tulid jälle toonilased,
Tooni tüttered tõrelid:

„Peeter, peeni poisikene,
kosilane kõrgikene!

Anna meile, mis sa annid,
tõota, poissi, mis tõ'otid!"

Peeter, peeni poisikene,
emalapsi hellakene,
tõ'otas siis Toonelalle
pungasta po'erahada,
karmanist¹⁵ kasurahada,
vaka veel vanu rahuda,
külimitu killingida¹⁶;
lubas kulda koti täie,
kallist karda karbi täie.
Küll minetas, küll tuletas,
küll minetas meelihoosta,
tuliratsuda tuletas:
pääse es saani seisemasta,
päralauda peatamasta.

Peeter, peeni poisikene,

¹⁴ Kapukas — sokk.

¹⁵ Karman — tasku.

¹⁶ Killing — vanaaegne raha.

Kalevine kosjameesi,
 mõõka puusassa pigistas,
 kaelaraudada ragistas,
 tahtis raiu ratsu peada,
 hukata hobuse peada.
 Vastu kalmusta kõlasi,
 sõmerikusta sahisi:
 „Raiugu ei ratsu peada,
 hukaku ei hoost hüvada!
 Ei enne erine saani,
 ei ratke regi kivista —
 anna noori nuku alta,
 kaokene kaali alta!“
 Peeterida, poisikesta;
 emalasta hellakesta!
 Käte lööb ta vastu kätta,
 teise käe vastu teista.
 Omaksille ohka'eleb,
 muilegi murehtelekse:
 „Mis teha, mida parata?
 Anda kallis kaali alta,
 linnuke liniku alta?“
 Töotas noore nuku alta,
 kaokese kaali alta.
 Siis minetas, siis tuletas,
 siis minetas meelihoosta,
 tuliratsuda tuletas:
 „Nüüd sai minduksi hobune,
 nüüd sai tulduksi tuline,
 pääsis saani seisemasta,
 ratkesi regi kivista.“

Peeter katsus kaali alla,
 linikuda liiguteli:
 leidis koolija re'essa,
 kalmulise kaali alla.
 Peetril heitisid hi'uksed,
 Peeteri pale pahani:
 „Kuis viin koolija koduje,
 manalase viin majaje?“
 Kõik jäi kurvaks kulla hõimu,
 sada vait jäi saatijada,
 tolmulööjad tuumelema.
 Sõidid kurvalt teeda mööda,
 mures marjamaada mööda.

Jo nad said kodu kohale,
 kodukoppeli lähele:
 hirnahtas hüva hobune,
 ratsu turnahtas tuline.
 Jõudis Peeter jo koduje,
 pärale oma perele,
 hobused ajas murule,
 tulised to'a edeje.
 Ema läks vastu vaatamaie,
 vastu kandaja ka'ema,
 kas saab noorik naeruline,
 lapsi eidele ilune,
 kas tugeva tooberille,
 paras piima pangedelle,
 terav tütar tallitama,
 või on nuia nuku alla,
 hõörinuia¹⁷ hõlsti¹⁸ alla,
 küdi¹⁹ külgede tasuda,

¹⁷ Hõörinui — ümar nui.

¹⁸ Hõlst — linane rätik.

¹⁹ Küdi — mehevend.

äia silmi ärgitella²⁰.

Ema katsus kaali alta,
sõrmella sõbade²¹ alta:

leidis koolja saanistana,
kalmulise kaali²² alta.

Käe lõi ta kätta vastu,
teise käe teista vastu,

ise lausus meelestana,
oma meele poolestana:

„Pojakene, poisikene,
minu meelimarjakene!

Miks sul koolja saanissasi,
kaali alla kalmuline?“

Peeter, peeni poisikene,
emalapsi hellakene,

tema taidis²³, vastu lausus,
taidis targasti kõnelda:

„Mammakene, memmekene,
kandjakene, kallikene,

see tegid hüvad hobused,
tegid kallid kaerasööjad,

läksid mängides mägeje,
karga'elles kalda'aie,

lõivad noore nurka vastu,
sealt sai koolja saanijeni,

kaali alla kalmuline.“

Ema aga lausus mee-
lestana,

oma meele poolestana:

„Pojakene, poisikene,
minu meelimarjakene!

Miks sa petad, miks valetad,
ei sa õigusta kõnele!

Ei teinud hüvad hobused,
teinud ei kallid kaerasööjad,

tegid meelella omalla,
rumalailla mõtte'illa:

sina kalmust naise naidid,
liivast neiduse nimitsid;

sestap koolja saanissasi,
kalmuline kaane alla.

Eite keelis, taati keelis,
keelis venda keskimine,

noomsid nooremad sõsarad:
ära mine koolnuta kosima,

naista kalmusta ka'ema,
toonilasta tahtemaie,

manalasta meelitama.

Ei Manast saa meelinaista,
Toonist ei talusta naista,

koolnuista kodusta naista,
kalmust karja kaitsijada.“

²⁰ Ärgitlema — üles elustama, virgutama.

²¹ Sõba — villane rätik; vaip, tekk.

²² Kaal — õlgadel kantav linane rätik.

²³ Taidma — oskama.

Ilulaul

Ilu sõitis jõge pidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoiatud e'essa,
regi tammene tagana,
naine roogune re'essa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaenlassa.

NäGINEKSE, kuulunekse,
kes küll vastu puutunekse,
puutunekse, juhtunekse?
Vastu puutus poiste hulka,
kamand²⁴ kaabu kandajaida.
Nemad haardsid küsitella,
küsitella, nõuatella:
„Kuhu lähed, Ilukene,
kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
kas sa, Tantsu, meida tahad?“

Ilu keelilla kõneles,
Ilu taidis, vasta lausus:
„Ega ma, Ilu, teile lähe,
ega ma, Tantsu, teile taha;
ei ma taha poiste hulka,
kallu ei poiste kamandusse,
ihata ei poiste ilu,
taheta ei poiste tantsu,
poistel onvad puised sõnad,
lõhmuksised laulukesed.
Lähete nurme kündema,
kallute atra kandema,

sealla ilu unustate,
laulu meelest minetate.“

Ilu sõitis jõge pidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoiatud e'essa,
regi tammene tagana,
naine roogune re'essa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaenlassa.

NäGINEKSE, kuulunekse,
kes küll vastu puutunekse,
puutunekse, juhtunekse?
Vastu puutus naiste hulka,
puutus lidu²⁵ linikpäida.
Nemad haardsid küsitella,
küsitella, nõuatella:
„Kuhu lähed, Ilukene,
kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
kas sa, Tantsu, meida tahad?“

Ilu keelilla kõneles,
Ilu taidis, vasta lausus:
„Ega ma, Ilu, teile lähe,
ega ma, Tantsu, teida taha;
ei ma taha naiste hulka,
kallu ei naiste kamandusse,
taha ei ligi linikpäida,
ihata ei naiste ilu,
taheta ei naiste tantsu,
kaeta ei naiste kargust.

²⁴ Kamand — hulk, salk.

²⁵ Lidu — salk, hulk.

Naiste läks nalja Narvamaale,
naiste läks lusti Luigamaale,
õunapuusse, ilusasse,
verevasse²⁶ vislapuusse²⁷.

Teie ilu unustate,
laulu meelest minetate:
on teil lapsed pisukesed,
onvad kasinad kanased,
lähete ulli uinutama,
meelimarja minetama,
saa ei te laulu laulamaie,
saa ei te ilu iskimaie, —
sestap te ilu unustate,
laulu meelest minetate.“

Ilu sõitis jõge pidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoietud e'essa,
regi tammene tagana,
naine roogune re'essa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaenlassa.

Näginekse, kuulunekse,
kes küll vastu puutunekse,
puutunekse, juhtunekse?
Vasta puutus neiu hulka,
kamand kardavanikuida.
Nemad haardsid küsitella,
küsitella, nõuatella:
„Kuhu lähed, Ilukene,

kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
kas sa, Tantsu, meida tahad?“

Ilu keelilla kõneles,
Ilu taidis, vasta lausus:
„Külap ma, Ilu, teile lähen,
külap ma, Tantsu, teida
tahan;

lähen lustil neiu hulka,
kallun neiu kamandusse;
tahetie neiu tantsu,
kaetie kao kargust,
ihati ilupidamist.

Ega te ilu unustele,
laulu meelest minetele:
neiul ilu eessa jooksis,
nalja tagana naeratas,
ise keeras keske'essa,
ise valas ta vahella, —
sestap te ilu ei unusta,
laulu meelest ei mineta.

Kui on kuu kirja seessa,
päeva pesa ääre pealla,
nii on neiud ilu seessa,
lapsed laulude vahella.

Tuli ilu neiu hulka,
kaldus neiu kamandusse,
tuli tema ihatessa,
kaldus tema kareldessa.

²⁶ Verev — veripunane.

²⁷ Vislapuu — kirsipuu.

Kari kadunud

Istusin ilu mä'ella,
iluvainute vahella,
ilukase kaendelassa,
pilutasin peiu särki,
kirjutasin kimbusärki,
õmbelin hõbekübarat.
Kari mul seisis kalda alla.
Mis mul karjasta kadusi?
Eest kadus isa hobune,
keskelt memme küüdik-
lehma.

vahelt venna varsukene.
Läksin koju nuttessani.

Eit tuli vastaje väravas,
taat tuli vastaje tänavas:
„Mis sa nutad, tütar noori?“
„Mis mina nutan, eidekene?“

Mis mina nutan, taadikene?
Istusin ilumä'ella,
iluvainute vahella,
ilukase kaendelassa;
pilutasin peiu särki,
kirjutasin kimbusärki,
õmbelin hõbekübarat.
Kari mul seisis kalda alla.
Mis mul karjasta kadusi?
Eest kadus isa hobune,
keskelt memme küüdik-

lehma,
vahelt venna varsukene."

Eit aga mõistis, kostis vastu:
„Ole vaida, tütar noori!
Saadan orjad otsimaie,
leinalapsed leidemaie.“

Rahvalaulude stiil, keel ja värsiehitus

Rahvalaulud moodustavad alupärasema ja väärtuslikuma osa meie rahva suulisest luulevarast.

Kõlalise ilustamisvahendina kasutatakse eesti rahvalauludes algriihi — alliteratsiooni ja assonantsi. Alliteratsiooniks nimetame sama kaashääliku kordumist sõna algul samas väärsis, assonantsiks aga täishääliku kordumist pearõhulises silbis. Näit.:

Lepasta lehed lähevad,
kasesta lehed kaovad,
taganevad tammedesta,
värisevad vahterasta.

Ole hoolas hommikulla,
vara enne valgeeda!

Sõnastuses on rahvalauludele iseloomulik parallelismi ehk mõtteriimi sagedane tarvitamine. Rahvalaulik väljendab sama mõtet mitmes kõrvutiseisvas värsis, kusjuures ta tarvitab järgnevais lauluridades teisi sõnu. Näit.:

Unustage hirmupäevad,
ennemuistsed murepäevad,
vaevaaja valupäevad,
orjapõlve piinapäevad!

Nüüd sünnib olla orjal uhke,
sulasel olla suureline,
päevilisel pealekäija.

Väljenduse mõju suurendamiseks kasutatakse rahvalauludes sõnakordusi.

Veere, veere, päevakene,
veere looja, me väsimene.

Millal maksan eide vaeva,
eide vaeva, hella piima.

Rahvalaulikud viljelevad piltlikku ja kujukat väljendusviisi. Nad isikustavad esemeid, andes neile elava olendi omadused (personifikatsioon); kogu asja või isikut väljendavad osa kaudu (sünekdohh); suurendavad luuleliseks liialduseks ülemääraselt teatavat nähtust või olukorda (hüperbool) jne.

Personifikatsioone:

Jäävad nurgad nuttemaie,
pingid silmi pühkemaie,
ahi jääb halatsemaie.

Sünekdohhe:
Sina kasvad mõisaassa,
saabassäärte (= mõisnike) seassa,
tuhveljalgade toassa.

Hüperboole:
Tamm siis hiljuke edenes,
tamm siis kasvas taevaaie,
oksad pilveje pugesid.

Eesti rahvalauludes esinevad enamasti 8-silbilised laulu-read. Neis vahelduvad korrapäraselt rõhulised silbid (') rõhututega (˘), moodustades neljajalalise trohheilise värsi.

Läksin metsast luuda tooma.

Puud pikad pinuje lähvad.

Esimene värsijalg võib erandlikult koosneda ka kolmest või neljast silbist.

Teol mina käisin, teljed murdsin.

Mina aga meesi mõttelema.

Erandlikult võib värsijala moodustada ühesilbiline pika vokaaliga või diftongiga lõppev sõna.

Käi, tuuli, käiksejeni.

Vii pardilta palava.

Nagu eelnevaist näiteist selgub, ei jää viimane värsijalg rahvalaulus kunagi poolikuks, samuti ei lõpe rahvalaulu värss ühesilbilise sõnaga.

Rahvalaule võidakse kas loomulikult lugeda või skandeerida. Loomulikul lugemisel rõhutatakse ainult sõna-

rõhke, skandeerides aga tuuakse kuuldavale värsirõhud, näit.:

Helise, helise, ilma,

kõmise, kõmise, kõrbi.

Harilikult kantakse rahvalaule ette lauldes. Kui lauljad esinevad hulgi, laulab eeslaulja ette värsi, mida kaaslauljad kordavad.

Rahvalauludele on iseloomulik arhailine keel. Siin esineb terve rida vanu keelevorme.

Käänamise alal: 1) nimetava lõpul täishäälik: noori, lehte; 2) osastavas **-da, -ta**: tööda, raheta; 3) sisseütlevas **-je, -ie**: koduje, vaagenaie; 4) alaleütlevas rõhulise silbi järel **-lle**: rikkaalle, kändudelle; 5) muis kohakäändeis: **-ssa, -sta, -lla, -lta**: kaendelassa, metsasta, minulla, palgeelta; 6) saavas **-ksi**: mäeksi jt.

Pööramise alal: 1) **maie**-tegevusnimi: kõndimaie, saatemalaie; 2) **-ne**-tunnusega kahtlev kõneviis: jääneb (=jääb vahest), viinen (=viin vahest); 3) **tie**-lihtminevik umbisikulises tegumoes: paisatie, oodatie jm.

Muudel aladel: 1) omastavad liited **-ni, -si, -sa** ehk **-na**: kutsujani (=minu kutsuja), tüttaresi (=sinu tütar), väravillasa (=tema väravail); 2) **mbi**-keskvõrre: pikembi, kõrgembi; 3) **vahevokaal** on püsinud kolme- ja enamasilbilistes sõnades: manteli, ankurida, söötemaie, vaskine jt.

Lauseõpetuse alal: 1) ühildumise puudumine täiendi ja ta põhisõna vahel: „valge laudade vahele“; 2) ebaharilik sõnade järjekord: „kata ei kardane kasukas“ jm.

Eesti rahvalauludele on omane see nähtus, et iga värs moodustab lühikese lause või lauseosa, väljendades täiesti iseseisvat ja selget mõtet. Näit.:

**Kui koaleb isa kodusta,
siis koaleb pooli koduda;
kui koaleb ema kodusta,
siis koaleb kodu koguni.**

Meie rahvalaulude loojaiks on olnud peamiselt noored neid, kes avaldasid lauluvormis oma elamusi ja meeleolusid. Seepärast on meil rohkesti lüürilisi, aga vähe eepilisi rahvalaule.

Nagu teame, toimus eesti rahvalaulude hiigellooming pärisorjuse ajal, umbkaudu ajavahemikul 1300—1500. Orjastatud eestlased avaldasid oma tagasihoidlikud kurtmised rahvalauludes, milledes valitseb kaebeline toon.

Vanad rahvalaulikud kujutavad suure veenvusega, kuidas eesti töötav rahvas ägas orjuses, samal ajal aga mõisnik nautis ta töövaeva ja elas rikkuses. See riivas valusasti teoorjade enesetunnet, et nad pidid võõrale töötama, kes tänu asemel jagas peksu ja sõimu:

**Muud teevad isale tööda,
muud teevad emale tööda,
teevad tööda vendadelle.**

**Ma teen tööda võõra'alle,
raiun puida raipe'elle —
ei mõista tige tänada.**

**Kõik mu sõrmed sõimatie,
käsivarred vannutie.**

Kuid edasirühkiv talurahvas ei kaotanud usku paremasse tulevikku ja ta võitles visalt, et vabaneda ekspluateeriva mõisniku surve alt. Rahvalaule leelutades unustas ta mured ning kannatused ja terastas tahet ning kogus jõudu edasiseks eluvõitluseks.

Kristian Jaak Peterson

(1801—1822).

Elulugu.

Meie esimene tähelepanuväärne luuletaja, varasurnud kirjanik Kristian Jaak Peterson pärines kehvast töölis perekonnast. Ta sündis Riias 2. märtsil 1801. a. ja lõpetas sealse gümnaasiumi, kus avaldusid ta väljapaistvad kirjanduslikud ja keelelised huvid. Lühikest aega õppis teadmishimuline Kr. J. Peterson usuteadust Tartu ülikoolis. Leides aga, et ülikoolis õpetatavad kirikudogmad¹ on vastuolus ta vabameelsete vaadetega, loobus ta ülikooliõpinguist ja asus jälle Riiga elama. Oma suurt poolehoidu eesti rahvale osutas Peterson sellega, et ta käis talumeheriides Riia tänavail. Ta oli tegev mitmel alal: andis võõrkeelte tunde, parandas vene-saksa-prantsuse sõnaraamatut, tõlkis teose soome muinasusundist saksa keelde ja luuletas laule. See pingeline töö ning kurnav tiisikushaigus mürdsid varakult tuliloomulise luuletaja ja teadlase tervise. Ta suri 21-aastasena 23. juulil 1822.

Kr. J. Peterson oli meie varasemaid kirjanikke, kes julges end avameelselt pidada maarahva liikmeks. Oma jõulisest elutundest kantud luuleloominguga püüdis ta talurahva seas hajutada orjalikkuse ja alamlikkuse tunnet. Ta sooviks oli, et talupoegade lapsed maast-madalast püüaksid raamatutarkusega oma silmaringi avardada, sest vaimuvara teeb inimese teadlikuks tööinimeseks.

Teatavasti sisaldas meie vanim ilmlik kirjandus peamiselt õpetusi ja moraalinlugemisi sellele talupoeglikule rahvale, kes ei tahtnud kuidagi leppida talumatu orjaeluga. Kr. J. Pe-

¹ Dogma — ilma tõenduseta tõeks peetav õpetuslause.

terson oli aga see, kes tõi meie kirjandusse uue, jõulise elutunde. Ta vaimustust tulvavad luuletused kostsid äratus-hüüdena eesti rahvale hämaras orjaöös.

Oodid.

Võttes eeskujuks antiikaja² ja saksa luule, kirjutäs Kr. J. Peterson pateetilisi oode³ ja idüllilisi⁴ karjastelaule. Oodides ülistab ta laulu võimsust, maarahva keelt ja inimvaimu. Näiteks oodid „Kuu“ ja „Laulja“.

Kuu

Kas lauluallikas
külmas põhjatuules
minu rahva meelese
oma kastet ei vala?

Kui siin lumises põhjas
ilusa lõhnaga mirdike
viluses kaljuorus
ei või õitseda kaunisti;
kas siis meie maa keel,
mis kui tasane ojake
oma ilu tundmata
läbi heinamaa sinise
taeva kullases tules
rahuga on jookslemas,
ja toreda häälega,
oma rammu tundmata,

taeva müristamisega
kui meri on hüüdnas;
kas siis selle maa keel
laulutules ei või
taevani tõustes üles
igavikku endale otsida?

Siis ma võtan teid,
selge, sinise taeva
tähed, maa pealt
rõõmuga vaadates, laulda;
siis ma laulan sind,
öökuningas, kuu,
kes sa pilvede sülesta,
nii kui pungasta lilleke
lõbusa valge palgega
üles tõused taeva all,

² Antiikne — vanaaegne.

³ Pateetiline ood — pidulik, vaimustav ülemlaul.

⁴ Idüll — kirjeldus lihtsate loodusnimeste elust; kaunis maa-elupilt.

kus tulised tähed
maha on langemas
sinu eest musta,
pimeda udu sisse.

Nõnda, inimeste vaim!
Oled sa udus ujumas,
kui su mõte on otsimas
suurt valgust tähtede alta.

Laulja

Nii kui vahuse jõe
mürisevad lained,
mis kalju pealta
langevad oru sisse,
nii kui taeva pikne
musta pilvede alla
hirmsasti kärgatab:
nõnda on jooksmas laulu
ilus tuline oja.
Nii kui valguse allikas

seisab austud laulja
oma vendade keske'ella.
Kärgatab pikne —
ja metsad on vait:
laulja on tõstamas
oma häält, valamas
hingesta laulukastet.
Ja tema ümber,
vait kui merekaljud,
rahvad on kuulamas.

Karjastelaulud

Karjastelauludes kujutab Peterson looduse ilu ja karjaste õnnelikku elu loodusrüpes, püüdes kasutada eesti rahvalaulude vormi: trohheilist värsimõõtu, alliteratsioone ja assonantse. Nagu antiiksed pastoraalid⁵, nii on ka Petersoni karjastelaulud kirjutatud dialoogis⁶.

Ott ning Peedu

Ott:

Vaata kalli järve peale,
kuis see vesi on sinine!
Sinine kui taevalagi,

kullane kui päike ilus.
Istugem siin järve ääres
halja rohupadja peale,
võtkem laulda vastastikku.

⁵ Pastoraal — karjastelaul.

⁶ Dialoog — kahekõne.

P e e d u:
Aga kes on laulumõistja?

O t t:
Seal ju tuleb vana Aadu:
kui ta laulis noorel eal,
kui ta suupilli ajas,
kuulsid teda metsalinnud. —
Kuule, Aadu, meie laulu,
ütle, kes on parem laulja.

A a d u:
Küll ma tahan kuulda teida,
armsad noored poisikesed.

O t t:
Ilusasti paistab
kuu meil öö ajal,
kui ta taevastagi,
pilve põuestagi
oma palet mõseb⁷
tasa oja kastes.

P e e d u:
Toredasti läigib
päevavalgus meile,
kui ta koidutulest
musta mere peale
ajamas on kulda.

O t t:
Kallis on see kaski:
hõbe on ta ümber,
tema juure alta
laksub tasa oja,

ta on pajulinnu
varjuline maja.

P e e d u:
Haljas tamm seal tõuseb;
pilvedes on tema
latv, kuid jõe vahus
seismas on ta jalad.
Tema oksa pealla
laulab ilus ööbik.

O t t:
Pesastagi lendab
armas pääsu üles,
üle tamme ladva.
Inimeste sõber
olles laulab tema
taeva selges tuules.

P e e d u:
Kalju pealta tõuseb
kotkas päeva poole,
pikse maja poole,
ujub päeva kullas.
Inimeste silmad
ei või teda näha.

O t t:
Aiake on ilus,
kus nii palju lilli
kui siin haljas metsas
puude kändusida,
kui seal põllulagi
vilja kõrresida.

⁷ Mõskma — pesema.

P e e d u:

Ilusam on orgu,
kus nii palju puida,
kui on sõjapõllul
mehi, kui on taeval
selgeid tähtesida.

A a d u:

Kuulge, poisid, mis ma ütlen:
kumbki teista hästi laulab!

Aga sinu laul, o Otto,
on kui vaikne ojakene,
vulisemas allikasta.

Sinu jälle, Peedu armas,
on kui suure jõe vesi
kalju pealta langemassa;
sulle tahan pilli anda,
sulle annan kauni sarve.

Kristian Jaak Petersoni luuletoodang, mis tähistab meie kunstiehtsa lüürika algust, ei pääsenud kohe trükki. Ta luuletused ilmusid valimikuna alles autori 100. surmapäeva puhul a. 1922 pealkirja all Kr. J. Petersoni „Laulud, päevaraamat ja kirjad“.

Mõtteteri K. J. Petersoni päevikust

1. Kalliks pidama oma aega olen palju inimesi õpetanud.

2. Mul oli palju sõpru, aga talupoja-kuuega tõde võttis nad ära minu käest. Ehk sagedasti küll inimesed ütlevad: „Meie ei vaata mitte kuue peale, vaid selle peale, kes kannab teda“, siiski oma südames nad mõtlevad: „Ilus kuub on ikka parem kui sant kuub“.

3. Kuuldes inimesi tantsima õppivat, pean ma ikka naerma: mispärast ei õpi nemad ka magama? Meil on ju küll elurõõmu, miks siis veel õppida rõõmus olema?

4. Kui ma Riia linnas olin, tuli üks sõber meie maalt, tubakat ligi tuues, mis seal oli kasvanud.

Seda tubakat, sest et ta meie maalt oli, tarvitasin ma ainult pühapäeval!

5. Peame olema head inimesed!

6. Õige õnn on minu arvates see kallis rahu, mis headusest tulles igaühe meeles on elamas. Aga kuidas see rahu neil võib olla, kui igaüks tühi asi, nõnda kui rikkus ja au, ja kõik need tühjad kombekesed, nende meele segaseks teevad kui jõe, mis ei tea, kuhu ta peab jooksuma.

Johann Voldemar Jannsen

(1819—1890).

Rahvamehe kuulsusega kirjanik Johann Voldemar Jannsen sündis 4. mail 1819, „kui Eesti rahva priius oli 40 päeva vana“, Pärnumaal Väandras kõrtsmiku ja möldri pojana. See iseõppinud laulu- ja muusikamees valiti Väandra kösterkoolmeistriks. Otsides lahedamaid võimalusi kirjanduslikuks tegevuseks siirdus Jannsen Pärnu, kus ta sai algkoolijuhataja koha. A. 1857 hakkas Jannsen toimetama eesti esimest suuremat ajalehte „Perno Postimees“, mille ülesandeks oli pakkuda sõnumeid kodumaalt ja võõrsilt ning õpetlikke jutujätke. Kuid ka Pärnu olud osutusid Jannsenile kitsaks ja ta siirdus a. 1863 Tartu, kus ta toimetas ülemaalist ajalehte „Eesti Postimees“. Ajakirjanikuna ei taotelnud Jannsen sotsiaalpoliitilisi uuen- dusi. Ta suri 1. juulil 1890 ja maeti Tartu.

Jannseni lemmikalaks oli rahvavalgustuslik jutukirjan- dus, kus ta saavutas hinnatavaid tulemusi oma hea jutus- tamisoskuse ja rahvaliku väljendusviisiga. Ta ladusalt kirjutatud juttudes leidis eesti külaelu üsna huvitavat käsit- lemist läinud sajandi keskpaiku. Paraku pole kõik tema jutupalad algupärased, vaid on tõlkelaenulised. Jannseni jutud ilmusid trükis peamiselt rahvaraamatus „Sõnumi- tooja“ (1848—1860) ja jutukogus „Püssipapa esimesed küla- jutud külarahvale“ (1854).

Oma algupärases jutus „Maatargad“ kujutab Jannsen rahva seas levinud ebausukommet ja paljastab imearstide petmist. Nähtavasti on siin kirjeldatud tõsiolulisi sündmusi külaelu varjukülgedest.

Maatargad

„No mis loomad need on?“ küsib külavader, ja tunneb neid hoopis paremini kui mina.

Targad nad küll ei ole, see on nende sõimunimi; aga kui rumalatest veel rumalamaid on ja hulludest veel hullemaid, no siis on rumalad ka targad ja hullud mõistlikud.

Kui külas lammast ümber käib, piim venib või kokku ei lähe, kana nahkmune muneb, väeti vasikas täisid täis on, härjavärss punast laseb, seapõrsas kõngu jääb; kui inimeste juures vanadel või lastel üks-teine viga juhtub, kõht lahti, soolatüükad käte peal, roos jala sees, nagu kestendab või muud sellesarnast viga — kas sa siis minu käest küsima tuled, kes „maatargad“ on ja kus nad elavad. Küll sa siis tead, kus Kaera vanamoor, Pime Mari, Tuli Anu, Sirbi Tõnis, Püti Jüri ja mis muidu nende nõidade ja soolapuhujate ja kaardisegajate aunimed on, — küll siis ilma küsimata tead, kust tee nende juurde läheb.

Jah, külavader, nõnda sina ja su naabrid sagedasti teevad. Aga, armas vader, mis sa sellega tunnistad? No mis sa muud tunnistad kui seda, et sa neist püstirumalatest veel hea tüki rumalam oled, sest petja, olgu ta nii rumal kui on, on ikka veel natuke targem kui see, kes ennast meelega petta laseb. Nemad teavad, et sind petavad, aga sina ei tea mitte, et petetud saad.

Viisu küla — tal on ka üks teine nimi, aga miks hakkan kirja panema — oli täis ebausku nagu koer kirpe. Kõiksugused kunstid ja kombad olid külarahval juures ja

üleüldse olid kõik suured „maatarcade“ austajad. Nõnda kui valged liblikad kapsaste peal lendavad, kelle munadest kapsaussid sünnivad, nõnda sigivad maatargad ka seal, kus rahvas pimeduses elab ja neid usub. Tõugud ei sigi ju ka mujal kui mädaneva liha sees. Siin Viisu külas aga üks ainus tõuk ja hästi suur.

Nõnda arvata verst maad külast eemal, ühe vainu künka peal seisis üks pool saksa, pool talu moodi maja üheksa pärna all, nimega Pühakivi. Valge korsten oli majal peal ning paar klaasaknaid ka ees; aga seinapalgid olid tahumata, nurgad savi ja lehmasõnnikuga määritud, õlest katus peal ning puuvarased risti harja peal nagu igal talumajal. Toa ümber oli kartuli- ja kapsa-aed ja ukse ees kapsa-aia kõrval päratu suur kivi nagu väike heinakuhi, mil ka nagu heinakuhjal iseäranis aed ümber oli. (Seesinane kivi oli Viisu küla Siinai mägi; sinna ei tohtinud ükski lojus ega inimene ligi minna.) Õues seisis üheksa pärnapuud ümber toa ning palava päevaga oli nende vilus väga kena istuda, ja seal seisis ka mitu pinki selle tarvis valmis. Natuke maad majast eemal jooksis väike jõeke mööda, mis palaval suvel koguni ära kuivas.

See kohake oli küll väike, aga igapidi, iseäranis suveajal, väga kena.

No kes seal sees elasid? Inimesed, ja pealegi õige paha inimesed. Meest hüüti Püti Jüriks ja naist Tuli Anuks. Nende vanemad olid piirirahvas ja Tartumaalt vanasti tulnud. Jüri isa oli metsavaht olnud ja Jüri oli sedasama ka.

Ühel päeval oli Püti Jüril ja Tuli Anul jälle palju tege- mist olnud, aga vastu õhtut tuli veel üks perenaine küla poolt Pühakivi poole, pütt ühe ja pudel teise käe otsas.

Seda nähes pahandas Tuli Anu ja ütles: „Ta om üts rahvas, kea sul kaala pääl saisab nii kui kärbläse haige silmä veeren“.

„Tost pole viga mihastage, kui enge häste manu toova!“ ütles Jüri, võttis püssi kätte ja kargas tagauksest välja. Kuhu ta lippas, seda saame pärast kuulda.

Tuli Anu istus akna alla ja hakkas sukka kuduma; kudus nii kibedasti, et nagu ei oleks näinudki, et naine tuppastus ja teretas. Tervist vastu võttes tõstis ta pea üles.

„Kas papa kodus on?“ küsis naine ja pani viienaelase võipüti ja ühe pudeli ukse kõrvale maha.

„Piäd palju valjemb kõnelema,“ ütles Tuli Anu, „mul om haige kõrva, ma ei kuule.“

Naine hüüdis õige valjusti: „Kas papa kodus on?“

Tuli Anu: „Seekõrd mitte; ent kui veidikese võtad aiga viitä, sis küll piagi kotun om. Mis sis vias om?“

Naine: „Mul enesel pole küll, tänu Jumalale, viga midagi, aga mu va' teinepool on üsna tühjas.“

Tuli Anu: „Om täl kõtuvalu?“

Naine: „Ei, seda küll mitte. Eile on ta viimaks veel söönud ja seitsaadik on tal raske tõvehaigus!“

Tuli Anu: „Om vahest palju vastset leibä sisse ajanu?“

Naine: „Eile õhtul sõi ta panni peal käritud seapekki, kartuleid ja kanamuna, mis peale olin löönud, ning ka sibulat — muud ühti.“

Tuli Anu: „Ta om küll veidikese pall'u võtnu?“

Naine: „Jah, kas ta mul keeldu kuuleb? Ta sõi rohkesti kahe mehe eest, ehk ma küll keelasin: „Tõnis, jäta järele!“ aga tema vastas õige tartu moodi: „Enne piäb kõtt kärisemä, kui hüvä rooga üle jääma!“ Nüüd ei või vaene kuskil enam elada! On vist mõni kuri silm nende munade peal olnud, ega nad muidu nõnda vaeva ei tee.“

Tuli Anu: „Ta es võta veel mihastage rohtu sisse?“

Naine: „Jah, oleme talle ka mõne lusikatäie poslamasla-õli sisse ajanud ja peotäie võrra soola ja püssirohtu sekka pannud; aga sest ei tulnud ka abi midagi, vaid asi läks veel hullemaks. Ta veerleb sängis nagu siidiussike palava kivi

peal. Ma kardan, et teda vist mõni on ära teinud. See ei või õige asi mitte olla.“

Tuli Anu: „No saame nätä! Ma kae veidi perrä, kos ta vana nii kavvas jääb?“

Nende sõnadega läks Anu välja ja varsti pärast seda astus Püti Jüri eesuksest sisse, püss öla peal, nagu mees, kes praegu metsast oma ameti pealt on tulnud. Ta puhus ja ähkis ja pühkis higi otsa pealt, kus küll higi ei olnud.

Külanaine hakkas oma endist kaebust ja tunnistust jälle eestotsast peale, seda ja seda, nõnda ja nõnda, ning palus Jüri kaela hakates, et see tema meest mitte hädasse ei jätaks.

„Saame nätä, saame nätä,“ vastas tark. „Oles sa mulle veidikese pudeliga midagi manu toonu, too oles kõige paremb ollu. Säält oles ma kõrraga nännü, mes tal veas om.“

„Jah, armas papa, seda ma olen ka teinud. Siin on üks pooleetobiline pudel; aga ei tea, kas sest küll on?“ Nende sõnadega võttis naine pudeli ukse kõrvalt, andis tohtri kätte ja ootas risti kätega, mis targa suust pidi tulema.

„No see om hää, see om hää!“ vastas tark, ajas nüüd jalad laiali, hoidis pudeli vastu valget, segas ja vahtis, segas jälle ja vahtis. „Hm, hm!“ ümises tema. „Too haige om üts meesterahvas, nii neläkümne aasta ümbre — keerleb prõlla süngin maan; ent pole ka immes panna, sest kae, mes täl kötun om: leibä, kartult, munne, sibulit, poslamaslat, püssirohtu ja kõiki sääratsit asju. Om immes panna, et veel ära ei ole koolu.“

Naine ehmus, kui kuulis, et kõik nii selgesti pudeli sees kirjas oli. See võis tark olla, kes seda kõike teadis. Ta palus nüüd seda suurema lootusega, et Pühakivi papa tema mehele rohtu pidi andma, maksku mis maksab.

Tohter andis nüüd pudeli jälle naise kätte ja läks kamb-risse, pani ühe pudeli sisse seda ja teist kokku, mis hästi

oksele ajab, ja käskis naist iga poole tunni järele sest mehele üks leemelusika-täis sisse anda ja seda niikaua teha, kuni valu tagasi jääb. Rohi, mis naine sai, võis küll kümme kopikat hõbedat väärt olla, aga viis naela võid ja sajakopikane hõbetükk oli tohtri palk, ja et mees, kellest kõik arvasid: „See kärvab!“, pärast ometi jälle terveks sai, seeläbi sai Pühakivi tohter veel kuulsamaks.

Külavader paneb nüüd imeks ja mõtleb: „No see oli ka mees küll, kes pudeli vedeliku seest kõik nõnda selgesti ära nägi. M a a t a r g a d on ka mehed! Ütelgu „Sõnumi-tooja“, mis ta tahab“.

Tohoo rumal!

Kui Püti Jüri toast püssiga välja kargas, ei läinud ta mitte metsa, vaid toa peale ehk pööningule. Pööningul oli ahju kohal toru, mis suve ajal lahti seisis ja mille läbi see, kes pööningul oli, kõike selgesti kuulis, mis all toas räägiti. Selle toru otsa pani nüüd Jüri oma kõrva ja kuulas, mis Anu toas naise käest välja päris. Et aga mõni sõna kaduma ei läheks, tegi Anu enda kuulmatuks, et naine seda valjumiini pidi rääkima ja Jüri pööningul seda paremini kuulma.

Mõistad sa nüüd, kust Jüril see suur tarkus tuli, millega ühe hõberubla ja viis naela võid poole tunniga kätte sai?

Aga kui palju, oh kui palju on neid, kes seda loevad, ja pärast, kui pisuke sõrmgi haiget teeb, varsti selle või teise m a a t a r g a juurde jooksevad! — No kes võib teist karvupidi targaks teha? Kes ei taha märku võtta, see joosku pealegi.

Friedrich Reinhold Kreutzwald

(1803—1882).

Elulugu.

Eesti lauluisa Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis Virumaal Jõepere mõisas 14. detsembril 1803. a. mõisa kingsepa pojana. Lapsepõlve veetis ta K a a r l i mõi-

sas, kus ta isa oli aidameheks. Vana mõisateener Kotlep jutustas Aida-Vidrile (nii nimetati teda mõisas) lugusid Kalevipojast ja näitas talle hiljem kangelase pea-aset, kurnipakku ja hobuse jalajälgi.

A. 1815 pandi Kreutzwald Rakvere elementaarkooli, mille ta lõpetas poolteise aastaga. Siis astus ta Rakvere kreiskooli, kus ta hoolsa ja andeka õpilasena silma paistis. Vaesuse pärast pidi Kreutzwald kreiskoolis õpingud pooleli jätma ja koos vanematega siirduma Harjumaale Ohulepa mõisa, kus ta isa sai uue teenistuskoha. Nüüd viidi Kreutzwald Tallinna ühte kaubakontorisse õpipoisiks. Kuid varsti selgus, et temast kaupmeest ei saa, ja ta tuli Ohulepale tagasi. Siin jutustas talle vana mõisa toapoiss Jakob Fischer tosinate kaupa muistseid jutte, mille hulgas ei puudunud ka lood Kalevipojast.

Jätkanud oma õpinguid iseõppimise teel, sooritas Kreutzwald eksternina küpsuseksami ja astus a. 1826 Tartu ülikooli arstiteaduskonda. Siin tutvus ta Faehlmanniga, kellest sai ta parim sõber. Kreutzwald õiendas ülikooli lõppeksami a. 1832 ja omandas arstidiplomi. Järgmisel aastal siirdus ta Võrru linnaarsti kohale.

Võrus töötas Kreutzwald vahetpidamata 44 aastat (1833—1877). Vaikne Võru linn oli talle mugavaks tegevuspaigaks. Vabanenud haigete vastuvõtust, siirdus ta oma vaiksesse töötuppa, mis asetses maja teisel korral. Selles mälestusrikkas kambrikeses süvenes lauluisa segamatult oma lemmikteostesse, lõi ise värse, koostas „Kalevipoega“ ja kirjutas õpetlikke jutte. Kõiges selles leidis ta süda kosutust eluraskustes.

A. 1877 lahkus Kreutzwald vanaduse tõttu arstiametist ja siirdus Võrust Tartu oma tütre perekonda elama. Siin jätkus ta kirjanduslik tegevus. Kreutzwald suri 13. augustil a. 1882 ja ta põrm sängitati Tartu kalmistule. Hiljem püstitati talle Võrru ja Rakverre mälestussammas.

Kreutzwald oli vabavaateline kirjanik ja õpetlane. Ta hoiatas, et talurahvas ei jälgiks eluvõitluses mustasajaliste pappide nõuandeid, vaid kannaks eeskätt hoolt oma silmaringi laiendamise, mõistuse teritamise ja kõlbelise isiksuse kujundamise eest. Järvamaa meestele lausus Kreutzwald avameelselt: „Mõistuse valgus ja südametunnistuse puhtus tohiksid ... igale mehele kõige osavamad nõuandjad ja teejuhikud olla.“

„Kalevipoja“ koostamine.

Kreutzwaldi elutööks oli „Kalevipoja“ koostamine, milleks tegi eeltöid ta aatekaaslane Faehlmann. Juba a. 1839 valmis Faehlmanni saksakeelne referaat „Kalevipoja kangelasteod ja seiklused“, mille ta Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul ette kandis. Samal aastal käis eestisõbralik saksa haridustegelane Schultz-Bertram Helsingis ja tõi sealt kaasa ühe eksemplari „Vana Kalevalat“. Saabunud Tartusse, pidas ta innustava kõne, õhutades lisateateid koguma Kalevipojast ja rõhutades koostatava kangelasloo ajaloolist tähtsust. „Mõtelge, millist ülevat mõju avaldab rõhutatud rahvasse teadmine ta ajaloolisest olemasolust ja suurusest. Kas ei tundu see temale samuti nagu kerjusele, kellele äkki öeldakse: „Sa oled kuningapoeg...“ Kui anname rahvale eepose ja ajaloo, on kõik võidetud.“

Esialgu usaldas Õpetatud Eesti Selts kangelasloo koostamise Fr. R. Faehlmanni hoolde, kes asus innuga saadud ülesande teostamisele. Ta pöördus rahvaluuleharrastajate haritlaste poole üleskutsega, et nad korjaksid ja saadaksid talle vastavaid rahvaluulelisi aineid. Ise ta kaalutles, kuidas liita rahvasuust kogutud materjali tervikuliseks kangelaslooks. Kuid varajane surm katkestas kõik kavatsused. Kuigi Faehlmann ei suutnud koostada „Kalevipoega“, siiski algatas ta kangelasloo mõtte ja rajas üldiselt selle põhisündmustiku.

Pärast Faehlmanni surma a. 1850 tehti Kreutzwaldile ülesandeks „Kalevipoja“ koostamine lõpule viia. Materjalina saadeti talle Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis leiduv käsikirjaline ainestik ja Faehlmanni ülestähendused. Esiti kavatses Kreutzwald kangelasloo koostada proosakujulisena. Kuid varsti selgus talle, et olemasolevast materjalist ei piisanud tervikulise muinasjutu loomiseks. Seepärast asus ta Kalevipoja-lugude täiendavale kogumisele. Soome eepose „Kalevala“ eeskujul otsustas ta „Kalevipoja“ üksikuist laulukatkendeist kokku seada. Viibides laulukatke Pihkva eestlaste hulgas jõudis Kreutzwald kindlale veendumusele, et Kalevipoja-saaga on aastasadade eest pidanud rahvasuus liikuma laulude kujul. See andis talle lõpliku tõuke kogu Kalevipoega käsitleva ainestiku värsivormi valamiseks. Juba a. 1853 oli nn. „Alg-Kalevipoeg“ ligikaudu 1200 värsis valmis.

Kreutzwald ise ei jäänud selle tööga rahule. Ta hakkas a. 1854 eepost uuesti läbi töötama, et seda muuta rahvaehtsamaks ja täiendada uute rahvalauludega. A. 1855 oli „Kalevipoeg“ uues redaktsioonis valmis kirjutatud. Esialgu ilmus „Kalevipoeg“ vihkude kaupa koos saksakeelse tõlkega (1857—1861). Rahvaväljaanne „Kalevipojast“ trükiti a. 1862 (Soomes Kuopio linnas).

„Kalevipoja“ sündmustik.

Kangelasloo sündmustiku algul tutvustatakse Kalevipoja isa kasvupaika, mis asetses põhja piiril Taara tammiku ääres. Seal kasvas kolm kangelaspoega, kelledest kolmas, Kalevipoja isa, lendas kotka seljas üle Soome lahe Viru randa, kus ta rajas kuningriigi. Kaasaks kosis Kalev endale Linda, kellega ta elas õnnes ja rõõmus. Enne kangelasliku Kalevipoja sündi jäi ta isa haigeks ja suri, avaldades oma viimase soovi, et riik saaks jagamatult ühele pojale.

Juba lapsepõlves evis Kalevipoeg hiiglasuurt keha- jõudu. Kurni mängides paiskas ta kaljumürakaid üle maa. Vahel kiskus ta noori kuuski kõige juurtega üles ja tegi neist lastele saanikesi.

Kalevipojad läksid lustil kolmekesi jahile. Tagasitulekul olid nad väga rõõmsas meeleolus ja laulsid üksteise võidu. Nende äraolekul tuli soome tuuslar ja röövis Linda, kelle appihüüdeid kuulis Uku ja muutis ta Irumäel kivi- pakuks. Koju jõudnud, leidsid Kalevipojad ema kadunud olevat ja pidasid aru, kuidas teda otsima minna. Vanemad vennad jätsid „tänaused toimetused homse varna“ ja heitsid magama, noorem vend aga tõttas isa kalmule nõu küsima. Isa, kes ei suutnud tõusta ega ärgata, saatis Kalevipoja ema otsimismatkale järgmise sooviga:

**„Tuuled juhtigu sul teeda,
õhud õrnad õpetagu,
taeva tähed andku tarkust!“**

Ujunud üle Soome lahe, läks Kalevipoeg tuuslari tallu. Seal tekkis äge võitlus, milles tuuslar oli sunnitud alla jääma ja armu paluma. Vannutades seletas ta, et Linda Irumäel on teadmata kuhu kadunud. Kalevipoeg ei uskunud seda ja tappis vihahoos tuuslari. Pärast ilmus ema talle unenäos, millest ta järeldas, et ta ema on juba surmale suikunud. Oma vanemaid kurtis kangelane leinalaulus:

**„Isa läks ju enne ilmast,
kui sain päeva paistusele,
eite langes surmasängi
salasõudikute saatel.
Jäin kui lagle¹ lainetelle,
pardipoega parve äärde,
kotkas kõrgele kaljule,
üksi ilma elamaie.“**

¹ Lagle — metshani.

Soome sepa juurde läks Kalevipoeg endale mõõka ostma. Sepp tõi talle mitu tugevat mõõka, aga kangelane lõi nad vastu alasit kildudeks. Lõpuks toodi haruldane mõõk, mis oli valmistatud vanale Kalevile. Seda mõõka keerutas Kalevipoeg paar korda ümber pea ja raksatas alasse. Alasi purunes, aga mõõk jäi terveks. Hoolimata kõrgest hinnast ostis Kalevipoeg hiiglatugeva mõõga. Joogipidul, mis korraldati mõõga liikudeks, jäi kangelane niivõrd purju, et ta tülli sattudes tappis oma uue mõõgaga soome sepa vanema poja. Sajatuse saatel pidi Kalevipoeg lahkuma sepa talust. Kodus ei jutustanud ta oma veresüüst vendadele.

Kadunud isa soovi kohaselt otsustasid vennad liiskuheita, et teada saada, kes saab kuningaks. Vendade otsuse järgi pidi riik jääma sellele, kelle kivi lendab kõige kaugemale üle Saadjärve. Viskevõistlusel vanema venna visatud kivi sulpsatas vette, keskmise venna kivi kukkus järve kalda äärde ja noorima venna kivi lendas vuhisedes üle laia järve. Seega sai noorim vend riigi juhiks. Teised vennad ehtisid ta kuningaks ja lahkusid ise kodumaalt.

**Pärast võidu-viskamista,
vendadesta lahkumista
võttis Kalevite poega
kätte valitsuse võimust,
võttis kätte adrasahad,
austelles adra-tööda,
põllumehe põlvekesta.**

Pärast mitmepäevast kündi heitis Kalevipoeg mäekünkale puhkama, asetades pea kõrgemale kohale. Sääraseid paiku nimetas rahvas hiljem Kalevipoja süngideks. Kangelase magades tulid sinna hundid ja mürdsid ta hobuse. Kui Kalevipoeg ärkas, nägi ta, mis vahepeal oli juhtunud. Suures vihahoos nottis ta karistuseks tuhandeid hunte maha.

Kalevipoeg käis Pihkvastlaudu toomas ja sam-

mus lauakoormaga läbi Peipsi järve. Küll tekitas sorts järvel laineid, aga see ei takistanud kangelast, kes tõi turjapäie laudu kodumaale. Jõudnud siia poole Peipsit, sirutas Kalevipoeg enese liivasäangi väsimust vähendama. Oma mõõga pani ta enda kõrvale, et see oleks käepärast, kui sorts tuleb teda segama. Kuid kangelane uinus nii raskesse unne, et ta üldse ei märganud, kuidas sorts nõiasõnade abil ta mõõga varastas ja see ta käest K ä ä p a j ö k k e kukkus. Unest ärkanud, laulis kangelane mõõgale, et see veest välja tuleks, aga mõök jäi ikka laineisse. Mõök ei tahtnud olla relvaks sellele, kes oli süütut verd valanud. Tahtes sort-sile kätte maksta, sõnas Kalevipoeg Kääpa jõelt lahkudes mõõgale:

Kui aga juhtub kõnmidessa

jalakanda pistma jökke,

kes sind enne i s e k a n d n u d:

siisap, mõõka, sõbrakene,

murra jalad tal mõlemad!

Kangelane tahtis küll öelda, nagu Kreutzwald hiljem seletas: „Kes sind enne siia k a n d n u d“, kuid ta vääratas sõnas, sellega soovides endale mõõga läbi surma.

Kalevipoeg ruttas lauakoormaga edasi, teel päästes väikemehe metsapoegade küüsisist. Äkki kargasid metsast sortsid välja ja hakkasid piitsadega kangelast peksma. Kalevipoeg keerutas neile vastu männivemblaga. Kui see katkes, haaras ta turjalt lauad ja hakkas sortse laudadega vemmeldama, kusjuures lapiti löödud lauad purunesid. Seal andis talle siil h e a d n õ u:

„Servitie, servitie,

kallis Kalevite poega!“

Kui Kalevipoeg serviti laudadega sortse peksis, põgenesid nad kõik pakku. Nõuandjale siilile kiskus kangelane oma kasuka hõlma küljest tüki okasnahka ja viskas selle talle kehakatteks.

Kord jõudis Kalevipoeg, lauakoorem turjal, koopasuu juurde, kust ta urgastee kaudu pääses allmaailma. Seal kohtas ta põrgupiigasid, kes teda hoiatasid sarviktaadi eest. Kuid kangelast ei kohutanud sarviku sajad sellid ega tuhanded tondid. Et Kalevipoega aidata, vahetasid neiud sängisambail sarviktaadi rammu- ja nõtrusjoogid. Kuna sarviktaat nõtrusjooki jõi, Kalevipoeg aga varjukaabukese abil maailmatu suureks sirgus, võitis kangelane sarviku. Siis latus Kalevipoeg lauakoorma õlule, haaras rahapungad selga ja pani piigad laudadele istuma. Selle suure koor-maga lahkus ta allmaailmast. Nende piigadega abiellusid Kalevipoja kaaslased Sulevi-, Olevi- ja Alevipoeg.

Kalevipoeg alustas ühes Alevi- ja Sulevipojaga retke maailma lõppu. Ta pani sõbrad „Lennukit“ sõudma ja poisikesed purjetama, ise ta hakkas ülemaks targa tüürimehe kõrval. Teel palkas kangelane Lapu targa Varraku laeva juhtima maailma otsa.

Kauase purjetamise järel saabus „Lennuk“ Sädemetesaaarele, kus üks mägi tekitas tuld, teine suitsu ja kolmas kuuma vett. Siis jõudsid mehed hiiglaste maaale, kus kuked sõid kulda, kanad karda ja haned haljast hõbedat. Kapsad kasvasid seal kuuse kõrguseni. Edasi sõideti külmale põhjamaale, kus matkajad nägid imeilusaid virmalisi vehklemas. Viimaks saabusid nad koerakoonlaste maaale. Kalevipoeg puistas koerakoonlasi, kes julgesid laevamehi kiusama tulla.

Kellegi maatarga nõuandel ei jätkatud enam teekonda, sest arvati olevat põrguvärava ees. Võeti sõidusuund koduranna poole ja sõideti Virusse tagasi.

Pärast seitsmeaastast rahunõlvu puhkes sõda. Viru randa kogunes sadu sõdalasi, tuhandeid tapjaid ja piinajaid pilvedena. Kalevipoeg ruttas sõjaratsul oma vahvate meeste saatel võitlusse vaenlasega. Assamalla lahingus langes tema mõõga läbi kümneid tuhandeid vaenuvägele lee-

rist. Tapluse lõppedes ülistas kangelane oma meeste tublidust.

Kalevipoeg läks teiskordselt allmaailma, et aheldada vanatühi, sarvik. Kuldkellukese abil võitis ta teel kõik takistused ja saabus allmaailma. Sarviktaat käsutas oma poisikesed kangelast karistama. Kuid Kalevipoeg niitis kõik nurjatud põrgulised maha ja tungis edasi põrgu sisse-musse. Põrgu hämaras eestoas juhatas talle teed kahvatanud ema vari. Saabunud põrgu siseruumidesse, tappis kangelane sarviktaadi kaitseväe ja kutsus sarviku kahevõitlusele. Ta võitles sarviktaadiga suure ägedusega. Vahepeal hakkas juba kangelase jõud kahanema, aga ema vari juhatas talle jõuvee-anuma. Viimaks aheldas Kalevipoeg seitsme-öö-päevase võitluse järel sarviku kalju külge ja lahkus allmaailmast, kaasa võttes neli kuuevakast kotitäit kulda.

Sõprade seltsis korraldas Kalevipoeg Lindanisas, mille hoonetark Olevipoeg oli ehitanud, lustilise võidupidu. Kui pidulised olid kõige lustlikumas meeleolus, teatas käskjalg, et sõda on algamas. Kangelased aga ei lasknud endid heidutada sõjasõnumist, vaid jätkasid lõbusat pidutsemist. Nende hulka ilmus Lapu tark Varrak oma teenistustasu kätte saama. Ta palus kangelaselt endale raudkaantega raamatut, mille ta oli seina küljes ahelas leidnud. Sellesse raamatusse oli vana Kalev oma pika elu pärandusest tululikke tarkusi üles tähendanud.

Kallim veel kui kuld ja hõbe

seisis kütkendatud kirjas

vana-aegne vaba põli,

meie meestepoege priius,

kehvemate kaunim vara.

Kallist vara tahtis Varrak

oma maale õnneks viia.

Joobnuna lubas Kalevipoeg oma rahva muistse priiuseraamatu Varrakule. Nüüd ei saanud ta enam und silmadele ega katet kulmudele. Ta tõttas kurvana isa kalmule, aga ta kurtmistele ei vastatud, teda ümbritses sünge vaikus.

Enne viimaseid võitlusi raudmeestega peitis kangelane Alevi- ja Sulevipoja kaasabil oma varanduse maapõue ja asus sõjateele. Sõjasarve puhudes kutsus Kalevipoeg maleva kõigist maakohtadest Taaramäele kokku. Taplus raudmeestega oli äge. Esimese lahingu eestlased võitsid, teise nad kaotasid. Sulevipoeg sai lahingus surmava haava ja Alevipoeg kukkus järve ning uppus. Kaaslaste surm kurvastas niivõrd Kalevipoega, et ta jättis riigi juhtimise Olevipoja hoolde ja läks ise „laande luusimaie, tuskatuju tuulutama“. Oma rännakul sattus ta saatuslikult Kääpa jõe kaldale.

Kui nüüd Kalevite poega

jalakanda pistnud jökke,

mõõka kohe mõtlemaie,

arus nõnda arvamaie:

kas ei enne ise kandnud

meesi ole mõõgakesta?

Kas ei kohus karistada?

Sajatuse sunnitusel

murdis mõõka mõrtsukana

Kaleville kintsudesse,

lõikas maha labajalad,

pureteli põlvedeni.

Kalevipoega ei suutnud enam ükski vägi päästa, ta suri haavadesse. Kangelase vaim lendas taevasse, kus ta terve kehaga uuesti ühines. Vanaisa ja taeva tarkade otsusel pandi Kalevipoeg põrgu väravahiks, et kuri ei pääseks kütkest. Ta vaim sunniti hangunud kehha tagasi minema ja kangelane viidi hobuse seljas põrgu väravasse, kus ta käsi jäi kalju vahele kinni.

„Kalevipoja“ peategelane ja ta tähtsus.

Eepose peategelane Kalevipoeg on varustatud ennekoike väärtuslike iseloomujoontega. Ta armastab haruldase innuga tööd teha. Palehigis harib kangelane põldu ja väsimatult veab ta laudu linna ehituseks. Väeteile ja nõrgemaile on Kalevipoeg kaastundlik, püüdes neid aidata. Heategijaid ta ei unusta, vaid on neile tänulik. Oma sõna on Kalevipoeg alati valmis pidama, kunagi ei loobu ta antud töötusest. Ta käib põhimõtte järgi:

**Töötust mees peab tasumaie,
sarvest härga, sõnast meesta!**

Kalevipoeg on rahuarmastaja, ta ei alusta ise sõda, vaid ruttab siis lahingusse, kui vaenlased on kodumaale tunginud. Ohvrimeelselt kaitseb ta oma maad ja rahvast, tõrjudes vaenuvägesid tagasi.

Sümpaatse joonena esineb Kalevipoja iseloomus tema õilis vanematearmastus: Meenutades oma surnud ema muutub kangelane kurvaks ja halemeelseks. Suure lugupidamisega suhtub ta oma kadunud isasse. Kalevipoeg püüab toimida tema tahte ja soovide kohaselt. Talle tundub, nagu jätkuks isa armastust igavesti.

**Tundideks on tuule armu,
päevadeks on päeva armu,
elujaks Taara armu,
isa armu igavesti.**

Kalevipojal on ka halbu omadusi ja nõrkusi. Ta on määratu suure kehajõuga, aga mõistusetult vähe arenenud. Vaimsed huvid puuduvad tal peaaegu täiesti. Selle asemel rahuldab ta oma kehalisi vajadusi. Eriti paistab silma kangelase korduv magamine. Kergesti satub Kalevipoeg viha hoosse ja toimib selle tõukel mõtlematult, endale aru andmata. Metsik viha saabki talle saatuslikuks. Hoolimata eitavaist iseloomujoontest säilitab Kalevipoeg kangelase au paiste, sest ta lunastab karistuse kandmisega oma eksimused.

Kangelasloo tähtsus.

„Kalevipoeg“ evib suurt kirjandusloolist tähtsust. Kreutzwaldi koostatud kangelaslooga algas õieti uus ajajärk eesti kirjanduses. See teos tutvustas laiemale ringkonnile meie rahvaluule aineid, stiili ja värsiehitust. „Kalevipoja“ tõukel hakati rahvalaulu värsivormi ja stiilivõtteid kasutama kunstlüürikas. Eriti virgutas ta rahvaluule kogumist. Töötavale rahvale selgitas kangelaslugu töö suurt edasiviivat tähtsust ühiskondlikus elus.

„Kalevipoeg“ on andnud tõuget ja inspiratsiooni¹ ka eesti heliloojaile ja kunstnikele. Kangelasloo laulukatkendeile on loonud mitmed komponistid viisid, näit. K. A. Hermann, K. Tüرنpu, M. Härma, E. Kapp jt. Kujutava kunsti alal väärivad eriliselt tähelepanu K. Raua sөejoonised, mis vahetult ning kujukalt tõlgitsevad „Kalevipoja“ ideestikku, ja H. Mugasto puugravüürid, millega on illustreeritud kangelaseepose iluväljaanne. Skulptuuridest olgu nimetatud A. Weizenbergi „Kalevipoeg“ ja A. Adamsoni „Kalevipoeg ja Sarvik“.

Üldse on „Kalevipoeg“ meie esimene suurem ilukirjanduslik teos, mis on tõlgitud paljudesse võõrkeeltesse.

Teekond maailma otsa

16. lugu

Kalevite kange poega
Mõtteida mõlgutelles
Alustanud arvamisi
Tarkusteeda toimetada,
Suure ilma otsa sõita,
Põhja piiri purjetada,

Kus ei enne oldud käidud,
Teed ei iial ette tehtud,
Aga kuhu taevakummi
Maa külge kinnitatud.
Kalevite kange poega
Laskis teha kena laeva,

¹ Inspiratsioon — loominguline innustus, vaimustus.

Uhke lodja ehitada,
Mis ei puusta painutatud,
Ega luusta ehitatud,
Ega vasesta valatud,
Teraksest ei olnud tehtud,
Laskis lodja valmistada,
Laeva teha hõbedasta,
Kallimasta hõbekarrast,
Hõbekeedest laevaköied.

„L e n n u k“ pandi laeval
nimeks,
Et ta lendes lõhkus laineid.

Siisap käskis kuldse kuue
Eneselle kehakatteks,
Käskis laevameestelegi
Tublid riided toimetada:
Hõbekarrast ülemaile,
Rauakarrast rahva'alle,
Vasksest karrast vanemaile,
Teraksesta tarkadelle,
Sest et ilma otsa ligi
Põhjanaela piiridella
Virmaliste vehklemine,
Tulilaste tuiskamine
Rauda ei saaks rikkumaie,
Karrast kuube kulutama.

Laeva seati lainetelle,
Seati nokal Soome poole,
Põhja piiri pööruselle.

Kalevite kange poega
Istus ise ülemaksi
Targa tüürimehe kõrva,
Sundis sõbrad sõudemaie,
Poisikesed purjetama,

Sellid köisi seadimaie,
Kablukesi kohendama.

„Lennuk“ oli laintekiigul
Mõnda päeva purjetanud.

Soome sortsilaste sunnil
Möllasivad tuulemarud
Vihas vetta vahutama;
Pilve pime peitis päeva,
Kattis kinni taeva tähed.

Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Laintel kui üks laglekene;
Siisap väsind Soome sortsid
Puhumisel puhkamaie.

Päike pääses paistemaie,
Laia ilma valgustama;
Viimaks hakkas vete veerult
Kallas kaugelt kasvamaie,
Kõrgemaksi kerkimaie.
Keeletarka kuulutama:

„Võõras rand mul, venni-
kesed.“

Kalevite kange poega,
Kui said kalda ligemalle,
Kargas laevalt lainetesse
Usinasti ujumaie
Kalda poole kiirustama;
Siis ta vedas sõprasida
Laevas kõitel kalda'asse.

See ei olnud Soome serva
Ega tuttav Turja randa,
Ei ka enne käidud kohta.

Keeletarka küsimaie:
Kuidas randa kutsutakse?

Linnukesed lõõritasid,
Pääsukesed pajatasid,
Vana vares vastanekse:
„See on lahja Lapu randa,
Kehvaliste kaldakene.“

„Lennuk“ aeti lahe sisse,
Hõbepaati parve äärde,
Kinnitati kividella,
Vangistati vaiadella,
Et ei paigast pääseneksi
Lainetelle lendamaie.

Kalevite kallis poega
Kutsus juhiks keeletarga,
Sundis seltsiks sõprasida
Võõrast kohta vaatamaie.

Nemad käisid neljakesi
Tüki teeda, marga maada,
Mööda laia lagendikku,
Mööda raatmaa radasida:
Kas ehk kuskil kogemata
Talu silma tõuseneksi.

Mis seal vastu veerenekse,
Silma ette sirgunekse?
Tõusis silma üksik talu,
Peidust väike perekene.

Ukse eessa istus neidu,
Murupingil piigakene,
Kedervarrel keerutelles
Lõuendisi lõngakesi.

Varsti tõttas talu taati
Võõralista vaatamaie.

Kalevite kallis poega,

Kui oli taati teretanud,
Lapu targaks tunnistanud,
Kohe otsust küsimaie:

„Kukutele, võõras kägu,
Laula, laula, linnukene,
Vasta mulle, kulla venda,
Kust see käiki kohemalta,
Sihil ilma otsa sõuab,
Et ei teisi teeradasid
Ette tuleks eksitama!
Juhata mind joonelt sinna,
Kuhu taevakummikene
Alla serva kinnitatud,
Kuhu kuu kustunekse,
Päike läheb puhkamaie,
Kui nad seatud vahikorda
Ööl ja päeval lõpetanud!

Tarka kuulis, kostis vastu:
„Siit ei tõuse teida sulle,
Rändamise radasida
Kusagilta ilma otsa;
Merella ei ole määra,
Lainetella lõpetusta.

Kes need enne seal on käinud
Tühja tuulta tallamassa,
Saivad Sädemete saarel
Suurest julgusest surma.
Kui sa käiki kodumaale,
Sõber, soovid toimetada,
Luban sulle lusti pärast
Teedepuhiks kaasa tulla.“

Kalevite poega kostis:
„Koju jõuan juhtimata
Tuldud teeda tuttavada.

Võta vaevaks, vennikene,
Vii mind võõra vainutelle,
Ilma otsa ukse ette!“

Lapu tarka laulemaie,
V a r r a k nõnda vastamaie:
„Sündku sinu soovimine,
Mingu täide tahtemine.
Sest ei tõusku muile süüda,
Võõral mingit vastamista,
Kui sa kogemata kurja,
Hädaohtu, äpardusta
Teede-käigist peaksid tund-
ma;

Süü jääb üksi sundijaile,
Vastus nõu võttijalle.“

Lapuline võeti laeva,
Viidi Varrak tüürimaie,
Laeva sõitu seadimaie.
Lainte kiigul langedessa,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.

Laeva oli lainte lennul,
Vetevooge veeretusel
Palju aega purjetanud
Põhja piiri pöörusella,
Sealap Sädemete saare
Tulisambad tõusemaie,
Suitsupilved paisumaie.

Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
Kus see mägi mängis tulda,

Teine suitsu sünniteli,
Kolmas keetis kuuma vetta;
Suland kive sügavusest
Orgu saatsid ojadena.

Tulekivi kildusida
Sadas suitsus sagedasti,
Tuiskas aga tuhkadessa
Lumehange lagedalle,
Rohkest raatmaa radadelle.

Mehed jõudsid sinna
maale,
Kus need kuked sõivad
kulda,

Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalerida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.

Kalevite kange poega
Sulaseida sundimaie,
Alamaida ajamaie
Võõrast kohta vaatamaie;
Käskis minna keeletarka
Salasõnu seletama,
Linde tarkust lunastama,
Heitis ise laeva peale
Päeva paistel puhkamaie;
Andis käsu Alevile
Vahikorral valvel olla.

Keeletarka kõndimaie,
Sulastega sammumaie
Tüki teeda, marga maada,

Kus ei kuulda linnulaulu
Ega leida loomakesi.

Päike juba veeres looja,
Langes merelainetesse.

Käigist väsind vennikesed
Sirutasid selilie

Põõsa varju puhkamaie.

Teise päeva palistusel
Ärateli enne koitu
Magajaida mehepoegi
Tugevama tütar noori,
Kes see tulnud kapsa-aeda
Lehmadelle lehtesida
Kapsa küljest kitkumaie.
Tütar noori võttis mehed,
Pani poisid põlle rüppe,
Kandis neid süles koduje.

Isa kodus küsimaie:
„Mis sa toonud, tütar noori,
Mis sa korjand kapsastesta?“

Piiga põlle raputelles
Puistas mehed põrmandalle:
„Tähendele, taadikene,
Mis ma nalja mängitusel
Kapsa-aiast koristasin,
Kus nad kirbud kuuekesi,
Kaste vilul kohmetanud,
Kapsapea all põõnutasid!“

Taati tarka tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
„Kes see kõnnib kõrta möö-
da,

Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?“

Keeletarka kostemaie:
„Mesilane linnukene,
Seep see kõnnib kõrta
mööda,

Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda.“

Tarka taati tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
„Mis sealta jõesta jooneb,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta?“

Keeletarka kostemaie:
„Vikerkaar jooneb jõesta,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta.“

Hiigla tarka tunnistama:
„Mõistke, mõistke, mehike-
sed,

Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?“

Keeletarka kostemaie:
„Vihm tuleb ammudes
arusta,
Singudes sinisalusta.“

Sellest tundis Hiigla tarka
Mõistelikke mehepoegi.

„Pane, piiga, põlle rüppe,
Vii nad jälle viibimata
Sinna, kus nad enne seisnud;
Need on pealtmaa naiste po-
jad,

Kes need käivad tarka teeda,
Õpetusi otsimassa.“

Keeletarka mõistis kõne,
Hakkas piigat palumaie:
„Vii meid, neitsi, naljapärast
Kanna merekalda'alle!“

Tütär palveid täite'essa
Kandis mehed kalda'alle.

Nii kui suitsupilve sam-
mas

Taeva kummilt ripakille
Pikkerpillil liikunekse,
Tulda taevast puistanekse,
Tuli Hiigla tütar noori
Lennus sammul laeva poole,
Puistas põllest mehepojad
Hõbelaeva serva peale.
Piiga lõõtsuv hingepuhin
Puhus laeva lainetelle
Penikoorma kauguselle.
Imelugu ilmumine
Pani kõiki kohkumaie.
Kalevite kange poega
Pilve-piigat pilkamaie:
„Ole terve, tütarlapsi!
Pesid silmad palumata,
Küllap ise kuivatelles
Puhin piisad palgeilta.“

Kalevipoeg andis käsu
Laeva purjed lahutada,
Tahtis kohe kaugemalle
Põhja poole purjetada;
Ehk küll külma väga käre,
Jää seal kattis jälgesida,
Kõrge jää küngastesta
Lõikas „Lennuk“ lustilikult

Purjetelles põhja teeda.
Vaata! virmaliste vaimud
Taeva alla taplusessa
Hõbe-oda välgutelles,
Kuldakilpi kõigutelles
Paistsid laeva punetama.
Juba kadus meestel julgus,
Poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
Tulist nalja naerateli:
„Laske virmaliste vehid,
Hõbe-oda välgatused
Kuldakilbi käigutused
Tule-kaarta meile teha,
Kust me valge kumendusel
Kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu;
Arm-anniks pannud Uku
Virmalised vehklemaie.“

Kalevite kallis poega
Kodu poole kippumaie,
Sõpradelle sõnaldelles
Laskis laulu ladusasti:
„Lähme, lähme lustivennad,
Käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
Käime kiirest kodu poole,
Kus meid tundvad kodukoe-
rad,
Tuttavad teretavad!“

Lainte kiigul langedessa,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva

Vahus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
Laeva lustil lõuna alla.

Kalevite kallim poega
Seadis sõnad sõudevalle:
„Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata,
Kätella jäi katsumata.

Laske „Lennuk“ Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kasvatanud. —

Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada;

Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagile kinnitatud,
Tõkkeida pole tehtud.

Mis ma muidu võõralt
maalta
Kasulikku olen kündnud,
Salalista sahanenud,
Sellest saab elu otsani
Mehel meeles mõtlemista.“

Lasti „Lennuk“ Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned.

Ärkamisaeg

Läinud sajandi 60-ndail aastail algas meie rahva elus uus ajajärk, mis on tuntud rahvusliku ärkamis-aja nime all.

Suure murrangu Eesti- ja Liivimaa põllumajanduses tekitas üleminek teorendilt raharendile. Selle tagajärjel tungisid kapitalistlikud vahekorrad meie talumajapidamisse. Jõukamad talupojad ostsid talukohad päriseks ja liitsid oma maade külge ka ümbruskonna vabadike krundid. Nii hakkas mõisniku kõrval maakehivistut ekspluateerima 60-ndail aastail ka külakurnaja — talunik.

Ühel ajal majanduslike uuendustega teostati meie maal ka poliitilisi reforme. Avardati talurahva liikumisõigust

(1863), talupojad vabastati mõisniku kodukari¹ alt (1863), vallakogukonnaseaduse kaudu anti talurahvale omavalitsuse õigused (1866) ja viimaks kaotati lõplikult teoorjus (1868).

Kasutades neid sotsiaalseid uuendusi püüdis talurahvas ja maakehvistu oma ainelist olukorda parandada ja hariduslikku taset tõsta. Jõukama talurahvakihi eesmärgiks oli saada mõisnikega niihästi majanduslikult kui kultuuriliselt samaväärseks. See oligi meie rahvusliku ärkamisaja suurimaks ideeks, mis eesti talukodanlust õhutas võitlusele oma parema tuleviku nimel.

Ärkamisaja talupoeglik liikumine kandis J. V. Jannseni ja J. Hurda juhtimisel esialgu alalhoidlikku ja saksasõbralikku ilmet. Kui aga talunike majanduslik olukord paranes ja nende ühiskondlik võitlustahe tugevnes, omandas talurahva käärimine järjest radikaalsema² kallaku. Selle uue liikumise organiseerijaks sai C. R. Jakobson.

Carl Robert Jakobson

(1841—1882).

Ärkamisaja poliitiline võitleja Carl Robert Jakobson (1841—82), kes sündis rätsepa pojana Tartus, tegutses kooliõpetajana Tormas, Jamburgis ja Peterburis ning meheaastail pidas Väandras Kurgja talu, püüdis nõutada eesti talukodanlusele niisama suuri õigusi, kui need olid saksa mõisnikel. Selleks pidas ta talurahvale sütitavaid poliitilisi kõnesid, millest trükis ilmus „Kolm isamaa kõnet“ (1870), organiseeris saatkondade läheta-

¹ Kari — karind, karistuskord.

² Radikaalne — käremeelne, äärmusse kalduv, juurteni tungiv.

mist Peterburi, seejuures lootes, et tsaristlik keskvalitus ei keeldu teostamast talurahva soove, toimetas edumeelset ajalehte „Sakala“ jne. Kuigi Jakobsoni algatused ei teostunud kavatsatud määral ega andnud igakord soovitud tagajärgi, pani ta siiski liikvele jõukama talurahva kihi seas kollektiivse majandusliku ja poliitilise võitluse mõtte.

Kirjanikuna avaldas Jakobson a. 1870 luuletuskogu pealkirja all „Lauliku C. R. Linnutaja laulud“. Ta laulud on mõtterikkad, aga vähese tundesügavusega. Neist õnnestunuim on luuletus „Veel pole kadund kõik“.

Veel pole kadund kõik

Mull' lapsepõlves rääkis
mu isa mitmel ööl,
kuis Eesti priiuspõlve
on vihand nende meel;

kuis eesti rahva vaimu
nad muljund mudasse,
ja rahva orjakütkel
siis heitnud hädasse.

Siis läks mu meel nii härdaks,
et nuttes hüüdis hääl:

Te, Taara muistsed tuuled,
oh tõuske jälle tääl! —

Nüüd magab isa mullas
ja meheks sirgund ma;
ei enam kurbuskeelil
nüüd taha kaevata!

Sest Taara tammikutes
ma kuulen kauget häält:
kõik ennemuistsed tuuled
veel pole kadund säält!

Katkend C. R. Jakobsoni esimesest isamaakõnest „Eesti rahva valguse-, pimeduse- ja koiduaeg“. Peetud „Vanemuises“ 6. okt. a. 1868.

Seesugusel rahval, kellel veel seesugune keel ja veel seesugused laulud suus on, nagu need meie „Kalevipojas“ kokku on pandud, — seesugusel rahval, ütlen ma, on tõesti

kord ka paremad ajad, on üks valguse aeg olnud, millest aga meie endile enam täielikku pilti ei või teha. Mis me teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui prii rahvas hoolsasti põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolsetes maades kuulsad ja kardetud olid. Nad pidasid tõesti kuulsate rahvastega sõprust ja nende saadikud käisid kuni Itaalia maani. Neil oli korraline valitsus, sest nende vanemad käisid iga aasta koos nõu pidamas, kelle all nad ka sõdisid. Neil ei olnud aga mitte üksi seadusi sõja- ja rahuaja kohta, vaid ka peenemad eluviisid ja harjumused, mis annavad kõrgemast vaimuharimise korrast tunnistust. Nad mõistsid võõraid keeli, sest Theodoriku kirjas seisab, et ta neile ka veel suusõnaga sõnumeid koju kaasa andnud. Neil oli ehk ka ju oma kiri, sest üks imelikkude ruunikirjadega kirjutatud vanaaegne eesti kalender on veel alles. Nad ehtasid kindlaid losse ja kõrgeid kantse ning nende pühad paigad olid kulla ja kalliskividega ehitud. Seda kõik leiame oma rahva juurest ligi tuhat aastat tagasi, kus veel palju Euroopa maid metsapimedusega oli kaetud ja kus Euroopa rahvast elas, kes metsloomadest palju paremad ei olnud. Kui meie nüüd selle peale mõtleme ja meelde tuletame, mis pärast tuli, siis peame hüüdma: Tõesti, see aeg oli eesti rahva valguse aeg!

C. R. Jakobsoni matused

August Kitzberg

Nagu hirmsa jõuga mahaprahvatav välk tuli see sõnum — C. R. Jakobson surnud; olime kõik kui uimased. Vahvad mehed siin ja seal tungisid kirikutornidesse ja panid kirikhärrade vastuseismisest hoolimata leinakellad helisema. Kõik olid selles kindlad: õige asi see ei võinud olla, nii või nii, ülekohtune surm! Süüdistati saksa soost

arsti, kes Jakobsoni oli põetanud. Niisugune noor ja tugev mees! Kiristati hambaid; kättemaksmist! Aga suud ja suled olid tsensori ja sillakohtu läbi seotud, ainult sosistada julgeti, kõvasti kõnelda mitte.

Tuli sõita matusele; terve maa sõitis, saatis pärgi ja saadikuid.

Mina sõitsin kui Karksi kihelkonna valdade saadik. Annus Kase tütre Leenaga me sõitsime, teisi minejaid meie nurgast polnud.

Märtsikuu tee, põhjatu kuni rummudeni.

Missugused olid sel ajal inimesed, kes linnaelu sugugi ei tundnud, nagu meie! Me Leena Kasega esindasime küll nõndanimetatud külaintelligentsi, olime küll pärgade panemisest haudadele lugenud, aga oma silmaga ei olnud me midagi näinud. Me tegime pärjad palukamarja vartest, leinalindid lasksime neile teha teel, Viljandis Feldt'i trüki-kojas. Olime küll saadikud, aga teadagi ise ainukesed kulkandjad. Et pärjad võivad olla uhked, toredad, aedniku juurest tellitud, mitmesajarublased, nägime alles Kurgjal. Ja siis ei olnud enam midagi parata.

Rahvariideis muidugi tuli minna. Mul ei olnud musta mulgi vammust; Leena Kase andis omast kangast riide, rätsep pistis selle kohe kokku. Aga silindris läksin ma, ja selle riistapuu sain Viljandis kelleltki kelnerilt või habemeajajalt laenata.

Missugune hirmus teekond Viljandist Vändrasse, läbi kevadise pori. Ühes kohas tuli üle kallaste tõusnud jõest läbi sõita, vesi ulatus rummudeni.

Matusepäeva eelõhtuks jõudsimme ühte Vändra metsavahi tallu välja, ei mäleta, kas seitse või neliteistkümmend versta Kurgjalt. Sealt edasi ei saanud enam yankriga, tuli jala minna.

Metsavahi talus leidsime juba mitu saatkonda matuselisi eest. Neid kogunes öö peale enam ja enam juurde. Maha-

heitmisest ei võinud hulga inimeste pärast kõnet olla, ei oleks kuhugi mahtunud.

Matuseliste hulgast mäletan ühte: Riia „Imanta“ seltsi saadikut Roosmann'i (ta on juba ammu Jakobsonile järele läinud). See paistis seepärast teiste hulgast silma, et ta oli väga elav ja lõbus inimene, kes terve seltskonna elama pani. Siin nägin jälle midagi esimest korda: Roosmannil olid musta kartongi peale hõbedaga pressitud leinanimekaardid, neid jagas ta meile ohtrasti mälestuseks. Ja suur laulumees oli ta: terve öö laulsime leina- ja isamaalaule. Mitme häälega. Sel ajal õitses ju eestlaste keskel koorilaul. Kes matusele sõitis, oli kindlasti kodus ka mõne laulukoori liige.

Siis teisel hommikul, ehk küll kõik olime ilma uneta ja reisiroidunud, — hulganisti koos läbi metsa, ei teed ega rada ees, metsavahi pojad saatjateks — ei olnud ju kellegi kunsttükk. Vahel tibas peenikest vihma, kes sellest hoolis.

Kurgjal oli inimeste pilv ootamas. Alati uusi ja uusi saatkondi tuli juurde. Ei olnud seal kuski ruumi maha istuda, tuli püstijalu seista päev otsa. Ja kaasavõetud leivakotid jätsime muidugi metsavahi tallu maha. Kes mõtles niisugusel ajal söögi või joogi peale.

Ah, Kurgjal oli igal pool, et nuta ainult, kui nägid, kuidas inimene peab minema ja kõik jätma, mis ta on alustanud, mis käes pooleli. Lüüs ja veski, mis Jakobson Kurgja jõe peale oli ehitanud, olid küll valmis, aga tulevane torniga elumaja vaevalt katuse all, uste ja akendeta; kõrvalised hooned, aiad, kõik ses seisukorras, et näed: siia padrikusse tahtis inimene, ilutundeline, laiade plaanidega inimene asuda. — Kuski aianurgas hirmunud silmadega taltsutatud metskits, asjata oma peremeest ootamas; seal, kui ilmaime, taltsutatud kurg. Toas Jakobsoni põlvkõrgused tütrekesed Linda ja Iida. „Kas olete väga kurvad?“ küsin neilt. (Täna küll enam nii rumalasti ei küsiks). Vastab neist teine — nad ei tunne veel surma tõsist kohutavust —: „Jah, me

nutame teine teine päev. Täna nutab Linda, homme nutan mina.“ — On näha, tööjaotuse-süsteem.

Põrmu muldaviimine võtab aega. Surnust võetakse kipsmask: ma ei tea tänapäevani, kuhu see sai.

Siis viidi nimelt selleks ehitatud parvega puusärk määratu inimeste hulga saatel üle jõe, kus lähedases kuusemetsas oli Jakobsoni perekonna matusepaik. Matusetalitust pidas õpetaja Kurrikoff, siis tulid kõned, kõned, pärjad, pärjad, üks suurem ja ilusam teisest, oli ju terve maa matusel esindatud, Riia, Peterburi. Võib-olla paistis kui iseärasus silma, et musta vammusega silindris mees tõi kõigest tühise, palukavartest pärja, ehk ei osatud arvata, et ta paremat tuua ei mõistnud.

Mina võisin haua juures ainult nutta, nutta, nutta kui hull laps. Matuseliste hulgas oli, üteldi, muidugi uudishimu pärast, ka üks mõisnikusoost daam, see vahtis mulle irooniliselt otsa: miks see narr nutab.

Taevas ka nuttis, vihma hakkas sadama ja jäigi sadama. Öö tuli kätte, enne kui Kurgjalt minema saadi.

Väsinud olime, surmani väsinud: pikk teekond, uneta öö, jala käik, päev otsa püstijalu seistud, keskpaik õones. Olid ju lauad kaetud ja kutsuti sööma — jumaluke, kuhu pidime sinna kõik mahtuma. Pidime lese ja vaeslaste käest veel kõhutäie kaasa võtma?

Ja nõnda tuli verstad ja verstad läbi öise metsa — metsavahi pojad teadsid ka pimedas teed — läbi lume ja saju tagasi marssida! Vihma valas, ei olnud enam peopesalaiust kuiva kohta ihu peal, kõik ripnes ja tolgendas. Mu kõrgetes kalossides virtsus vesi, sest mõnikord tuli veest läbi minna, mis oli sügavam kui kalossid kõrged. Kuidas Leena Kase kui naisterahvas suutis ennast püsti hoida, on mulle tänapäevani mõistatus. Mina igatahes ei jõudnud enam, istusin paar korda puu alla ja palusin: jätke mind siia! Olgugi et surema, — nii väsinud olin, et elul ega surmal enam väär-

tust ei olnud. Nad ei jätnud mind sinna. Metsavahi pojad, tugevad noored mehed, hakkasid mul teine teise käe alt kinni ja peaaegu kandsid mind, sest vaevalt suutsin jalga jala ette tõsta, — olgu nad tänatud! — Kuni metsavahi majani ei jõudnud nemadki mind viia. Aga tee ääres oli mingi puulõikaja majake. Seal oli uus, praegu ülesraietud hoone; sinna laastude peale viskasin enese maha. Ei jäetud mind sinna. Pisikesse rehetuppa viidi. Aga sinna ei saanud sisse minna, ei olnud jalaga astumise ruumi: kakskümmend saarlast-puulõikajat magas põrandal. Oh Jumal, see õhk! Seda oli võimata noaga lõigata, seda oleks pidanud kirvega raiuma. Aga rehetoa kõrval oli veel kambrike, nii suur kui sõrmkübar. Selles oli puulõikajapaaril-vanakestel ainult voodi ruum, akna all lauake ja ahju seina kohal pink. Vaevalt oli ses toakeses ruumi end ümber pöörata. Tean kõigest niipalju, et enese märgade riiete ja kõigega, nagu olin, sinna pingile pikali viskasin. Rohkem ma ei tea. Teisel hommikul leidsin enese vanakeste voodist. Riideist lahti võetud, soe kasukas katteks peal. Kuidas ja kunas vanakesed mul saapad ja sukad, märjad riided ja kõik ihu pealt maha olid saanud, kuidas nad mu voodisse olid tõstnud, sellest ei teadnud ma midagi. Vist olid metsavahi pojad kaasa aidanud.

Oh neid armsaid vanakesi! Mu rahapung oli ilusasti ära pandud, mu riided olid juba kuivatatud ja puhastatud. Mulle anti süüa: haput piima ja leiba — missugust piima, kuidas see küll maitses! Võid neil muidugi ei olnud, aga räimi oli. Tahtsin neile ka, kuidas mõistsin, tasuda, nad ei tahtnud midagi vastu võtta. Jakobsonist teadsid nemadki, „Jakobsoni matuseliste käest ei võivat nad midagi võtta,“ ütlesid nad. —

Niisugused on nii pika aja pärast minu mälestused Jakobsoni matustest.

C. R. Jakobsoni haud

M. Veske

Vändra jõe haljal kaldal
kerkib kungas puude all,
liivasõmer teda matab,
haljas muru kinni katab,
keda leinab Eestimaa.

Rändaja seal silmaveega
kaebab küнка ääressa:
„Oh, miks lahkusid sa ära,
oh, miks läksid meilt nii vara!
Poolel' jätsid Eesti töö!“

Leske kaebab pisar-palgel,
langeb küнка najale:
„Kodus laste nutukisa:
„Kunas tuleb koju isa,
võtab Linda põlvele?““

„Millal jõuab koju kaasa,
lapsi hüüdma naerule?
Tule koju, armastaja!
Pooleli on jäänud maja,
lesk ja lapsed varjuta!“

Kuula, ladvult vaikne kahin
hüüab hilju: „Rändaja!
Heldest' ehita mu maja,
vaigista sa nutukaja,
edenda mu Eesti tööd!“

Vastu kostab kallimale
kõik see Eesti mets ja maa:
„Heldest' ehita mu maja,
vaigista sa nutukaja,
edenda mu Eesti tööd!“

Eesti ärkamisaegse kirjanduse kõrgaeg vältas umbes paarkümmend aastat (1860—80). Selle kandvama osa moodustas lüürika, mis oli aateliselt häälestatud. Lemmikteemana käsitleti lüürilistes lauludes eestlaste muistset vabaduspõlve, rasket orja-aega ja tuleviku väljavaateid. Kõrvalmotiividena kujutati neis kirikluse vaimupimestavat mõju rahvahulkadesse, mälestusi kodukohast ja looduse ilu. Kogu töötava talurahva mured ja röömud, kannatused ja lootused avaldusid varjamatult ärkamisaja luuletoodangus.

Selleaegsele lüürikale on iseloomulikud romantilised stiilitunnused. Kõrgelennulist vaimustust väljendatakse tunderõhuliste lausete abil, kasutatakse ereda-värvilisi epiteete („kuld“, „hõbe“), sageli avaldatakse meeolusid isikustavalt ja metafoorselt, kõrvutatakse

äärmusi ilmekate antiteeside kaudu, lemmiklinnuna kirjeldatakse ööbikut jne. Luuletuste värsiehituses ja kõlaliste ilustamisvahendite rakendamisel jäljendatakse aga vanu rahvalaule. Esitame stiilinäitena F. Kuhlbarši loodulaulu „Suveõhtul“.

Suveõhtul

Läbi õrna õhtu õhu,
üle laane latvade
valab kuu nüüd hõbevaagnast
valgust välja vainule.

Põllu ääres, järve kaldal,
hõiskab ööbikute keel;
uduvaiksed unetiivad
valendavad vete teel.

„Öö, öö pikk!“ nii kõlab ikka
üle metsa, üle maa:
kuldne, kunas koju jõuad?
Kuldne koit, mil tõused sa?

Ärkamisaja jutu- ja näitekirjanduses kujutatakse eesti tõusikliku talukodanluse tekkimist, ta rahaahnust, hooplevat upsakust ja vaenulikku suhtumist kehviktalunikesse ja maatameestesse. Hoolimata reaktsioonilisest¹ kallakust mõjutasid need teosed äratavalt rahvahulki, sest neis ülistati töökust, edasipüüdlikkust, ohvrimeelsust ja haridusesõbralikkust, põlastati aga liigset ahnust, joomist, rumalust ja seisuseuhkust.

Eesti ärkamisaegset kirjandust tuleb hinnata kui tähtsat tegurit meie selle aja talupoeglik-rahvusliku liikumise õhutamises ja kajastamises.

Koidula lüürika ja „Säärane mulk“

Tulihingeline Koidula (1843—86), kes ärkamisajal seisis tihedas kontaktis eesti rahvaga, ei suutnud vaikides pealt vaadata sündmuste arengut kodumaal. Ta tundis sisemist

¹ Reaktsiooniline — tagasikiskuv, tagurlik.

kutsumust osa võtta laiade rahvahulkade sotsiaalsest äratus-
tööst. Temast kujunes talupoegliku ärkamisaja suur-
laulik, selle parimate püüete tõlgitseja ning kehastaja.

Koidula oli alles 22-aastane, kui temalt ilmus esikluu-
letuskogu „Vainulilled“ (1866). Alandlikult, väi-
kese ja halva vainulillekesena astus laulikneiu lugeja ette.
Piskuga tahtis ta kaasinimesi rõõmustada, pakkudes vähe-
nõudlikke mahedatoonilisi laule, nagu „Meil aia-äärne
tänavas“, „Juba kase ladvalt lehed lang'-
vad“ jt., mis olid loodud saksakeelsete luuletuste eeskujul.

Erilise vaimustusega tervitati Koidula teist luuletuskogu
„Ema jõe ööbik“ (1867), milles laulik pöördus aralt
eesti töötava rahva poole. Ta suurimaks sooviks oli, et ta
laulud, „mis südamest on tulnud, mingu jälle südame“.

Selle värsivalimiku isamaaluuletustes tundis Koidula
soojasüdameliselt kaasa töötavale talurahvale, kes ägas orju-
se ikke all. Koidula virgutas rahvast tööga paindunud selga
sirgu ajama ja julgelt tulevikku vaatama, sõnades innusta-
valt: „Käi kindlalt! Pea kõrges! Aeg annab arutust!“

Emaarmastust ülistas Koidula luuletuses „Ema süda“,
mis on praegu kõikjal tuntud üldlauldava lauluna. See
haledatooniline luuletus pole algupärane, vaid on tõlgitud
saksa keelest.

Koidula hilisemad luuletused ilmusid „Eesti Postimehe“
lisalehes ja kalendris. Neis jätkas ta ühiskondlike teemade
arendamist. Luuletuses „Teretus“ õhutab Koidula eesti poe-
gades, kes on vabanenud orjusest, mehiste meelt ja töökus-
indu.

Koidula vähestest looduslauludest on üldtuntuks saanud
lauldav luuletus „Üürike“, milles kurdetakse öitsemisaja
kiiret kadumist, sest sügis on tähelepanematult sammumas.

Kannatusrikkail haigusaastail muutusid Koidula lüüri-
lised laulud valulisteks ja kaeblikeks. Neis luuletustes
kajastus ta kustumatu kojuigatsus.

Koidula lüürika moodustab tunde-ehtsama ja kunstilise-
ma osa ärkamisaja luulest. Selles peegelduvad siiralt talu-
rahva orja-aja kaebused ja salajasemad igatsused vabama
põlve järele. Koidula rajas meie ärkamisaja i s a m a a l ü-
r i k a ja temast oli mõjutatud kogu romantilise kirjanduse
kõrgaja luuletoodang.

Vormilt olid Koidula esimesed värsikatsed puudulikud
ja abitud. Ta laulud kõlasid monotoonselt, neis ei esinenud
rütmilist liikuvust ega hoogu. Kuid saanud hea koolituse
Kreutzwaldilt, tegi Koidula värsimõõdu ja riimitehnika
alal suuri edusamme. Pärast seda lõi ta luuletusi säärases
kindlas rütmis ja kõlalistes täisriimides, mis tundusid enne-
olematuna meie lüürikas.

Oma luuletustes viljeleb Koidula romantilisi stiilivõt-
teid. Tal on laule, näit. „M i k s s a n u t a d , l i l l e k e n e ? “ ,
mis täiesti rajaneb isikustamisel. Väga sageli kasutab Koi-
dula isamaaluuletustes epiteete, nimetades kodumaad „k a l-
l i k s “ , „õ i t s v a k s “ , „l e h k a v a k s “ jne. Võrdlusi esi-
neb ta lüürikas samuti rohkesti, näit.: „S u t ü t r e d n a g u
l i l l e d , n a d õ i t s v a d , n ä g u s a d “ . Metafooridest ja sünek-
dohhidest olgu nimetatud: „H e l i n a l h ü ü a b m e i d k o i d i k u
t u u l ! L e h e d k a e b a v a d k o d u m a a p u u l ! “ , „E e s t i k ö r v
o n k u u l n u d , p a n n u d e e s t i k ä s i ü l e s s e “ jm.

Kogusummas on Koidula loonud 275 luuletust. Osa ta
lauludest on tänapäevalgi veel nauditavad. Ta luuletused
pole mitte tühjalt kõmisevad sõnad, vaid soojad, südamest
tulevad soovid, igatsused ja lootused, mis on väljendatud
kunstipärases vormis.

Koidula näidendid on niisama teedrajava tähtsusega
eesti kirjandusloos kui tema luuletusedki. Ta õnnestunui-
maks lavateoseks ja esimeseks eesti algupäraseks näidendiks
on kolmevaatuseline naljamäng „S ä ä r a n e m u l k e h k
s a d a v a k k a t a n g u s o o l a “ (1872).

Selle rahvaliku külajandi üksiksündmused on huvikül-

laselt esitatud ja jätavad tõepärase mulje. Kuid teataval määral pidurdavad tegevustiku arengut pikad monoloogid, mis on põimitud teosesse. Samuti pole näidendi üksikstseenid tarviliku tihedusega seotud üksteisega.

Koidula „Säärase mulgiga“, mis oli omal ajal paljumängitavaks rahvatükiks meie maalavadel, algab eesti algupärase näitekirjanduse ajalugu.

Koidula lüürikat

Mu isamaa on minu arm

Mu isamaa on minu arm,
kell' südant andnud ma,
sull' laulan ma, mu ülem õnn,
mu õitsev Eestimaa!
Su valu südames mul keeb,
su õnn ja rõõm mind
rõõmsaks teeb,
mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,
ei teda jäta ma,
ja peaksin sada surma ma
seepärast surema!
Kas laimab võõra kadedus,
sa siiski elad südames,
mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,
ja tahan puhata,
su rüppe heidan unele,
mu püha Eestimaa!

Su linnud und mull' laulavad,
mu põrmust lilli õitsetad,
mu isamaa!

Sind surmani

Sind surmani küll tahan,
ma kalliks pidada,
mu õitsev Eesti rada,
mu lehkav isamaa!

Mu Eesti vainud, jõed
ja minu emakeel,
teid kõrgeks kiita tahan
ma surmatunnil veel!

Kuis on su pojad vagad,
nii vaprad, tugevad!
Su tütreid nagu lilled,
nad õitsvad, nägusad!
Ja sinu tuul ja päike
sind õitsel hoiavad,
ja kõrge kotka tiivad,
kuis hellalt katavad!

Kuis, maa, nii hellast kannad
su lapsi käte peal,
neil' annad leiba, katet
ja viimast aset veel!
Tõest', armsam on mull' hingus
su põues, Maarjamaa,
kui võõral piiril õnnes
ja aus elada!

Ja tihti siiski leian
su silmist pisaraid? —
Mu Eestimaa, oh looda:
ka ajad muutuvad!
Meil' tulevased tunnid
veel toovad kinnitust!
Käi kindlalt! Pea kõrges!
Aeg annab harutust!

Miks sa nutad, lillekene?

Miks sa nutad, lillekene?
Nupud sul täis pisaraid.
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

On sul Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada and
ennemuistsest rõõmupõlvest,
kadund õnnest pajatand?

Tõsta pead, mu õiekene,
koit on saanud isandaks!
Oma terad hiilgvalt saadab,
et nad nutu kuivataks!

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame siis tänu,
õis, sull' vastu õhata!

Eesti muld ja eesti süda

Süda, kuis sa ruttu tõused
kuumalt rinnus tuksuma,
kui su nime suhu võtan,
püha Eesti isamaa!

Head ma olen näind ja paha,
mõnda jõudsin kaota,
mõnda elus jätta maha —
sind ei iial unusta!

Sinu rinnal olen hingand,	Oh, ei jõua iial öelda
kui ma vaevalt astusin:	ma, kuis täidad südame!
sinu õhku olen joonud,	Sinu põue tahan heita
kui ma rõõmust hõiskasin!	kord ka viimse unele.
Minu pisaraid sa näinud,	Ema kombel kinni kata
minu muret kuulnud sa,	lapse tuksuv rind siis sa:
Eestima, mu tööd, mu laulu —	Eesti muld ja Eesti süda —
sull' neid tulin rääkima!	kes neid jõuaks lahuta!

Jutt

— „Mis mulle jutustad, koidiku tuul?“

— „Eestimaalt tulen,

väsinud olen:

kõikusin kodumaa latvade lehtes,

kevadeehetes

hiilgavad vainud, ja väljad, ja aas!

Lilleke maas,

tammed, ja kased, ja lõhmuse õied

olid mul õrnasti õhkuvad köied,

nägin neid mängivat kevadega:

Mis kaebad sa,

Eestima tütre helisev huul?“

— „Pilveke, kallike, kuhu sa reisis?“

— „Eestima üle

lendab mu süle,

karastab põldu, ja peenart, ja metsa,

kõik minu otsa

vaatab kui taevase allika pool’.

Olgu ka hool

vaikne ja tasane; siiski mu vägi

silmad kõik rahvale rõõmuseks tegi.

Rahul on Maarjamaa pühane pind:

mis surub sind,

Eestimaa tütar, et nutune seisad?“

— „Viibi, lind, ära nii rutates sõua!“

— „Eestimaal’ tiivad

koju mind viivad!

Eestimaa õitsvate õilmete vahel

armsam mul ahel:

rõõmu- ja leinalaul, kodumaa viis!

Eestimaa hiis

varjas mu pesakse, seal tahan surra —

kodumaa kullane kõlin ei murra!

Surmani tänan ma lauludega!

Miks viibid sa,

Eestimaa tütar, et järel’ ei jõua?“

— „Eestimaa tütar, miks viibin ma siis?

Lennake päevad,

mis mul veel jäävad,

piiriks kodumaa kallaste ette!

Jõua oh kätte,

jõua, sa igatsev, õnnistav tund!

Päeva ja und

küsin ma: „Millal viite ta pinda?“

Lootuse silin, kas petab ta rinda?

Millal sind teretan, laulude rand?“ —

Ei vastust ann’d

õhu, ei pilve, ei linnukse viis!

Igatsus

Tule, oh kevade, tule ja too mind!

Elu siin külmab ja uhke maailm,

tarretand tiivaga väriseb voolind,

tarretand laulud tal, sumine silm.

Miks ma küll otsisin võõralta ilu,
võõralta varju, tuge ja nõu?
Marudeks kasvanud kodune vilu,
imeb mul soontest mu noorusejõu.

Iga mull' pilveke sinises taevas
kõneleb kodumaa päikese teed,
kus aga laineke rajakest kaevas,
kuulen ma kohavat Eestimaa veed.

Vaata, kui loodus leinates õhkab,
temaga närtsin isegi pea,
igatsus õitseb, viletsus lehkab,
lootuse lille ma kuskil ei tea.

Tule siis, kevade, tule ja too mind!
kus minu armastus idanes:
Anna sa aset mull', Eestimaa soopind,
elu, ilmu mu südames!

Kodu

Meil aia-äärne tänavas,
kui armas oli see,
kus kasteheinas põlvini
me lapsed jooksimel.

Kus ehani ma mängisin
küll lille, rohuga,
kust vanataat käe kõrval mind
tõi tuppa magama.

Küll üle aia tahtsin siis
ta kombel vaadata!
„Laps oota,“ kostis ta, „see aeg
on kiir küll tulema!“

Aeg tuli. Maa ja mere peal
silm mõnda seletas, —
ei pool nii armas olnud seal
kui külatänavas!

Sügisemõtted

Juba kase ladvalt lehed lang'vad,
kõle tuul käib üle kesamaa, —
aastakellal rõõmuhääl on lõppend:
viimseid tunde hakkab lööma ta.

Kena päike, kas sa väsind oled?
pikkamisi pead ju tõstad sa;
kurvalt oma laste peale vaatad, —
sügise neid riisub armuta.

Kõrged pilved nagu hirmust aetud
üle maa ja mere lendavad;
kure hääled haledasti hüüdvad,
kodu poole nemad tõttavad.

Kodu poole! Kodu — magus sõna!
Süda kannata! Ei sinagi
kaua enam oota! Kodu poole
kutsub Isa sind ka viimati!

Üürike

Õieke, õieke,
ära nii hellasti õilmitse;
lilleke, lilleke,
kiire on kaduma kevade!
Kõidab kord külmade uha mind,
täna veel võidab mind luha pind:
üürike elu, sind teretan ma
õilmetega.

Lööke, lööke,
höiskamist unustad aegsaste!
Linnuke, linnuke,
salaja sammumas sügise!
Saagu siis seotud korra keel,
suveviis südames, hõiskan veel!
Üürike elu, sind teretan ma
lauludega!

Põueke, põueke,
tungi su tuksumist tagasi!

Inime, inime,
tiib pandud aastaile õlale!
Magus jah magada mullassa:
täna veel laske mind hõisata!
Üürike elu: Veel hoiab ta mind, —
helise, rind!

Säärane mulk

(Katkendeid)

Teine vaatus.

1. etendus.

P e e t e r (laua ääres, „Postimees“ ees). **J ü t s** (uusi past-laid sidudes).

J ü t s. Sünnivad! Vaat' mis mees oma sõnaga võib kätte saada! Kui ma eidele oleksin ütelnud, siis ma oleksin neist ilma!

P e e t e r (Jütsi poole). Tule siia — ei saa teda välja — loe mulle, mis siin seisab! Näe siit, kus need „Kaubahinnad“ hakkavad: mis seal seisab? Võtku tont seda tarkust, millele aru taha ei saa!

J ü t s (lugedes). „Pärnus, Orava poes on kaup nõnda: Vakk rukkeid — otri —“

P e e t e r. Seda ma juba tean, aga siis? Mis tuleb siis?

J ü t s. Pütt p u n a s t soola 9 rubla — kop.

„ t a n g u „ 8 „ 20 „

P e e t e r. Kas seisab: tangu 8 rubla 20 kop., näita mulle enesele!

J ü t s. Siin seisab nõnda, ja pärast tangu on mõned tillukesed täpid tehtud, ei tea mispärast? Seda pean ma koolmeistri käest küsima.

P e e t e r. Siis on õigus! Siis on Ennul sula õigus! See on ju esimene kaup! 8 rubla 20 kop. tangu, püti tangu eest! Neil peab tuline häda olema linnas, et seda tangu juba pütikaupa nii kalli rahaga ostetakse! No ma tahan neid aidata ja neile viia linna, et neile mõjub! Kahju, kahju, et ma sel aastal rohkem otri maha ei teinud! Aga Enn, hea mees, laenab mulle omast jaost — see on mees! Kõik kasu jätab minule ja annab veel poole juurde, ja omad loomad annab seda linna viia pealegi — üks esimene mees! Seda peab ütlema: kui tema ei oleks seda asja leidnud „Postimehest“, mina ei oleks elades seda rikkust saanud!

J ü t s. Taat, kust sa siis need tangud saad, ae!

P e e t e r. Vait, ninatark! Eks ole rehe all otri küllalt?

J ü t s (kõrvale). Seda ma arvasin: „ninatark“! see oli esimene!

P e e t e r (iseenesele). Ja kui alandlik ta alati on minu vastu: parem kui oma laps! Sellele ma võin — võib Anne — küll oma Maie rahuga anda.

J ü t s (pärast mõtlemist). Aga taat, need on ju need odrad, mis pidid Maiele pulmaks — kas sa need siis tanguks teed?

P e e t e r. Kassisaba alla poe, sina tahmapea!

J ü t s (kõrvale). See oli see teine. Eks te kuule!

P e e t e r. Ma tean ette ära: kui ma Anne küsin, see seda ometi ei luba, seda Ennu-Maie nõu; sellepärast on see Ennust väga targasti tehtud, et ta paberi peale üles pani, et ma temale Maie pean kontrahi järele andma, kui ma koju tulen, sest et ta nii ilusasti mind on aidanud ja minu kasu nõuab. 50 vakka ja 50 vakka — see on 100 vakka; püti pealt 8 rubla 20 kopikat, see teeb saja vaka pealt — mitu see siis teeb? —

J ü t s. Taat, miks siis Enn ise ei müü tangu linna, kui kaup on nii hea?

P e e t e r (kärsitult). Kui sina ometi mõistaksid oma suud pidada! Tule siia ja arva üles: 100 vakka, 8.20 kop. pütt: mitu rubla see teeb ülepea? Misjaoks ma sind kooli saadan, kui ma ise pean pead väsitama?

J ü t s (kriiti korvist võttes, laua peale). Mitu pütti tangu siis vakas on, taat? Seda ma koolis ei ole õppinud.

P e e t e r. Mitu pütti? (Kõrvale) Jah, — hm! — (pahaselt) Mis sa siis jooksed kooli, kui sa sedagi ei tea? (Kõrvale) Olen ise niisama tark.

J ü t s. Ega koolmeister ka ei lase tangu pütiviisi arvata!

P e e t e r. Kasi kassisaba alla kõige oma koolmeistriga! Küta peale nüüd, mul pole sind tahmapead tarvis enam, tean seda iseenese tarkusest!

J ü t s (välja õue minnes, iseeneses). Aga koolmeistri käest ma küsin seda püti lugu ja mis täpid seal tangu taga tähendavad: temal on ka „Postimees“.

P e e t e r. Pean alla minema Erastule. Enn vist teab ise kõige paremini, kuidas see tangupüti lugu on, ja ristid mul ka tarvis sinna paberile panna, et Maie temale annan: Enn ütles, kui ma nüüd seda ei tee, p ä r a s t Ann enam ei lase! Ja temal on õigus: Annel on see kange pea! Aga see poiss läheb mul liiga teraseks, seda ma enam kooli ei jäta! Kus mu müts jäi? Kui ma aga Anne nägemata minema saaksin! Tondi lugu — juba seal!

9. etendus.

Märt (tuleb õuest).

Kus ta on? Maie pidi tulema, et me selle asja üle veel sõna kaks seletaksime. Saab ime pärast näha, kas ei peaks vanamehe mulgivihast jagu saama? See tuline sõimunimi! Sest päevast saadik, kui esimene Viljandi kuub Mulgi talust tuli üle meie maakonna raja endale kodukohta otsima, on sada lopsu ja vopsu peast pähe lennanud ja rusikad rusikaid kaalunud selle nime pärast; aga et viha tema kandjate vastu veel kaks südant nii õnnetusehirmu alla paneks, seda küll vist palju tänini ei ole olnud. „Petisteks“ nimetas vanamees meid kõiki. Ärgu tulgu mulle seda ükski muu ütlema kui Maie isa, kellele seda tütre ja selle pärast andeks annan, et ta ise ei tea, mis ta suust ütleb! Nad võivad uhked olla meie peale; sest kuski ei sünni nimetamisväärt tegu meie maal, kus mitte mulgi pea või käsi töös juures ei ole! Kes varem süngist välja tuleb, see halvemini astub, aga sellepärast ei ole haigutaja veel õigusekandja! Miks on mulgil rohkem jõudu? Sest et tal rohkem pead on! Ja kust tuleb tal ärksam meel? Usinamast kooliskäimisest! Kes aga ei viitsi pead väsitada ja kätest üksi arvab küllalt olevat, või hoopis, kus soola tarvis, kõik maailma tangu täis ajab, — see ärgu arvaku ometi mulgi sõimamisega kõike soola maailmast kaotavat! — No — siin ehk ajame asjad veel joonde, sest vana Peeter on muidu hea mees ega saadaks meelega oma last mitte õnnetusse. Aga see Enn! Kaugele teda veel tigidus kannab, seda teadku see ja teine! Aga Maie katsun ometi tema küüsisist päästa! Aga kas ta ei tule veel? Maie ae, maasikas, kuhu sa jääd?

Mihkel Veske luule

Keeleteadlane ja rahvaluulekoguja Mihkel Veske (1843—1890), kes pärines Viljandimaalt Holstrest, lõpetas Leipzigi ülikooli keeleteaduskonna doktoriastmega ja tegutses lektorina Tartu ülikoolis ning professorina Kaasani ülikoolis, lähendas kunstlüürikat rahvalaulude väljendusviisile. Ta kasutas rahvalaulude kõlalisi ilustamisvahendeid ja troheelist värsimõõtu, et tõsta luuletuste meloodilist külge ja saavutada märglevat rütmi. Kõlaliselt imeilus on Veske looduslaul „Õhtu õhud sõudvad sala“, milles häälikulised samakõlad on nii meisterlikult leitud, et juba luuletuse kõlaline külg manab esile kujutatavad loodusnähtused.

Õhtu õhud sõudvad sala

lepalehti libistes.

Lustil laksu lööb nüüd kala

järve pinna selguses...

Veske luuletas laule isamaast ja priiusest ning ta rajas eesti koduluule. Koduluuletustes käsitles ta oma kiindumust kodutallu, sealset looduslikku ümbrust, kaske ja allikat ning karjapõlve mälestusi.

Karjapoiss

Kena kesanurme keskel

kõnnib karjapoisike,

kõnnib lambakarja ümber,

hoiab lambaid hoolsaste.

Lõo hõiskab õite õhul

keerutelles kõrgele,

lõo lõõrituse sekka

kõlab ka nüüd karjane. —

Rahul lambad rohtu maitsvad,

talled kõrval tantsivad,

linnud ümberkeeru laulvad,

lilled läigitavad maad.

Tuuletuhin hakkab tõusma,

pilved paksuks paisuma...

Ikka ligemale lendvad —

vihm ju valab välguga. —

Karjapoiss ei enam hõiska,
lõoke ei laulagi.

Lambakari kogub kokku,
talled jäävad vagusi.

Karjapoiss, nii aja tuuled,
aja tormid tulevad, —
ära röömu, ära noorust
viledasti¹ viivad nad! —

Pikse-tümin kõmab kaugel,
sadu sõitnud kaugele;
päike paistab vihmatilku
rohu ladval lahkeste.

Laiali lä'eb lambakari,
jälle laulab lõoke;
kõik nüüd kosub kaunimini,
jälle hõiskab karjane.

Hõiska, hella poisikene,
kasupõlvel kasinal!

Mõni kurbus, mõni mure
tuleb põlvel tuleval.

Kas tunned maad

Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt
käib Läänemere rannale,
ja Munamäe metsalt, murult
käib lahke Soome lahele?
See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
see ilus maa on minu kodumaa!

Siin teretavad metsa ladvad
nii lahkelt järvi, rohumaid.
Siin taevavihmal oras võrsub
ja päike paistab viljapäid.
See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
see ilus maa on minu kodumaa!

¹ Viledasti — nobedasti, kärmesti.

Siin kasvab Eesti meeste sugu
ja sammub vabadusele.

Siin kasvab priskelt Eesti neiu
ja sirgub Eesti mehele.

See on see maa, kus minu häll
kord kiikus ja mu isadel.

Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
see ilus maa on minu kodumaa!

Siin tõstab rahvas põllurammu
ja matab endist viletsust;

siin püüab rahvas vaimuvalgust
ja võidab võimsalt pimedust.

Oh töotagem südamest,
me mehed olla igavest'!

Ja laulgem nüüd ja lõpmata:
sa kosu, kasva, kallis kodumaa!

Isa sõnad

Minu isa ütles mulle:

„Prii on jälle meie maa,
prii on jälle meie rahvas,
armas poeg, sest rõõmusta!“

„Kuidas priius meile tuli,
ütle, isa, minule?“

Isa ütles: „Priius tuli
kui see koidutäheke!“

Priius hakkas meile paistma
kui see kume varakoit;
priius hakkas helendama
kui see lõkkav koiduloit.

Priius tõusis nagu päike
koidu kuldse kaisu seest;
orjapõli pages ära
nii kui udu päikse eest!“

Mina uuest' isalt nõudsin:
„Kas meilt priius jälle kaob?“
Isa ütles: „Ei ta kao,
priius tõuseb, orjus vaob!“

Võivad ohjad jõge hoida,
kui ta kohab kevadel?
Kes võib priiust paelu panna,
kui ta paisub paistusel?

Kes võib meie metsal' hüüda, Kes võib orasele hüüda:
kui on käes kevade: Ära võrsu, võsu sa!
kaasik, ära aja kasu, Kes võib haljal aasal' öelda:
lepik, ära lehitse! Ära hakka õitsema!

Kes võib tõusval' päeval' hüüda:

Veere jälle tagasi!

Teda pilv küll varjab vahel,

aga päev on ometi!

Nõukogude kirjandus

Maksim Gorki

(1868—1936)

„Gorki on kahtlematult proletaarse kunsti suurim esindaja, kes selle kasuks on teinud väga palju ja võib teha veelgi rohkem.“

V. I. LENIN, 1910. a.

Raamatud ja teadmised.

Vene suur kirjanik Maksim Gorki (Aleksei Maksimovitš Peškov) sündis 16. märtsil 1868 Nižni-Novgorodis, mis tänapäeval kannab tema nimetust — Gorki. Ta isa, ametilt tisler, oli osav ja andekas tööline ning sai koha Astrahani laevakontoris. Kolinud parajasti sinna, haigestus väike Aleksei koolerasse. Haigus nakatas isa ja ta suri. Nii tuli emal lapsega Nižni-Novgorodi tagasi kolida. Nad peatusid Aleksei onu Kaširini juures. Siin algas uus, kuid hirmus elu. Tulevane kirjanik koges siin esimest korda elu halvemaid külgi: tülitsemisi raha pärast, metsi-

kuid kaklusi, hirvitamist nõrgemate üle, mõttetut karmust laste vastu. Ainukesed sõbralikumad muljed ja paremad mälestused jäid talle oma vanaemast. Armastus inimeste ja looduse vastu, huvitavad muinasjutud ja rahvalaulud jäid surmani Gorki mälestusse.

Üheksa-aastaselt pandi Gorki algkooli, kus ta õppis ühe talve. Ta sai kiituskirja, kuid pidi koolist lahkuma „vaesuse tõttu“. Sellega piirduski kogu Gorki kooliharidus. Materiaalne olukord halvenes veelgi ja kümneaastane Aleksei alustas oma leivateenistust poisina jalatsitekaupluses, kust varsti siirdub „õpilaseks“ joonestaja juurde. Joonestamise asemel tuli tal teha igasuguseid majatalitustöid. Ta jookseb minema ja saab Volga laevale „Dobrõi“ nooremaks nõudepesijaks. Otseseks ülemaks on laeva kokk Smurõi, suure ja kohutava välimusega mees, kuid suur raamatute sõber. Temalt õppis Gorki esimesena hindama ja armastama raamatut ja hiljem mälestas ta alati hea meelega Smurõid, kui oma esimest tõelist õpetajat. Sügisel süüdistati Gorkit varguses ja ta sunniti lahkuma. Smurõi, veendunud poisikesese süütuses, ütles lahkumisel: „Ela hästi! Loe raamatuid — see on kõige parem!“

Tulnud tagasi vanaisa juurde, püüab ta suvel teenistust hankida linnupüügiga, kuid talveks pannakse ta jällegi joonestaja juurde. Siin tuli tal palju kannatada oma lugemishimu pärast. Peremehed pidasid lugemist tühiseks ajaviiteks, mis ainult tööd segab. Lugemise pärast ta kannatas sõimu ja hoope, kord isegi nii, et teda tuli viia haiglasse. Lugenud juba hulga raamatuid, hakkas Gorki mõistma, et on raamatuid, mis võltsivad elu, aga et on ka neid, mis on õiged ja milles kujuteldud inimesed on nagu elusad. Eriti meeldis talle lugeda Puškinit. Raamatud avasid Gorkile elu, õpetasid talle vahvust ja kasvasid tahet „pühendada oma elu suurele ja tähtsale taotlusele“. Nüüd vaheldub üks töökoht teisega. Ta on jällegi nõudepesija laeval, ikoonade müü-

taja, õpilaseks ikoonade valmistamise töökojas, kümnikuks, statistiks Nižni-Novgorodi laadateatris. Kuid ükskõik, kuhu ta ka ei läinud, kandis ta endaga alati raamatuid. Oma kaaslastele ta jutustas loetu sisu või luges ette. Ta märkas, et kõik töölised nagu temagi suhtuvad raamatusse hoopis teisiti kui peremehed. Ikoonade töökojas tõusid töölised sageli pärast magamaheitmist uuesti, et kuulata, kui Maksimõtš loeb Lermontovi.

Töötades kümnikuna, elades tööliste artellis ja inimestega vesteldes märkas Gorki, kuidas suur osa neist inimestest alla käisid, kuidas nad aja jooksul muutusid hulkureiks. „Kõik need olid inimesed, kes elus murdunud, ja näis, et nad olid loonud oma elu, vaba peremeestest ja lõbusa. Mure-tute ja vahvatena tuletasid nad mulle meelde vanaisa jutustusi burlakkidest, kes kergesti muutusid röövleiks.“ Kuigi nad Gorkile vahest meeldisid, tundis ta siiski, et need inimesed ei armasta tööd, on valmis lõhkuma, aga mitte ehitama. Need aastad olid tulevase kirjaniku elus raskeimad. Muutuda ka ise hulkuriks või saada vihatud peremehes — nii üks kui teine näis kohutavana. Ikka sagedamini tekkis mõte: „tarvis midagi ette võtta, muidu hävin!“ Loe-tud raamatud aga andsid nagu jõudu ja ikka selgemini hak-kas ta tajuma, et „inimesse on vaja istutada teistsugust elu armastust, mis oleks ilus, julge ja aus“. Ja 1884. a. läks ta Kaasani kindla tahtega õppida. Ülikool — see oli 16-aastase Gorki lõppunistus.

Inimeste keskel.

Teostada oma unistusi õppimise alal Gorkil ei õnnestu-nud. Päevade kaupa tuli tööd otsides ümber joosta, vihma-sed päevad ja ööd aga istuda ühe suure maja keldris, kus „elasid ja surid kodutud koerad“. Et end kuidagi elatada, käis ta Volga sadamas tööl, kus ta teenis 15 kopikat päevas

ja kus uuesti võis jälgida hulkureid, keda neil aastail Kaasanis loeti olevat umbes 20.000.

Siin leidis ta ka inimesi, kes ei kuulunud ei peremeeste ega põhjaläinud hulkurite hulka. Ta tutvus gümnaasiumi õpilase Pletneviga, kes võttis osa revolutsioonilisest tegevusest. Nad elasid nüüd ühes suures lagunenud hoones, nn. „Marussovka“, kuhu oli koondunud linna elanike vaeseim osa. Gorki jälgis siin uuesti talle juba nii tuttavat muret, meeleheidet, haigusi ja kaklusi. Siis aga korraga ulatus ta kõrvu teade, et mõned „Marussovka“ elanikud on vangistatud salajase trükikoja organiseerimise pärast. See oli Gorkile midagi uut ja kütkestavat. Samal ajal sõlmis ta tutvuse vürtskaupluse omaniku Derenkõviga, kelle juures kohtusid kogu linna revolutsioonilised noored. Koosolekud, tutvused uute inimestega ja kõnelused nendega äratasid Gorkis hoopis uusi mõtteid ja tundeid.

1885. a. läheb Gorki tööle pagar Semjonovi juurde. Kui ta seni oli kogenud igasuguseid peremehi, siis ületas viimane kõik eelmised oma tooruse ja julmusega. Saiaküpsetis asus sünges keldris, kus töölised uppusid auru ja mahorka suitsusse. Oma tööliste sõimamine ja peksmine oli Semjonovile otse lõbuasjaks. Töölistel tuli aga eriti hoolitseda ta lemmikute — nelja suure jorkširi sea eest. Gorki märkas, et töölised siin on kaotanud isegi teadvuse oma inimõigustest ja seetõttu alistusid kõigele, nagu oleks see olukord täiesti loomulik. Kui Kaasanisse jõudis teade Orehhovo-Zujevos, Morozovi vabrikus puhkenud streigist, püüdis Gorki ka kringlitöökojas streiki korraldada. See ebaõnnestus, kuid Gorkile selgus, et seesuguse ebateadliku töölishulgaga ei saa võidelda peremeeste omavoli vastu. Et saavutada tulemusi, peavad töölised teadma, mille eest ja kuidas võidelda. Aastaid hiljem Gorki kirjutas: „Paremini ja enam kui raamatud õpetas mulle marksismi Kaasani pagar Semjonov.“

1887. a. tutvus Gorki noore marksisti Fedossejeviga,

kelle marksistlikku ringi astus ka noor Vladimir Iljitš Lenin. Gorki märkas, et selles ringis olid teoinimesed, võrreldes Derenkovi ringiga, kus liialt palju tühiselt vaieldi ja lobiseti. Siin ringis tekib tulevasel kirjanikul tahe tundma õppida oma rahva olukorda teistes maakohtades, ja sügisel 1888 asub ta pikemale matkale. Gorki on nüüd kahekümne-aastane, pikk, kõhn, kuid laiaõlaline ja tugev. Jalas naelutatud saapad, seljas kott raamatutega, kepp käes — nii rändab ta mööda laiu ja kitsaid teid, mööda steppi ja jõgede kaldaid, tungib läbi suurte metsade, tõuseb mäeharjadele ja laskub orgudesse. Sel teekonnal näeb ta rahva elu ja kannatusi. Nälgjast paistetanud talupoegi — väljarännanuid, naisi, keda metsistunud mehed peksavad, kohutavaid töötingimusi naftaallikail ja soolakaevandustes, kerjuseid, lapsi ja rauku, kes jäänud saatuse hoolde. Ta ees avanes nüüd rahva elu, kannatused, nälg, mure ja toorus. Kõige selle kõrval tajus ta ka sama rahva meelekindlust, jõudu, andekust ja arukust. Ta pani tähele, kuidas rahvas põimis oma kurbuse lauludesse, lohutas end imeteldavate muinasjuttudega, ajas oma töös kangestunud liikmed sirgu tantsudes. Ta kuulis rahva loodud muusikat, laule venelastelt, ukrainlastelt, rumeenlastelt, mustlastelt, tatarlastelt, pärslastelt, ja nägi, et kogu tsaaririigi rahvad neavad oma orjastajaid ja et nad kõik unistavad paremast elust.

1889. aasta kevadeks jõudis Gorki tagasi Nižni-Novgorodi ja asus elama Kaasani marksistliku ringi endise liikme Somovi juurde. Varsti vangistati Somov ja ühes temaga ka Gorki. Samal ajal oli avastatud ka Fedossejevi ring ja žandarmeeria püüdis kõigiti Gorkit tõmmata salatrükikoja organiseerimise protsessi, kuid siiski oldi teda sunnitud süütoenduste puudusel vabastama. Sellest silmapilgust aga teostatakse Gorki järele alalist valvet. Politsei departemangus seati sisse „akt Nižni-Novgorodi kodaniku Aleksei Peškovi kohta“, mille pidamine kestis kuni 1917. aastani ja

mis tõi endaga ühes kirjaniku jälitamist, haavamist, vanglaid ja valet.

1891. a. Gorki võtab ette uue matka Lõuna-Venemaale ja nüüd ta märkab, et kogu maal on tihenemas äikesepilved, rahva jõud, mis on valmis purustama õiglusetut korda.

Loomingu algus.

1891. a. novembris jõuab Gorki Tifliisi. Siin läheneb ta jällegi revolutsiooniliselt meelestatud töölistele, teeb agitatsioonitööd koolinoorsoo hulgas, peab kirjavahetust teiste linnade revolutsiooniliste tegelastega ja hakkab ikka sagedamini huvi tundma luuletamise vastu, millele ta sageli pühendab terved ööd. Ta vahekorrd kujuneb väga sõbralikuks revolutsionäär Kaljuznõiga, kelle õhutusel ta töötab ümber ühe rännakuil kuulnud rahvalegendide, jutustuse uhkeist ja julgeist inimesist. Pealkirjaks saab „M a k a r T š u d r a“, autorinimeks Maksim Gorki. Nii oli alanud Gorki ilukirjanduslik tegevus. Väga palju osutas talle uuel alal abi juba tuntud kirjanik Korolenko. Viimase kaasaaitamisel pääses ta järgnev parem jutustus „T š e l k a š“ mõjurikkasse ajakirja, ning sellega oli Gorki nimi 1895. a. tõusnud vene kirjanike esimestesse ridadesse. Korolenko vahendusel saab ta koha „Samarskaja gazeta“ toimetusse. Selles ajalehes ilmub ka ta „L a u l k a l j u k o t k a s t“, milles selgesti kajastuvad läheneva revolutsiooni meeleolud. Samal ajal kui Lenin Peterburis koondas revolutsioonilisi jõude Töölisklassi Vabastamise Liitu, mis oli esimeseks proletariaadi revolutsioonilise partei algeks, õhutas Gorki tööliste revolutsioonilist meeleolu kunstilise sõnarelvaga.

A. 1898 ilmusid eri raamatutena kolm köidet „Artiklid ja jutustused“. Nende ilmumisega muutub Gorki üheks loetavamaks ja armastatumaks autoriks Venemaal, eriti koolinoorsoo hulgas. Varsti tõlgitakse need ka võõrkeeltesse ja

Gorki kuulsus hakkab levima väljaspool oma kodumaad. Kirjaniku kasvav populaarsus kutsub vene tsaarivõimude poolt esile veelgi tugevama jälitamise. Ta vangistatakse uuesti ja saadetakse Tifliisi, kuid iga vanglas veedetud tund kasvatab temas veelgi jõudu ja võitlusvaimu.

Revolutsiooni teenistuses.

1900. a. detsembris ilmus välismaal Lenini juhtimisel vene illegaalse marksistliku ajalehe „Iskra“ (Säde) esimene number. Ajalehe eesmärgiks oli koondada laialipillatud marksistlikud organisatsioonid ühtseks tööliklassi parteiks. „Iskral“ esines moto: „Sädemest tekib leek“. Üheks seesuguseks sädemeks sai ka Gorki jõuline luuletus „Laul tormikotkast“, mille Gorki kirjutas kaks kuud hiljem ja milles avaldatud üleskutse õhutas Venes revolutsioonilist meeoleolu. Sest ajast hakatigi Gorkit kutsuma „Vene revolutsiooni tormikotkaks“. Protesti pärast demonstrantide peksmise vastu Peterburis 1901. a. saadeti Gorki kaugesse Arzamas linna. Arenema hakkava tuberkuloosi tõttu lubatakse talle aga asukoht vahetada Krimmi vastu. Siin ta puutub kokku Leo Tolstoi ja Anton Tšehhoviga. Viimase kaudu arenevad head suhted äsjaasutatud Moskva kunstiteatri juhtkonnaga. Ta kirjutab teatri jaoks oma esimesed näidendid „Väikekodanlased“ ja „Põhjas“, mis varsti laval saavutavad ennenägematu edu.

Gorki kuulsus on nüüd vene teaduse- ja kunstiinimeste hulgas tõusnud seevõrra, et ta valitakse au-akadeemikuks. Tsaar Nikolai II nõudel aga valimised tühistatakse. See tsaa-ri samm tekitas vene parima intelligentsi hulgas ennekuulmata pahameele. Tšehhov ja Korolenko keelduvad protestiks vastu võtmast au-akadeemiku nimetust. Tsaarivalitsuse hirm oli täiel määral põhjendatud, sest samal ajal iseloomustas

Lenini „Iskra“ Gorkit kui andekamat revolutsioonilist kirjanikku ja isevalitsusliku korra vastu võitlejat.

Gorki järgnevakts sammuks oli protest tööliste metsiku tapmise vastu Peterburis 9. jaanuaril 1909. a. Järgneval päeval pöördus ta Avalikus Raamatukogus üleskutsuva kõnega lugejate poole, mistõttu ta suleti Peeter-Pauli kindlusse. Nüüd protestis juba kogu maailma avalik arvamine tsaarivalitsuse sammu vastu ja ta vabastatakse umbes kuu aja pärast.

Vabanenud vanglast asutab ta esimese bolševistliku legaalse ajalehe „Uus Elu“, mille toimetajaks hakkab kodumaale jõudnud Lenin. Sel ajal toimub ka Lenini ja Gorki esimene kohtamine.

Pärast 1905. a. detsembrikuu ülestõusu põgeneb Gorki areteerimise eest Ameerikasse ühes parteilise ülesandega organiseerida seal rahakorjandust revolutsioonilise tegevuse toetamiseks. New-Yorgis esineb ta üleskutsega mitte anda vene tsaarivalitsusele laenusid. Ameerikas valmib tal ulatuslik romaan „Ema“, mis muutub kogu maailma töötava rahva armastatuimaks raamatuks. Kohtamisel hiljem Leniniga lausus viimane: „Raamat on vajalik, paljud töölised võtsid revolutsioonilisest liikumisest osa ebateadlikult, stiihiliselt, ja nüüd nad loevad „Ema“ suure kasuga. Väga õigeaegselt ilmunud raamat.“

Tagasi tulla Venemaale oleks tähendanud Gorki vangistamist. Ta valib endale elukohaks Itaalia, Kapri saare. Ka siin jätkab kirjanik oma revolutsioonilist tegevust, pöörates suurt tähelepanu itaalia töölistele, kirjutades neist suurepärase raamatu „Muinasjutud Itaaliast“. Kapri ajajärk lähendab Gorki lõplikult Leninile. Lenin märgib sageli Gorki osa revolutsiooniliste masside kasvatamisel. Gorkile on Lenin ajastu suurim inimene, töörahva õpetaja ja juht. Inimmõtte ja tahte suurim kehastaja. Neil aastail valmivad Gorkil teosed „Lapsepõlv“ ja „Inimeste keskel“,

milles mõlemas ta kujutab oma noorusaastaid, mis olid täis alandust, puudust ja muret. 1913. a. saab ta loa sõita tagasi kodumaale, kuid jääb kogu ajaks valve alla.

Sotsialismimaal.

Suure sotsialistliku oktoobrikuu revolutsiooniga täitusid Gorki unistused uue vaba ja õiglase töömaailma loomisest. Revolutsiooni esimestest päevadest peale sukeldub Gorki uude ellu. Ta koondab enda ümber vene parimad kultuuri-kandjad, töötab kirjastustes, et võimalikult palju välja lasta häid ja õigeid raamatuid. 1921. a. süveneb ammune tuberkuloosiprotsess ja Lenini soovil peab ta lahkuma oma kodumaalt ning asuma Kapri saare tervislikku kliimasse. Gorki sidemed on aga nüüd oma kodumaaga tihedad. Ta saab tuhandeid kirju kõigist Nõukogudemaa osadest, akadeemikult, töolistelt, talupoegadelt. Oma töid saatsid talle hindamiseks noored algajad kirjanikud. Gorki parandas neid, õpetas, andis nõu, püüdes kergendada algajate kirjanikkude teekonda, mille raskusi ta väga hästi mäletas.

1928. a. Gorki tuleb tagasi kodumaale. Ta sõidab nüüd uuesti seda maad mööda, kus ta kord noorena matkas. Ta on rõõmus ja õnnelik, sest iga päev näitab ilmekamalt, kuidas ta maa ja rahvas on muutunud. Eriti rõõmustasid teda inimesed. Kirjaoskamatu, oma tööd vihkava pagari, ikoonade-maaliija, burlakkide ja sulaste asemel kohtas ta kõikjal teadlikku töolist ja talupoega, kes elab inimväärsel elu, kes loeb ajalehti, kasutab raamatukogusid, külastab teatreid, kinosid ja klubisid. Asunud tööle, huvitub ta kõigest, mis sünnib sotsialistliku ülesehituse alal, andes kogu jõu ja teadmised uue sotsialistliku kultuuri loomiseks. Alalise kontakti pidamisega suure Nõukogude Liidu kõikide osadega paisus ta kirjavahetus nii ulatuslikuks, et Moskva 60. jaoskonna postkontor pidi ta posti kandmiseks panema eri kirjakandja. Ta

kirjade hulgas oli eriti palju kirju nõukogude noorsoolt. 1934. a. avaldas Gorki noortele üleskutse teatada, missuguseid raamatuid nad eriti armastavad. Vastuseks sai ta 2000 kirja, milles avaldatud soove arvestati lastekirjanduse kirjastusplaani koostamisel. Nõukogude valitsus hindas Gorki suuri teeneid võitluses töötava rahva vabastamiseks ja austas teda ta 40-aastase kirjandusliku tegevuse juubeli puhul Lenini ordeni annetamisega ja ta sünnilinna Nižni-Novgorodi nimetamisega Gorkiks. Tervitades juubilari, seltsimees Stalin kirjutas talle: „Armas Aleksei Maksimõtš. Tervitan Teid südamest ja surun tugevasti kätt. Soovin Teile pikki elu- ja tööaastaid kõigi töötajate rõõmuks ja tööliklassi vaenlaste hirmuks.“

Palju jõudu kulutas Gorki raamatute kirjutamise organiseerimiseks. Algajate kirjanike abistamiseks hakkas tema algatusel ilmuma ajakiri „Kirjanduslik Õppus“. Ta töötab kaasa suure „NSVL-i kodusõja ajaloo“ koostamise alal, tema algatusel hakkavad ilmuma ajakirjad „Meie saavutused“ ja suur pildiajakiri „NSVL ehitusel“, mis näitavad sotsialismimaa ülesehituse edusamme. Kui noore nõukogude riigi sisevaenlased püüdsid takistada ülesehitustööd ning seda lõhkuda ja kapitalistidele tagasi mängida, kõlasid jälle suure kirjaniku võimsad sõnad. Ta ütles: „Inimene on looduse kroon, ja kõlab uhkelt, see on vaidlematult nii, aga on ka vaidlematu, et ta on lurjus, proletariaadi juhtide mõrvar, isamaa reetur, teeskleja, tööliklassi vaenlane, kapitalistide salakuulaja — seesuguste omadustega kuulub ta halastamatule hävitamisele.“ Armastus oma rahva ja kodumaa vastu tõi Gorki järelduseni: „Kui vaenlane ei alistu — ta hävitatakse“.

Raske kaotus.

On mõistetav, et Nõukogudemaa vaenlased seepärast vihkasid Gorkit ja otsustasid ta kõrvaldada. Kui Gorki 30. mail 1936. a. haigestus, leidsid nad salakavala võimaluse anda

Gorki ravimine arstide hooleks, kes arstimise sildi all tegelikult Gorki surmasid. 18. juunil 1936. a. Moskva Nõukogude Maja kohale tõusnud leinalipp teatas suure kirjaniku surmast. Vaenlasel oli õnnestunud seisma panna Gorki südame-löögid, kuid tal ei õnnestu summutada seda kirjaniku kutset võitlusele rahva vabaduse ja õnne eest, millega on täidetud iga Gorki poolt kirjutatud rida.

Laul Jahikullist

A. M. Gorki

Otsatu, laisalt rannal õõtsuv meri on vajunud unne ning lamab liikumatuna kuupaistest sinetavas kauguses. Mahedalt ning hõbedaselt on ta ühte sulanud seal lõunataevaga ja magab sügavat und, peegeldades sulgjaid, liikumatuid pilvede läbipaistvaid kangaid, mis ei varja tähtede kuldseid kirju. Näib, nagu kumarduks taevas merele üha lähemale, püüdes mõista, mida sosistavad vaibumatud, uniselt rannale loksuvad lained.

Kirdetuules paindunud ja moonutatud puudega kaetud mäed on tõuganud järsult oma harjad üles sinikõrve poole; soojuste ja õrna lõunamaa öö sumeduse hõlmas on nende karmid kontuurid ümardunud.

Mäed on uhkelt mõttekad. Nende varjud on langenud lopsakaile, rohekaile laineharjule ja katavad neid, nagu tahtes peatada lainete liikumist, vaigistada vee lakkamatut loksumist ning lämmatada vahu hingust — kõiki kõlasid, mis häirivad alles mäeharjade taha varjatud kuusinna uppuvat vaikust ümberringi.

„A-la — ah-a — akbar!...“ õhkab tasa Nadõr-Ragim-Oglõ, vana ja pikk hallipäine, lõunapäikeses põletunud krimmi tšabaan, kõhetu ja tark rauk.

Lamame kõrvuti liival mäest irdunud tohutu suure sam-

maldunud kivi, kurva ning morni kivi kõrval, mille merepoolsele küljele on lained uhtunud kõntsa ja adrusid ja mille varjus näib kivi olevat köidetud ahta liivaviiru külge, mis eraldab merd mägedest. Meie tulelõkke leek valgustab kivi mäepoolset külge. Tuli loidab, võibseb, ja igivanal, sügavatest kurdudest lõhestatud kivil tormlevad varjud.

Me keedame Ragimiga äsjapüütud kaladest itti ja oleme mõlemad meeleolus, kus kõik tundub viirastuslikuna, hingestatuna, tajutavana, kus süda on nii puhas, nii kerge ning pole mingeid soove peale soovi mõtelda.

Ent meri paitab randa, lained lailavad nii leebelt, nagu tahaksid nad paluda luba soojendada end lõkke paistel. Ajuti kostab lainete üldisse kooskõlla teistest kõrgem ning vallatum heli — üks julgem laine on jõudnud meieni.

Ragim lamab rinnuli liivikul, pea mere poole, ja silmitseb käsipõsekil halli kaugust. Tema karvane lambanahkne müts on vajunud kuklasse ja merelt kandub värskeid puhanguid ta kõrge, peente kurdudega kaetud laubani. Ta mõtiskleb valjusti, küsimata, kas ma kuulan teda, nagu kõneleks ta merega.

„Jumalale ustav inimene pääseb paradiisi. Aga kuhu jääb see, kes ei kummarda jumalat ega prohvetit? Võib-olla on ta siin selles merevahus... Ja need hõbetäpid veepinnal, kes teab, kas pole needki... tema?“

Tume, võimsalt laiuv meri helestub, veele laskuvad hooltult heidetud kuulaigud. Kuu on juba kerkinud kaharate mäeharjade tagant ning valab mõtlikult oma valguse talle tasaselt vastu õõtsuvale merele, rannale ja kivile, mille kõrval me lamame.

„Ragim!... jutusta muinaslugu!...“ palun ma vana-meest.

„Milleks?“ pärib Ragim, pöördumata minu poole.

„Muidu! Mulle meeldivad su muinaslood.“

„Olen juba kõik jutustanud... Enam ei tea.“

Ta tahab, et ma paluksin teda. Ma palun.

„Tahad kuulda laulu?“ küsib Ragim nõus olles.

Ma ootan, ja nukral, poollaulval häälel, püüdes säilitada vana laulu omapärast meloodiat, ta jutustab.

1

„Kõrgele, üles mägedele ronis Nastik, puges seal niiskesse mäekurru ja, tõmbunud kerra, vaatas alla merele.

Kõrgel taevas säras päike, mäed aga lõõmasid palavuses taeva poole ning all pekslesid lained vastu randa.

Aga pimeduses mäekuru mööda tungis merele vastu vahune voog, kõlistades kaljukividega.

Hõbehall, vägev voog, üleni valges vahus, läbis mägesid ning langes vihaselt unnates merele.

Äkki sinna mäekurru, kus pesitses Nastik, langes taevast Jahikull, rind purustatud ja suled verised.

Järsult karjatades langes ta maha ja peksles haavatud rinnaga jõuetus vihas vastu kõva kivi.

Nastik kohkus, roomas kähku eemale, aga seal taipas ta, et linnul on elada ainult paar-kolm viivu.

Ta ronis vigastatud linnule lähemale ja sisistas talle vastu:

„Kas hakkad surema?“

„Jah, pean surema!“ vastas Jahikull sügavasti hingates. „Olen kaunilt elanud!... Tunnen õnne!... Vapralt olen ma võidelnud. Olen näinud taevast... Ei näe sa teda nii lähedalt. Sina vaeseke!“

„Mis on taevas? — tühi koht. Kuidas saab seal roomata? Siin on mul suurepärane... niiske ja soe!“

Nõnda vastas Nastik vabale linnule ja naeris endamisi tema sonimisi.

Ja nii ta mõtles: kas lendad või roomad, lõpp on teada: muld matab kõiki, põrmuks saab kõik...

Kuid julge Jahikull võpatas äkki, ajas end sirgu ja heitis pilgu mäekurule. Halli kivi vahelt nirises vett, pimedas lõhestikus oli umbne ning läpane lehk.

Ja Jahikull hüüatas kurbuse ning valuga, võttes kokku kogu jõu:

„Oo, kui ma võiksin korraaks veel taevasse tõusta! Suruksin vaenlase vastu haavatud rinda ja ... sinna ta lämbuks ... Oo, lahingu õnn! ...“

Nastik aga mõtles: „Mõnus elu peab olema taevas, kui ta nõnda oigab!“

Ja ta soovitas vabale linnule: „Liigu aga lõhestiku äärde ja visku alla! Eks siis kannavad sind tiivad ja sa võid elada viivu oma vallas.“

Ning Jahikull võpatas ja lähenes uhke hüüuga kuristikule, liikus libisedes limasel kivil.

Ta jõudis kuristiku servale, tõstis tiibu, hingas kogu rinnaga, silmad tal välgatasid ja ta veeres alla.

Ning libisedes ise nagu kivi mööda kaljusid, langes ta kiiruga, murdes tiivad ja kaotades sulgi ...

Voog tabas ta teel, pesi verest puhtaks, ehtis vahuga ja kandis ta merre.

Lained aga pekslesid nukralt kohisedes vastu kive ... Ning linnu korjust polnud näha vee avaruses.

2

Lamades kaljupraos mõtles Nastik kaua linnu surmast ja kirest taeva poole.

Ning ta vaatas kaugusse, mis paitab igavesti silmi õnnelumaga.

Mida nägi aga surnud Jahikull ses põhjatus ning ääretus kõrves? Miks häirivad temasugused isegi pärast surma teiste hingerahu oma taevalennuarmastusega? Mida teavad nad sealpoolsest? Aga minagi võiksin kõike seda teada saada, kui kas või hetkekski tõuseksin taevasse.

Nagu öeldud, nõnda tehtud. Kerra tõmbudes hüppas Nastik õhku ja sätendas kitsa lindina päikeses.

Kes on loodud roomama, see ei tohi lennata!... Seda unustades kukkus ta kividele, aga ta ei saanud surma, vaid naeris...

„Vaata nüüd ma tean, milles peitub taevalendude võlu! Langemises!... Veidrad linnud! Tundmata maad, igatsevad nad kõrgele taevasse ning otsivad elu kuumas kõrves. Seal on ju ainult tühjus. Valgust seal on, ent puudub toit ja tugi-pind elavale loomale. Milleks see uhkus? Milleks etteheited? Selleks, et nendega katta oma ihade meeletust ja varjata oma kõlbmatust elutööks. Veidrad linnud!... Aga enam mind nende kõned ei peta! Tunnen isegi kõike! Olen taevast näinud... Olen tõusnud üles, mõõtnud laotust, tundnud langust ega ole saanud häda, vaid kindlamalt ma endasse usun. Las need, kes ei saa armastada maad, elada pettest. Mina tunnen tõde. Ja nende kutsetesse mul pole usku. Maast loodud, elan maast.“

Ning Nastik tõmbus kivil kerra, tundes uhkust enda üle.

Valguse kiirgavas paistes sätendas meri ja ägedalt pekslesid lained vastu randa.

Nende lõvimöirges mürises laul uhkest linnust, kaljud värisesid nende löökide all ja taevas värises nende võimsast laulust:

Vaprate meeletust kiidame laulus!

Vaprate meeletus — elutee tarkus! Oo, julge Jahikull! Võitluses vaenlaste vastu verest nõrgusid tühjaks... Saabub aga aeg — ja sinu kuuma vere piisad sähvivad elu öös ning läidavad uljaid südameid meeletu valguse ning priiuse ihaga.

Oled küll surnud!... Aga vaimuvõimsate ning julgete laulus jääb sa igaveseks eeskujuks ja uhkeks kutseks valguse ning priiuse poole.

Vaprate meeletust austame laulus!...“

*

Vaikib mere opaalne kaugus, — laulvalt loksuvad liivale lained, ja ma vaikin, silmitsedes vete avarust. Voogudele ilmub üha enam kuukiirte hõbedasi laike... Tasa läheb keema meie katel.

Üksik laine läheneb mühades Ragimi pea poole.

„Kuhu sa lähed?... Käi minema!“ käsib Ragim, vehkides tõrjuvalt käega laine poole, ja laine libisebki kuulekalt tagasi merre.

Mulle ei näi kaugeltki veider ega kohutav laineid hinges-tava Ragimi temp.

Kõik ümbruses on imeliselt eluküllane, mahe ja hellameelne. Meri on nii mõjuvalt rahulik ja vete värskeis puhanguis mägedele, mis pole päeva kuumusest veel jahtunud, on varjul nii palju vägevat, vaoshoitud jõudu. Tumesinisele taevale on kirjutatud kuldsete tähekirjadega midagi pidulikku, hingekõitvat, midagi magusa ilmutuse aimusega mõistust rahutuks tegevast.

Kõik uinub, kuid uinub pinge-ärksalt, ja näib, nagu juba järgmisel hetkel võpataks kõik unest ning hakkaks kõlama ütleмата mahedate helide sujuvas harmoonias. Need helid jutustavad maailma saladusist, selgitavad neid mõistusele ja siis kustutavad selle kui virvatulukese ning ahvatlevad hinge endaga kaasa kõrgele tumesinisesse otsatusse, kust talle vastuvirvelevad tähtede kirjad hakkavad kaasa helisema võimsa ilmutuse muusikaga.

Ema

Katkendeid romaanist.

A. M. Gorki

Igal päeval värises ning möirgas töölisalevi kohal suitsuses ning õlises õhus vabrikuvile ja kuulekalt kutsele jooksis väikestest hallidest majadest ehmunud prussakatena tusa-

seid inimesi, kes veel polnud jõudnud unega värskendada oma lihaseid. Nad läksid külmas hämarikus mööda sillutamata teid vabriku kõrgete puuride poole ja vabrik ootas neid ükskõikse kindlusega, valgustades inimestele porist teed oma kümnete rasvaste ruutsilmadega. Pori matus jalgade all. Kõlas uniste häälte kärisevaid hüüdeid, jäme vandumine rebis tigatedalt õhku ja inimestele vastu ujus teisi hääli — masinate raske askeldus, auru urin. Tusaselt ja karmilt seisis kõrged mustad korstnad, kerkisid üle alevi jämedate keppidena.

Õhtul, kui päike loojus ja majade akendel hiilgasid väsinult ta punased kiired, viskas vabrik inimesi oma kivistest sügavustest nagu rauajätiseid ja nad läksid jälle mööda tänavaid, tahmased, mustade nägudega, levitades õhus masinaõli kleepivat haisu ja välgutades näljaseid hambaid. Nüüd kõlas nende häälest elavust ja isegi rõõmu — täna-seks oli lõppenud sunnitöö, kodus ootasid õhtusöök ja puhkus.

Päeva oli neelanud vabrik, masinad olid imenud inimeste lihastest jõudu nii palju, kui neil oli vaja. Päev oli kustutatud jäljetult elust, inimene oli astunud uue sammu oma haa poole, kuid nägi lähedal enda ees puhkuse nau dingut, suitsuse kõrtsi rõõmu — ja oli rahul.

Pühapäeval magati kella kümneni, siis soliidseid ja abielus inimesed panid selga oma parimad riided ja läksid kirikusse, sealjuures sõideldes noori nende ükskõiksuse pärast kiriku suhtes. Tuldi kirikust tagasi, söödi pirukaid ja jälle heideti magama — õhtuni.

Aastatega harjunud väsimus oli võtnud inimestelt isu, ja selleks et süüa, joodi palju, ärritades jõuetut magu viina teravate põletustega.

Õhtul hulguti laisalt tänavail ja kel olid kalossid, see pani nad jalga, isegi kuivaga, ja kel oli vihmavari, kandis seda ka päikesepaistega.

Üksteist kohates kõneldi vabrikust, masinaist, vannuti meistreid — kõneldi ja mõeldi ainult sellest, mis oli seotud tööga. Oskamatu, jõuetu mõtte üksikud sädemed vaevalt vilkusid päevade igavas ühetaolisuses. Koju tulnud, riieldi naistega ja tihti peksti neid ega hoitud rusikaid. Noored istusid kõrtsides või korraldasid olenguid üksteise juures, mängisid lõõtspilli, laulsid inetuid laule, tantsisid, ropendasid ja jõid. Tööst tulpinud inimesed jäid ruttu joobnuks ja kõigis rindades ärkas mõistmatu haiglane ärritus. See nõudis väljapääsu. Haarates selle äreva tunde tühjendamise igast võimalusest, tormasid inimesed tühjade asjade pärast üksteise kallale metsloomade tigidusega. Tekkis veriseid tülisid. Vahel need lõppesid raskete vigastustega, mõnikord tapmistegagi.

Pühapäeviti tulid noored hilja öösel koju rebitud riides, porised ja tolmused, lõhkiste nägudega, hoobeldes kahjurõõmsalt seltsimeestele antud hoopidega, või haavunult, vihasena, joobnuina ja haledaina, õnnetuina ja vastikuina. Vahest tõid poisse koju emad ja isad, panid nad magama, et varahommikul, kui õhus tumeda ojana voolab vile vihane röögatus, äratada neid tööle.

Lapsi vannuti ja peksti rängasti, kuid noorte joomine ja kaklemised näisid vanadele täiesti seadusliku nähtusena — noortena olid isad samuti joonud ja kakelnud, neid samuti olid peksnud emad ja isad. Elu oli olnud ikka sel-line — ta voolas tasaselt ja pikkamisi kuhugi sopases voolus aastate kaupa ja oli ikka seotud tugeva ammuse harjumusega mõtelda ja teha sama päevast päeva. Kellelgi ei olnud tahtmist katsuda seda muuta.

*

Vlassovite väikeses majas voolas elu ühetaoliselt, kuid vaikselt ja rahulikult ning pisut teisiti kui igal pool alevis. Nende maja oli alevi äärel järsu kallaku veeres soo lähedal. Kolmandik majast oli köök ja sellest oli eraldatud

laudseinaga väike tuba, milles magas ema. Ülejäänud kaks kolmandikku moodustas ruuttoa kahe aknaga; ühes nurgas oli Paveli voodi, teises laud ja kaks pinki. Mõned toolid, pesukummut, sellel väike peegel, kast riietega, kell seinal ja kaks pühapilti nurgas — see oli kõik.

Pavel tegi kõik, mis on vaja noormehel: ostis lõõtspilli, targeldatud rinnaesisega särgi, heleda kaelasideme, kalossid, kepi ja sai väliselt samasuguseks kui kõik temaealised noormehed. Ta käis pidudel, õppis tantsima kadrilli ja polkat, pühapäeviti tuli koju joobnuna ja ikka oli tal halb viina-uima tõttu. Hommikul valutas pea, piinas kõrvetus, nägu oli kahvatu, igav.

Kord küsis ema temalt:

„Kas oli eile ka lõbus?“

Ta vastas tusase ärritusega:

„Hirmus igav! ... Parem hakkan õngitsema... Või ostan endale püssi.“

Ta töötas hoolikalt, tal ei olnud hulkumispäevi ega trahve, ta oli vaikne ja ema silmadega sarnlevad suured sinised silmad vaatasid rahuldamatult... Ta ei ostnud endale püssi ega hakanud õngitsema, kuid hakkas tunduvalt kalduma kõrvale kõigi teiste teest: külastades pidusid harve-mini, ja kuigi pühapäeviti kuskil käis, tuli ta tagasi kainena. Ema pidas teda hoolsasti silmas ja nägi, et poja tume nägu läheb ikka teravamaks, silmad vaatavad kõike tõsisemalt ja huuled on pigistatud kokku imeliku karmusega. Näis, et ta on ikka vaikselt vihane millelegi või teda imeb haigus. Enne käis ta juures seltsimehi, aga nüüd, kuna teda ei leitud kodunt, neid ei tulnud enam. Emal oli meeldiv näha, et ta poeg ei ole sarnane vabrikunoortega, aga kui ta märkas teda ujuvat endassesüvenenult ja jonnakalt kuhugi kaugele elu tumedast voolust, tekitas see ema hinges segase kartustunde.

„Sa vahest oled haige, Pavel?“ küsis ema mõnikord.

„Ei, olen terve!“ vastas see.

„Oled väga kõhn!“ ütles ema ohates.

Pavel hakkas endale raamatuid tooma, püüdis lugeda neid tähelepanematult ja pärast lugemist peitis neid kuhugi. Vahest kirjutas ta raamatuist midagi paberile ja peitis ka paberi...

Nad kõnelesid vähe ja nägid teineteist vähe.

Hommikul jõi poeg vaikides teed ja läks tööle, päeval ta tuli lõunale; laua juures vahetasid nad tähtsuseta sõnu ja poeg kadus jälle õhtuni. Õhtul pesi Pavel end hoolega ja pärast seda luges kaua oma raamatuid. Pühapäeviti läks ta hommikul ära, tuli tagasi hilja öösel. Ema teadis, et poeg käib linnas, on seal teatris, kuid linnast tema juurde keegi ei tulnud. Emale näis, et aja jooksul poeg kõneles ikka vähem, ja samal ajal ta märkas, et ta vahetevahel ikka sagedamini tarvitas mingeid uusi sõnu, mis olid emale arusaamatud, aga senised toored ja teravad väljendused jäid ära ta kõnedest. Poja käitumisse tuli palju pisi-asju, mis köitisid ema tähelepanu: ta jättis edvistamise, hakkas hoolitsema enam keha ja riiete puhtuse eest, liikus vabamalt ja osavamalt: muutudes väliselt lihtsamaks ja pehmemaks äratas ta ema äreva tähelepanu. Ka tema suhtumises emasse oli midagi uut: ta vahest pühkis toa põrandat, korraldas ise pühapäeviti oma voodit ja üldse püüdis kergendada ema tööd. Keegi alevis ei teinud seda...

Kord pärast õhtusööki tõmbas Pavel kardina akna ette, istus nurka ja hakkas lugema, pea kohal seinal plekkklamp. Ema koristas laualt sööginõud ja läks ettevaatlikult poja juurde. See tõstis pea ja vaatas küsivalt talle näkku.

„Ei midagi, Paša, ma niisama!...“ ütles ema kiiresti ja läks, piinlikkuses kulme liigutades. Kuid seisnud keset kööki minuti liikumatult, mõtteis ja muretsedes, ta pesi käed puhtaks ja läks uuesti poja juurde.

„Tahan sult küsida,“ ütles ta tasa, „mis sa alati loed?“
Poeg sulges raamatu.

„Istu, mamma.“

Emal hakkas nukralt ta kõrvale ja jäi sirgena istuma, oodates midagi tähtsat.

Temale vaatamata hakkas Pavel kõnelema tasa ja millegipärast väga karmilt:

„Loen keelatud raamatuid. Neid keelatakse lugeda sellepärast, et nad kõnelevad tõde meie, tööliste elust!... Neid trükitakse salaja ja kui neid leitakse minult, mind pannakse vanglasse... sellepärast, et tahan teada saada tõde... Mõistad?“

Emal hakkas korraga raske hingata. Pärani silmi vaatas ta pojale otsa ja see näis talle võõrana. Pojal oli teine hää, madalam, tihedam ja kõlavam. Ta näppis sõrmedega hõredaid vurrusid ja vaatas imelikult altkulmu kuhugi nurka. Emal hakkas poja pärast hirm ja hale.

„Mispärast, Paša?“ ütles ta.

Poeg tõstis pea, vaatas talle otsa ja vastas tasa, rahulikult:

„Tahan tõde teada saada.“

Ta hää kõlas tasa, kuid kindlasti, silmad särasid jonnakalt. Emal mõistis südamega, et poeg oli pühendanud enese jäädavalt millelegi salapärasele ja kohutavale. Kõik oli elus paistnud talle paratamatuna, ta oli harjunud alistuma mõtlematult, — nüüd hakkas ainult tasakesi nutma, leidmata sõnu murest ja igatsusest muljutud südames.

„Ära nuta!“ ütles Pavel meelitades ja tasa.

„Mõtle, mis elu me elame. Sa oled neljakümne-aastane, — aga kas sa oled elanud? Isa peksis sind... nüüd mõistan, et tema valas sinu peale välja oma viha... oma elu muret... see surus teda, aga ta ei mõistnud, kust see tuleb. Ta töötas kolmkümmend aastat, hakkas töötama, kui vabrik mahtus veel kahte hoonesse, aga nüüd on neid seitse.“

Emal kuulas teda hirmuga ja ahnelt. Poja silmad põlesid

kaunisti ja heledasti; toetudes rinnaga lauale nihkus ta emale lähemale ja kõneles talle otse näkku, pisaraist niiskesse näkku, oma esimest kõnet tõest, mida ta oli mõistnud. Kogu oma nooruse jõuga ja oma teadmistele uhke ning pühalt oma tõde uskuva õpilase tulega ta kõneles sellest, mis oli talle selge, — ta kõneles vähem emale kui enese kontrollimiseks. Vahetevahel ta peatus, leidmata sõnu, ja siis ta nägi enese ees murelikku nägu, millel hiilgasid pisaratest tumestatud head silmad. Need vaatasid hirmuga, arusaamatusega. Pojal oli kahju emast, ta hakkas uuesti kõnelema, kuid juba temast, ta elust.

„Mis rõõmusid sa oled tundnud?“ küsis ta. „Millega sa võid mälestada minevikku?“

Ema kuulas ja vangutas kurvalt pead, tundes midagi uut, tundmatut, valusat ning rõõmsat, ja see tunne kallistas ta valutavat südant. Selliseid kõnelusi enesest, oma elust ta kuulis esmakordselt, ja need äratasid temas ammu uinunud selguseta mõtteid, õhutasid tasa elu tumeda rahulolematuse kustunud tundeid, — ammuse nooruse mõtteid ja tundeid.

„Mis sa tahad siis teha?“ küsis ema, katkestades poja kõnet.

„Õppida — ja siis õpetada teisi. Meil töölistel on tarvis õppida. Peame teada saama, peame mõistma, mispärast elu on meile nii raske.“

Emal oli magus näha, et poja sinised silmad, alati tõised ja karmid, põlesid nüüd nii pehmesti. Ema huultel mängles rahulolev vaikne naeratus, olgugi et põskede kortsudes veel värises pisaraid. Emas kõikus kahekordne uhkustunne pojast, kes näeb nii hästi elu muret, ja samal ajal ta ei suutnud unustada ta noorust ega seda, et poeg ei kõnele nagu kõik teised, et ainult tema poeg on astunud võitlusse selle elu vastu, millega kõik teised ja temagi oli harjunud. Ta tahtis ütelda pojale:

„Armas, mis sina võid teha?“

Pavel nägi naeratust ema huultel, tähelepanu ta näos, armastust ta silmis; talle näis, et ta on sundinud ema mõistma oma tõde, ja noor uhkus sõna võimuse üle tõstis ta usku enesesse. Erutatuna kõneles ta ikka, kord naerata-des, kord kortsutades kulmusid; vahest ta sõnades kõlas vihkamist, ja kui ema kuulis ta helisevaid sõnu, vangutas ta ehmudes pead ja küsis tasa pojalt:

„Kas nii, Paša?“

„Nii!“ vastas see kindlasti ja tugevasti. Ja ta jutustas emale inimestest, kes soovisid rahvale head ja külvasid tõtt, aga selle eest elu vaenlased püüdsid neid kui metsloomi, sulgesid vanglaise, saatsid sunnitööle...

„Olen näinud selliseid inimesi!“ hüüdis ta palavalt. „Need on parimad inimesed maa peal.“

Emale need inimesed tekitasid hirmu ja ta tahtis küsida pojalt:

„Kas tõesti?“

Kuid ta ei julgenud ja kuulas hinge tagasi hoides jutte inimestest, kes olid talle arusaamatud, kes olid õpetanud ta poega kõnelema ja mõtlema nii hädaohtlikult enese jaoks. Lõppeks ta ütles pojale:

„Varsti läheb valgeks... kui heidaksid, jääksid õige magama...“

„Jah, heidan kohe!“ leppis poeg. Ja ema poole kummardades küsis ta:

„Mõistsid mind?“

„Mõistsin!“ vastas ema ohates. Ta silmist voolas jälle pisaraid ja ta lisas nuuksudes:

„Hukud!“

Poeg tõusis, kõndis mööda tuba, ütles siis:

„Nüüd tead, mis ma teen, kus käin, — olen öelnud sulle kõik! Palun sind, ema, kui armastad mind, ära takista mind!“

„Kullakene!“ hüüdis ema. „Võib-olla oleks parem, kui ma ei teaks midagi!“

Poeg võttis ta käe ja pigistas selle kõvasti omadesse.

Ema oli liigutatud sõnast „ema“, mille poeg oli ütelnud tulise jõuga, ja sellest käepigistusest, uuest ning imelikust.

„Midagi ma ei tee!“ ütles ema katkeva häälega. „Ainult hoia sina ennast... hoia!“

Teadmata, millest vaja hoiduda, lisas ta nukralt:

„Kõhnemaks jääd...“

Ja kallistades ta tugevat saledat keha sooja pilguga, rääkis kiiresti ja tasa:

„Jumal sinuga! Ela nagu tahad, mina sind ei sega. Palun ainult: ära kõnele inimestega kartuseta! Inimesi peab kartma — kõik vihkavad üksteist! Elavad ahnusest, elavad kadedusest. Kõigil on heameel kurjategemisest... Kui hakkad neist kõnelema või nende üle kohut mõistma, hakkavad nad sind vihkama, saadavad hukka!“

Poeg seisis uksel, kuulates nukrat kõnet, ja kui ema lõpetas, ütles ta naeratusega:

„Inimesed on küll halvad... Aga kui ma sain teada, et maailmas on tõde, inimesed läksid paremaks!...“

Ta naeratas jälle ja jätkas:

„Ma ei mõista ise, kuidas see juhtus! Lapsest peale olen kartnud kõiki... kasvades hakkasin vihkama... ühte alatus, teist mine tea mille tõttu, nii, lihtsalt! Aga nüüd kõik on saanud mulle teiseks... kahju kõigist... Ei suuda mõista... kuid süda on läinud pehmemaks, kui sain teada, et kõik ei ole süüdlased oma mustuse pärast...“

Ta vaikis, nagu oleks kuulatanud midagi eneses, siis ütles tasa ja mõtlikult:

„Nii hingab tõde!“

Ema vaatles teda ja ütles tasa:

„Hädaohtlikult oled muutunud!“

Kui poeg heitis voodisse ja uinus, tõusis ema ettevaatli-

kult oma voodist ja läks tasa ta juurde. Pavel lamas selili ja valgel padjal oli ta tumedanahalise, jonnaka ja karmi näo pilt. Surudes käsi rinnale, seisis ema palja jalu ja särgiväel poja voodi ees, ta huuled liikusid hääletult, aga ta silmadest voolas üksteise järele pikkamisi ja ühetasa suuri häguseid pisaraid...

*

Alevis kõneldi sotsialistidest, kes pilluvad igale poole sinise tindiga kirjutatud lendlehti. Neis lendlehtedes kirjutati tigidalt olukorrast vabrikus, tööliste streikidest Peterburis ja Lõuna-Venemaal, kutsuti töölisi ühinema ja võitlema oma huvide eest.

Elatanud mehed, kellel oli vabrikus hea teenistus, vandusid:

„Mässajad! Niisuguste asjade pärast tarvis vastu lõugu anda!“

Ja viisid lendlehed kontorisse. Noored lugesid lendlehti innuga.

„Õige!“

Enamik, tööst kurnatud ja kõigele ükskõikne, reageeris laisalt:

„Ei tule midagi... kuidas oleks võimalik?“

Kuid lendlehed ergutasid rahvast, ja kui neid nädal otsa ei olnud, kõneldi juba üksteisele:

„Jätsid vist trükkimise järele...“

Esmaspäeval ilmusid lendlehed uuesti ja jälle häälitseisid töölised kõlatult.

Kõrtsis ja vabrikus oli märgata uusi, kõigile tundmatuid inimesi. Nad küsitlesid, vaatlesid, nuhkisid ja torkasid kohe kõigile silma, ühed oma kahtlase ettevaatlikkusega, teised liigse pealetükkivusega.

Ema mõistis, et see kära on tõusnud ta poja tööst. Ta oli näinud, kuidas inimesi kogunes poja ümber, — ja kartused Paveli saatuse pärast liitusid uhkusega tema pärast.

Kord õhtul Marja Korsunova koputas aknale, ja kui ema avas akna, kõneles ta kõva sosinaga:

„Nüüd vaata ette, Pelageja, nüüd on mängul lõpp! Täna öösel on läbiotsimine teil, Mazinil ja Vessovštšikovil...“¹

Marja paksud huuled laksusid kiiresti teineteise vastu, lihav nina nohises, silmad pilgutasi ja kõõritasid, jälgides kedagi tänaval.

„Aga mina ei tea midagi ja mina sulle midagi ei ole kõnelnud ega ole sind näinudki täna, kuuled!“

Ta kadus.

Ema sulges akna ja langes pikkamisi toolile. Kuid poega ähvardava hädaohu teadvus tõstis ta ruttu jalule, ta riietus kiiresti, millegipärast mähkis pea salliga ja jooksis Fedja Mazini juurde, — see oli haige ega töötanud. Uudist kuulnud, kargas ta üles, ta nägu kahvatas.

„Säh sulle...“ pomises ta.

„Mis oleks vaja teha?“ küsis Vlassova, pühkides näolt higi väriseva käega.

„Oodake, ärge kartke!“ vastas Fedja, silitades terve käega käharjuukseid.

„Teie ise ju kardate!“ hüüdis ema.

„Mina?“ Ta põsed puhkesid punama ja piinlikult naeratades ütles ta: „Jah, kurat, ... peab ütlema Pavelile. Ma saadan kohe tema juurde... Teie minge, — pole midagi! Peksma ju ei hakata?“

Koju tulnud, kogus ema kõik raamatud, surus neid endale vastu rinda, kõndis kaua mööda tuba, vaadates ahju, ahju alla, isegi veetünni. Talle näis, et Pavel jätab kohe töö ja tuleb koju, aga ta ei tulnud. Viimaks istus ta väsinuna köögis pingile, pannes enda alla raamatud, ja nii ta istus, kartes tõusta, kuni vabrikust tulid Pavel ja ukrainlane².

¹ Paveli kaastöölised.

² Andrei Nahhodka — Paveli toanaaber ja kaastööline.

„Teate?“ hüüdis ta istudes.

„Teame!“ vastas Pavel naeratades. „Sa kardad?“

„Nii kardan, nii kardan...“

„Ei maksa karta!“ ütles ukrainlane. „See ei aita midagi.“

„Isegi samovari ei ole pandud!“ ütles Pavel.

Ema tõusis ja ütles süüdlasena raamatuid näidates:

„Ma ju nendega...“

Poeg ja ukrainlane hakkasid naerma ja see ergutas teda. Pavel võttis mõned raamatud ja läks hoovi neid peitma, ukrainlane seadis samovari ja kõneles:

„Pole midagi hirmsat, mammi, ainult häbi inimestest, et nad teevad tegemist tühjade asjadega. Tulevad täiskasvanud mehed, mõõgad küljel, kannused jalus, ja hakkavad igal pool tuhnima. Vaatavad voodi alla ja ahju alla, on kelder, siis poevad ka keldrisse, ronivad pööningule. Seal nende lõbemed lähevad ämblikuvõrku täis, nad puristavad. Neil on igav ja häbi, seepärast nad näitavad, nagu oleksid nad väga tigedad ning vihased teile. Häbematu töö, nad mõistavad ju ise! Kord tuhnisid minu juures kõik läbi, siis hakkas neil piinlik ja läksid lihtsalt minema, teine kord võtsid mu enese kaasa... Panid vanglasse ja ma istusin kuud neli. Istud ja istud, — kutsuvad enda juurde, viivad sõdurite vahel mööda tänavat... küsivad midagi. See on rumal rahvas, kõneleb midagi mõttetut, kõneleb — jälle laseb sõdureil viia vanglasse tagasi. Nii talutatakse siia ja sinna... nad peavad ju õigustama oma palka! Ja siis lastakse vabaks... see on kõik!“

Pavel tuli õuest ja ütles kindlasti:

„Ei nüüd nad leia!“ ja hakkas pesema.

Siis hõõrus kõvasti ja hoolikalt käed kuivaks ja ütles:

„Mamma, kui näitad neile, et kardad, siis nad mõtlevad, et selles majas on midagi, kui ta nii väriseb. Mõistate ju — halba me ei taha, meie pool on õigus ja kogu elu töötame selle heaks, see on kogu meie süü! Mis siin on karta?“

„Paša, ma võtan enese kokku,“ lubas ema. Ja kohe seejärel tungis ta suust hüüatus: „Tuleksid juba rutem!“

Aga nad ei tulnud sel ööl ega hommikulgi.

„Enneaegu hakkasin kartma!“ ütles ema.

*

Nad tulid ligi kuu pärast ärevat ööd. Paveli juures istus Nikolai Vessovštšikov ja kolmekesi nad kõnelesid oma ajalehest. Oli hilja, kesköö aegu. Ema oli heitnud magama ja uinudes kuulis läbi une murelikke vaikseid hääli. Andrei läks ettevaatlike sammudega läbi köögi, sulgedes tasa enese järel ukse. Äkitselt läks uks lahti — ukrainlane astus kööki, sosistas kõvasti:

„Kannused kõlisevad!“

Ema kargas voodist ning haaras värisevate kätega riideid.

Kojas oli kuulda ettevaatlikku sahinat. Pavel läks ukse juurde, tõukas seda käega ja küsis:

„Kes on?“

Uksest puges imelikult ruttu sisse pikk hall kuju, selle järel teine, kaks sandarmit tõukasid Paveli tagasi, nad jäid seisma tema kõrvale ja kõlas kõrge pilkav hää:

„Ei ole need, keda ootasite, mis?“

Seda ütles pikk kõhn mustade hõredate vurrudega ohvitser. Ema voodi juurde tuli alevi politseinik Fedjakin, tõstis ühe käe mütsi juurde, näitas teisega emale näkku ja ütles hirmsaid silmi tehes:

„See on ta ema, härra leitnant!“ Ja käega Paveli poole lüües lisas: „Ja see on ta ise!“

„Pavel Vlassov?“ küsis ohvitser silmi pilutades, ja kui Pavel kummardas vaikselt pead, teatas ta vurrusid keertutades:

„Pean tegema sinu juures läbiotsimise. Vanaeit, tõuse üles! Kes seal on?“ küsis ta tuppa vaadates ja astus hoogsalt ukse juurde.

„Teie nimed?“ kuuldus ta hää.

Ema riietus ruttu ja vahvuse saamiseks rääkis tasa:
„Mis asi see on! ... Tulevad öösel ... inimesed heidavad
magama, nemad tulevad!“

Kaks sandarmit ja alevi pristav Rõškin kolistasid kõvasti
jalgadega. Võtsid riulilt raamatuid ja panid need ohvitseri
ette lauale. Teised kaks koputasid rusikatega seinu, vaata-
sid toolide alla, üks ronis kohmakalt ahju peale. Ukrain-
lane ja Vessovštšikov seisid nurgas kõvasti teineteise ligi.
Nikolai rõugearmiline nägu kattus punaste laikudega, ta
väikesed hallid silmad vaatasid ohvitseri peale. Ukrainlane
keerutas vurrusid ja kui ema tuli tuppa, noogutas ta emale
naeratades pead.

Ohvitser haaras ruttu raamatuid valge käe peente sõr-
medega, lehitses neid, raputas ja viskas randme osava liigu-
tusega kõrvale. Vahest raamat kukkus pehmelt põrandale.
Kõik vaikisid, kuuldus higistavate sandarmite rasket nohise-
mist, kõlises kannuseid, vahest kuuldus tasane küsimus:

„Siit vaatasid?“

Ema seisis Paveli kõrval seina ääres, pani käed rinnal
kokku, nagu oli teinud Pavelgi, ja vaatas ka ohvitserile otsa.
Tal värisesid põlved ja silmade ees oli kuiv udu.

Korraga keset vaikust kõlas Nikolai kõrvulõikav hää:
„Misjaoks on vaja raamatuid põrandale pilduda?“

Ohvitser pilgutas silmi ja torkas need sekundiks rõuge-
armilisse, liikumatusse näkku. Ta sõrmed hakkasid veel
kiiremini raamatuid lehitsema. Vahel avas ta oma suured
hallid silmad nii laiaks, nagu oleks tal olnud talumatult
valus ja nagu oleks ta valmis kisendama abitu tigiduse valju
kisaga sellest valust.

„Sõdur!“ ütles Vessovštšikov jälle. „Tõsta raamatud
üles!“

Kõik sandarmid pöördusid tema poole, siis vaatasid
ohvitserile otsa. Ohvitser tõstis uuesti pea, heitis Nikolai
laiale kujule katsuva pilgu ja venitas läbi nina:

„N-noh ... tõstke ...“

Üks sandarm kummardas ja hakkas korjama põrandalt lõhutud raamatuid, kõõritades Vessovštšikovi poole.

„Kui Nikolai ometi oleks vait!“ sosistas ema Pavelile.

Pavel kehtas õlgu. Ukrainlane langetas pea.

„Kes loeb piiblit?“

„Mina!“ ütles Pavel.

„Ja kelle on kõik need raamatud?“

„Minu!“ vastas Pavel.

„Nii!“ ütles ohvitser, nõjatudes tooli seljatoele. Laksutas sõrmedega, sirutas jalad laua alla, korraldas vurrusid ja küsis Nikolailt:

„Sina oled Andrei Nahhodka?“

„Jah!“ vastas Nikolai ette astudes.

Ukrainlane sirutas käe, võttis tal õlast kinni ja tõukas tagasi.

„Ta eksis! Mina olen Andrei!“

Ohvitser tõstis käe, ähvardas Vessovštšikovi väikese sõrmega, ja ütles:

„Vaata mul ...“

Ta hakkas tuhnima oma paberites.

„Nahhodka, sa oled juba olnud juurdlusel poliitiliste süütegude pärast?“ küsis ohvitser.

„Rostovis olin ja Saratovis ... Ainult seal sandarmid ütlesid mulle — „teie“ ...“

Ohvitser pilgutas paremat silma, hõõrus seda ja paljastades väikesi hambaid ütles:

„Kas teil ei ole teada, Nahhodka, just teil, kes on need lurjused, kes pilluvad vabrikus kuritegelisi üleskutseid, mis?“

Ukrainlane kõikus jalgadel ja tahtis laia naeratusega midagi ütelda, kuid jälle kõlas Nikolai õrritav hää:

„Lurjuseid näeme esimest korda ...“

Saabus vaikus, kõik peatusid sekundiks.

„Viige see lojus välja!“ ütles ohvitser.
Kaks sandarmit võtsid Nikolai käe alt, viisid ta toorelt
kööki. Seal ta peatus, toetas tugevasti jalgu ja kisendas:

„Pidage ... panen riidesse!“

Õuest tuli pristav ja ütles:

„Ei ole midagi, vaatasime kõik läbi!“

„Noh, muidugi!“ hüüdis ohvitser naeratades. „Siin on
vilunud inimene ...“

„Teid, härra Andrei Onissimovitš Nahhodka, ma vang-
istan.“

„Mispärast?“ küsis ukrainlane rahulikult.

„Seda ütlen teile pärast!“ vastas ohvitser tigea viisaku-
sega. Pöördudes Vlassova poole küsis:

„Oled kirjaoskaja?“

„Ei!“ vastas Pavel.

„Ma sind ei küsi!“ ütles ohvitser karmilt ja küsis uuesti:

„Vasta, vanaeit!“

Ema andus tahtmatult vihkamistundele selle inimese
vastu, sirgus äkitselt, värisedes nagu külma vette hüpates.

„Teie ärge kisendage!“ ütles ta ohvitseri poole kätt siru-
tades. „Olete veel noor ... teie pole muret tundnud ...“

„Rahustu, mammal!“ peatas teda Pavel.

„Oota, Pavel!“ hüüdis ema laua juurde tungides. „Mis-
pärast püütakse inimesi?“

„See teisse ei puutu ... vait!“ kisendas ohvitser tõustes.

„Tooge sisse vangistatud Vessovštšikov!“

Ja hakkas lugema mingit paberit, tõstes selle näo ette.
Nikolai toodi sisse.

„Müts maha!“ kisendas ohvitser lugemist katkestades.

„Kuidas ma võtan mütsi maha, kui mu käsi hoitakse
kinni?“ küsis Nikolai, kattes häälega protokollile lugemise.

Ohvitser viskas paberi lauale.

„Alla kirjutada!“

Ema vaatas, kuidas kirjutatakse protokollile alla, ta ärri-

tus kustus ja silmadesse veeres haavumise, jõuetuse kibe-
daid pisaraid. Ohvitser vaatas ta peale ja ütles põlastavalt
nägu kortsutades:

„Liiga vara ulute, proua! Vaadake, teil pärastpoole ei
jätku pisaraid!...“

Ema sai uuesti tigidaks ja ütles:

„Emal jätkub kõigeks pisaraid, kõigeks! Kui teil on
ema, tema tunneb seda, jaa!“

Ohvitser pani kiiresti paberid heleda lukuga uude
portfelli.

„Marss!“ kamandas ta.

„Nägemiseni, Andrei, nägemiseni, Nikolai!“ ütles Pavel
soojalt ja vaikselt seltsimeestel kätt pigistades.

„Just nii — nägemiseni!“ naeris ohvitser.

Poeg jäi koju, ema süda hakkas rahulikumalt tuksuma,
aga mõte seisis liikumatult sündinu ees ega suutnud sel-
lesse tungida.

„Hea küll, ema!“ ütles Pavel korraga kindlasti. „Kor-
istame selle!“

Emale näis, et pojalt on pisarad silmis, ja tahtes teda lohu-
tada, tundes ta valu, ütles ohates:

„Oota, küll viiakse ka sind!“

„Viiakse!“ vastas poeg.

Ja viidigi. Küll hiljem.

Õösel, kui ema juba magas ja poeg luges voodis raamatut,
tulid sandarmid ning hakkasid tuhnima igal pool — õues,
pööningul. Kollase näoga ohvitser käitus samuti kui esi-
meselgi korral — solvavalt, leides lõbu teotustest, püüdes
riivata südant. Ema istus nurgas ja vaikis, laskmata poja
nägu silmist. Poeg püüdis varjata oma rahutust, aga kui
ohvitser naeris, hakkasid tal sõrmed tahtmatult liikuma ja
ema tundis, et pojalt on raske jätta vastamata sandarmile,
raske taluda selle nalju. Nüüd ei olnud emal nii hirmus

kui esimesel läbiotsimisel, ta tundis enam viha nende hallide, kannustega öiste külaliste vastu, ja vihkamine kattis ärevuse.

Pavel jõudis talle sosistada:

„Mind viiakse...“

Ema langetas pea ja ütles tasa:

„Nägemiseni, Paša... Võtsid kõik, mis vaja?“

„Kõik. Ära muretse.“

Kui poeg oli viidud, istus ema pingile, sulges silmad ja hakkas vaikselt nutma. Ta toetas selja vastu seina, nagu oli teinud ta mees, mure ja haavumise jõuetuses, heitis pea tagasi ja nuttis kaua, tasa ja ühetooniliselt, valades välja neis hääldes haavatud südame valu. Ta rinnas tekkis musta kerana kurjus ja tigidus inimeste vastu, kes võtavad emalt poja sellepärast, et poeg otsib tõe.

— Viiksid mindki... — mõtles ta.

*

Pikaliselt läks päev, unetu öö ja veel aeglasemalt teine päev. Saabus öhtu. Ja öö. Mööda seina ohkas ja kraapis külm vihm, korstnas ulus ja põranda all liikus midagi. Katusele tilkus vett, ja ta langemise nukker hää lulas imeiliselt kokku kella tiksumisega.

Aknale koputati tasa — üks, kaks. Ema oli harjunud nende koputustega, need ei ehmatanud teda, kuid nüüd ta võpatas rõõmsast torkest südames. Tume lootus tõstis ta ruttu jalule. Ta viskas salli õlgadele ja avas ukse.

Tuli sisse Samoilov, tema järel keegi mees, nagu palitukraes ja müts kulmudel.

„Äratasime teid?“ küsis Samoilov teretamata, ebaharilikult murelik ja tusane.

„Ma ei maganud!“ vastas ema ja jäi vaikides neile otsa vaatama.

Samoilovi kaaslane võttis raskesti ja kärisevalt hingates

mütsi peast, ulatas emale laia lühikeste sõrmedega käe ja ütles talle sõbralikult nagu vanale tuttavale:

„Tere, mamma! Kas ei tundnud?“

„Ah teie!“ hüüdis Vlassova äkitselt millestki rõõmustades. „Jegor Ivanovitš?“

„Mina!“ vastas see kummardades. Ta ümarik nägu naeratas heasüdamlikult, väikesed hallid silmad vaatasid ema näkku lahkelt ja selgelt. Ta nägu naeratas ja hiilgas, ta hingas mühinal, rinnas oli kogu aeg vurinat ja röginat.

„Tulge tuppa, panen kohe riidessel!“ kutsus ema.

„Meil on teie juurde asja!“ ütles Samoilov murelikult, vaadates teda altkulmu.

Jegor Ivanovitš läks tuppa ja rääkis sealt:

„Täna hommikul tuli vanglast välja teile tuttav Nikolai Ivanovitš...“

„Kas tema oli seal?“ küsis ema.

„Kaks kuud ja üksteistkümmend päeva... Nägi seal ukrainlast, — see saadab teile tervisi, ja Pavelit, kes ka saadab tervisi, palub teil mitte muretseda ja teile ütelda, et inimese puhkekoduks on ikka vangla — nii juba on korraldanud meie hoolitsev ülemus... Siis, mammi, läheme asja juurde. Kas teate, kui palju rahvast võeti siin eile kinni?“

„Ei! Kas peale Paša veel?“ hüüdis ema.

„Tema on neljakümne üheksas!“ katkestas teda rahulikult Jegor Ivanovitš. „Ja peab ootama, et ülemus viib veel... kümme-kond inimest! Näe, see härra läheb ka!“

„Jah, mina ka!“ ütles Samoilov tusaselt.

„Siis vist kaua ei peeta, kui nii palju võeti...“

„Õige!“ ütles Jegor Ivanovitš. „Ja kui meil õnnestub neid üle trumbata, siis nad jäävad üsna kuivale... Asi on see: kui meie nüüd enam ei vii oma lendlehti vabrikusse, siis sandarmid hakkavad kinni sellest kurvast nähtusest ja

pööravad selle Paveli ja ta seltsimeeste vastu, kes temaga koos lõksu on sattunud...“

„Kuidas siis?“ hüüatas ema ärevalt.

„Väga lihtsalt!“ ütles Jegor Ivanovitš pehmelt. „Mõnikord sandarmidki arutavad õieti. Mõtelge: oli Pavel — olid raamatud ja lehed, pole Pavelit — pole raamatuid ega lehti! Tähendab tema külvas raamatuid, ahaa? Noh, ja hakkavad sööma kõiki ... need sandarmid armastavad närida inimest nii, et järele jäävad vaevalt riismed.“

„Mõistan, mõistan!“ ütles ema nukralt. „Ah issand! Mis nüüd?“

Köögist kõlas Samoilovi hääl:

„Peaaegu kõik on püütud, et kurat neid võtaks!... Nüüd on tarvis jätkata endiselt, mitte ainult asja enese pärast, vaid meeste päästmiseks.“

„Aga töötajaid ei ole!“ lisas Jegor muheldes. „Kirjandus meil on suurepärane — oma tehtud!... Aga kuidas viia seda vabrikusse, see on teadmata.“

„On hakatud kõiki väravas läbi otsima!“ ütles Samoilov. Ema tundis, et tahetakse, oodatakse temalt midagi, ja küsis kiirustades:

„Mis on siis? Mis?“

Samoilov tuli uksele ja ütles:

„Teie, Pelageja Nilovna, olete tuttav kaupleja Korsunovaga?“

„Olen küll, mis siis?“

„Kõnelge temaga, kas tema ei viiks sisse.“

Ema lõi eitavalt käega:

„Oh ei! Ta on lobiseja naine... ei! Kui saadakse teada, ei minu kaudu... sellest majast... ei, ei!“

Ja korraga, äkilisest mõttest valgustatud, ütles ta rõõmsalt ja tasa:

„Andke mulle, mulle! Küll ma juba korraldan... ma juba ise leian tee! Ma palun Marjat, et ta võtaks mu endale

abiliseks! Mul tarvis ju leiba saada, tuleb ju töötada! Hakkan sinna lõunaid kandma... Küll ma korraldan!”

Surudes käsi rinnale, kinnitas ta kiirustades, et teeb kõik hästi, tähelepanematult, ja viimaks hüüdis võidukalt:

„Nad saavad näha — Pavelit ei ole, aga ta käsi ilmub isegi vangimajast, — nad saavad näha!”

Kõik kolm said elavaks. Jegor hõõrus kõvasti käsi, naeratas ja ütles:

„Tore, mamma! Kui teaksite, kui tore see on! Otse võluv.”

„Ma istun vanglasse nagu sohvale, kui see õnnestub!” ütles Samoilov käsi hõõrudes.

„Teie, mamma, olete tore inimene!” hüüdis Jegor käriselt.

Ema naeratas. Oli selge: kui nüüd ilmub lendlehti vabrikusse, siis ülemus peab mõistma, et mitte tema poeg ei levita neid. Ta värises õnnest, tundes ennast ülesande täitmise võimelisena.

Varahommikul ta läks Marja Korsunova juurde.

Naine, nagu alati, õlitatud ja käratsev, võttis ta kaastundlikult vastu.

„Igav?” küsis ta, emale paksu käega õlale patsutades. „Jäta! Võeti, viidi, mis häda! Selles pole midagi halba. Ennem — pandi varguse eest vangi, aga nüüd pannakse vangi õiguse pärast. Pavel astus teiste eest välja — kõik mõistavad seda, ole rahul! Kõik ei räägi, aga kõik teavad, kes on hea... Ma tahtsin just tulla sinu juurde, aga pole aega olnud.”

„Aga mina tulin pakkuma ennast sulle abiliseks!” ütles Vlassova, katkestades ta juttu.

„Kuidas nii?” küsis Marja ja noogutas sõbranna jutu peale pead.

„Olgu! Mäletad, sina peitsid mind omal ajal mehe eest? Noh, nüüd ma hakkan peitma sind puuduse eest... Sind

peavad kõik aitama, sest sinu poeg on vangis ühise asja pärast. Tubli poiss on ta sul, seda kõnelevad kõik nagu ühest suust ja kõigil on temast kahju.“

Jutt lõppes sellega, et järgmiseks lõunaks läks Vlassova vabrikusse Marja kahe katlaga, aga Marja ise läks turule.

*

Küürus oma kandami raskusest, rahulik ja kindel, seisis ta vabriku väravas. Kaks vahti, keda ärritasid tööliste pilked, katsusid toorelt läbi kõiki hoovitulijaid, nendega vastastikku vandudes.

Kõrge, käharpeaga noormees, müts kuklas, karjus vahtidele, kes otsisid teda läbi:

„Otsige, kuradid, peast, aga mitte taskust!“

Üks vaht vastas:

„Sul peas on ju ainult täid.“

„Täisid te otsitegi, mitte kiisku!“ vastas tööline.

Nuhk heitis talle kiire pilgu ja sülitas.

„Laseksite mind läbi!“ palus ema. „Näete, olen koorma all, selg ei kannata välja.“

„Lase jalga!“ karjub vaht vihaselt. „Arutab ka...“

Ema läks oma kohale, pani katlad maha, pühkis nägu higist, vaatas ümber.

Ta juurde tulid lukksepad vennaksed Gussevid ja vanem, Vassili, küsis kõvasti, kulmusid kortsutades:

„Pirukaid on?“

„Homme toon!“ vastas ema.

See oli kokkuräägitud parool. Vennaste näod löid särama. Ivan ei kärsinud, hüüdis:

„Ah, sa kallid ema...“

Vassili kükitas, vaatas katlaid ja samal ajal tuli talle kaenlasse pakk lendlehti.

„Ivan!“ ütles ta valjusti, „meie ei lähe koju, sööme tema juures!“ Ja ise toppis lendlehed saapasäärde. „Peab toetama uut sööginaist...“

„Tarvis jah!“ nõustus Ivan ja hakkas naerma.

Ema vaatas ettevaatlikult ümber, hüüdis:

„Kapsasupp, tuline nuudlisupp!“

Ja tähelepanematult raamatuid välja võttes, pakk paki järel, toppis ta neid vendade kätte. Iga kord, kui raamatud kadusid ta käest, välgatas ta ees kollase laiguna nagu tikutuli pimedas toas sandarmiohvitseri nägu ja ta kõneles sellele mõttes kahjurõõmuga:

„Säh, vanamees...“

Järgmist pakki andes ta lisas rahuldatult:

„Säh sulle...“

Tuli töölisi kaussidega. Kui nad olid ligi, hakkas Ivan Gussev valjusti naerma ja Vlassova lõpetas rahulikult kirjanduse andmise, andis suppi ja Gussevid naljatasid temaga:

„Nilovna töötab toredasti!“

Vlassova hüüdis:

„Tuline kapsasupp, nuudlisupp, leem...“

Ta mõtles, kuidas ta jutustab pojale oma esimesest kogemusest, aga ta ees seisis ohvitseri kollane nägu, arusaamatu ja tige. Ema rinnas siristas rõõm linnuna, ta kulmud võpatasid kavalalt; tehes osavalt oma tööd, ta kõneles endamisi:

„Säh — veel!...“

Ta kandis korrapäraselt lendlehti vabrikusse, vaatas sellele kui oma kohusele ja sai nuhkidele harilikuks. Mitu korda teda otsiti läbi, kuid alati järgmisel päeval, kui lendlehti oli ilmunud vabrikusse. Kui tal ei olnud midagi, siis ta oskas äratada nuhkide ja vahtide kahtlust, need haarasid ta kinni, otsisid ta läbi, ta teeskles haavumist, vaidles nendega, läks minema häbistades, uhke oma osavusest. Talle meeldis see mäng.

*

Kord pühapäeval tuli ema poest, avas ukse ja jäi lävele seisma, särades üleni rõõmust: toas kõlas Paveli tugev hää.

„Seal ta on!“ hüüdis ukrainlane.

Ema nägi, kui ruttu pöördus Pavel, ja nägi, et ta nägu löi leegitsema tundes, mis töötas emale midagi suurt.

„Tulidki ... ja kodus!“ pomises ema üllatusest segaduses ja istus.

Pavel kummardas kahvatuna ema juurde, ta silmanurkades hiilgasid heledalt pisarad, huuled värisesid. Ta vaikis sekundi, ema vaatas samuti vaikides talle otsa.

Ukrainlane vilistas tasa, läks pead langetades neist mööda ja väljus hoovi.

„Täna, mamma!“ ütles Pavel sügava, madala häälega, pigistades ta kätt värisevate sõrmedega. „Täna, kallis!“

Rõõmsalt vapustatud poja näoilmele ja häälekõlast, silitas ema ta pead, hoidis südametukset tagasi ja küsis:

„Mille eest? ...“

„Selle eest, et aidad kaasa meie suures töös, täna!“ ütles ta. „Kui inimene võib nimetada oma ema ka vaimult oma-seks — see on haruldane õnn!“

Ema vaikis, neelas ta sõnu avatud südamega, tundis rõõmu pojast, — see seisis ta ees heledana, lähedana.

„Mamma, palju on riivanud su hinge, sul on raske. Olen mõelnud, sa ei lepi kunagi meiega, ei võta omaks meie mõtet, kannatad ainult vaikides, nagu oled kannatanud kogu elu. See on olnud raske!“

„Andrjuša õpetas mulle väga palju!“ ütles ema vahele.

„Ta jutustas mulle sinust!“ ütles Pavel naerdes.

„Andrjuša tahtis isegi lugema õpetada ...“

„Sul hakkas piinlik ja sa hakkasid tasahiljukesi ise õppima?“

„Juba ta on pannud tähele!“ hüüdis ema piinlikkuses. Ja rinda täitvast rõõmuküllusest rahutu, pani ta Pavelile ette:

„Kui kutsuda ta siia? Läks minema, et mitte segada. Temal ei ole ema.“

„Andreil!...“ hüüdis Pavel uksest välja. „Kus sa oled?“

„Siin. Tahan puid lõhkuda.“

„Tule siia!“

Ta ei tulnud kohe ja kööki tulles kõneles asjalikult:

„Peaks ütlema Nikolaile, et tooks puid, — meil on vähe puid. Näete, mammi, mihuke on Pavel? Karistamise asemel valitsus ainult nuumab mässajaid...“

Ema hakkas naerma. Ta süda põksus soojalt, ta oli joo-vastatud rõõmust. Oli liiga hea hinges ja ta tahtis, et ta elu esimene — suur — rõõm jääks südamesse sama elavana ja tugevana, nagu see oli tulnud.

„Hakkame lõunale! Sa, Paša, pole ju veel sünninud!“ askeldas ema.

„Ei. Eile sain teada vangivalvurilt, et mind otsustati vabastada, ja täna ei tahtnud süüa ega juua...“

*

Päevad lendasid üksteise järel kiirusega, mis ei lubanud emal mõelda esimesest maist. Ainult öösiti, kui ta oli väsinud päeva kärarikkaist, erutavaist askeldustest ja heitis voodisse, ta süda valutas.

„Kui juba rutem...“

Koidikul ulus vabrikuvile, poeg ja Andrei jõid kiiresti teed, sõid pisut ja läksid, jättes emale kümmekond ülesannet. Kogu päeva jooksis ta ringi nagu orav rattal, keetis lõunat, keetis sültjat segu lendlehtede paljundamiseks ja liimi neile; käis ka inimesi, kes pistsid pihku sedeleid Pavelile andmiseks, ja kadusid, nakatades teda oma erutusega.

Peaaegu igal öösel kleebiti aedadele lendlehti, mis kutsusid pühitsema esimest maid; nad tekkisid isegi politseivalitsuse uksele, neid leiti iga päev vabrikust. Hommikuti käis politsei vandudes mööda alevit, kiskus ja kratsis lillasid lehti aedadelt, aga lõuna ajal lendas jälle lehti tänavail, veeres möödakäijate jalge alla.

Igal pool kogunes inimeste salku, kes arutasid erutavat kutset. Elu lõi keema, sel kevadel ta oli huvitavam kõigile, tõi kõigile midagi uut: ühtedele uue põhjuse ärritumiseks ja mässajate vandumiseks, teistele segase ärevuse ja lootuse, aga kolmandaile — neid oli vähemik — terava rõõmsa teadvuse, et nemad osutuvad kõiki äratavaks jõuks.

Pavel ja Andrei peaaegu ei maganud öösiti, tulid koju alles vile eel, mõlemad väsinud, kärisevate häältega, kahvatud. Ema teadis, et nad korraldavad koosolekuid metsas, soos, talle oli teada, et alevi ümber luuravad öösiti ratsapolitsei patrullid, roomavad nuhid, püüavad ja otsivad läbi üksikuid töölisi, ajavad rühmi laiali ja vahest vangistavad ühe või teise. Mõistes, et poega ja Andreid võidakse vangistada igal ööl, ema peaaegu soovis seda, — talle näis, et see oleks neile parem.

... Ja siis tuli esimene mai.

Vile mõirgas nagu alati, nõudlikult ja võimsalt. Ema ei olnud öösel sugugi uinunud, kargas süngist, tegi tule õhtul korraldatud samovari, tahtis nagu alati koputada poja ja Andrei uksele, kuid mõtles, lõi käega ja istus akna alla, käed näo ees, nagu oleksid valutanud hambad.

Aknast vaatas sisse rõõmsasti mänglev noor päikesekiir; ema pani sellele käe ette, ja kui hele kiir tuli käenahale, silitas seda tasa teise käega, naeratas mõtlikult ja lahkelt.

Teine vile kisendas vaiksemalt, vähema kindlusega, värin tihedas ja niiskes hääles. Emale näis, et täna see kisendab kauem kui alati.

Toas kuuldus ukrainlase kõlav ja selge hää.

„Pavel! Kuuled?“

„Samovar on valmis!“ hüüdis ema.

„Tõuseme!“ vastas Pavel rõõmsasti.

„Päike tõuseb!“ ütles ukrainlane.

Läks kööki, sassis, unest rusutud, kuid rõõmus.

„Tere hommikust, mammi! Kuidas magasite?“

Ema läks ta juurde ja ütles tasa:

„Käi sina, Andrjuša, ikka tema kõrval!“

„Muidugi!“ sosistas ukrainlane. „Kuni oleme koos, käime ikka kõrvuti, — seda teadke!“

Teed joodi kaua ja püüti lühendada ootust. Pavel segas nagu alati pikkamisi ja hoolikalt lusikaga suhkrut klaasis, puistas korralikult soola leivatükile, armastatud kannikanukile. Ukrainlane liigutas laua all jalgu — ta ei suutnud kunagi asetada kohe neid mugavalt ning vaatas, kuidas lael ja seinal jookseb vees peegelduv päikesekiir.

„Kui läheks tänavale!“ ütles Pavel unistades.

„Ei, parem istu esialgu kodus!“ vastas Andrei.

„Misjaoks hõõruda oma nägu politseile silma? Oled talle küllalt tuttav!“

Sisse jooksis Fedja Mazin, punased laigud põskedel. Ta oli täis rõõmuvärinaid, peletas ootuse igavuse.

„Algas!“ ütles ta. „Rahvas on hakanud liikuma! Jookseb tänavale, näod ees nagu kirved! Vabrikuvärvavas olid kogu aja Vessovštšikov Vasja Gusseviga ja Samoiloviga, pidasid kõnesid. Palju rahvast saadeti koju tagasi! Mingem, on aeg! Kell on juba kümme!...“

„Ma lähen!“ ütles Pavel kindlalt.

„Kuhu teie, mammi?“

„Teiega!“ ütles ta.

Andrei vaatas Pavelile otsa ja kiskus oma vurrusid. Pavel kohendas kiire liigutusega juukseid ja läks ema juurde.

„Mamma, ma ei ütle sulle midagi... Ja sina ära ütle mulle ka midagi! Eks ole?“

„Hea küll, hea küll!“ pomises ema.

*
Kui ema läks tänavale ja kuulis õhus inimeste häälte suminat, ärevat, ootavat, kui ta nägi igal pool majade aken-
del ja väravail inimeste rühmi, kes saatsid ta poega ja

Andreid uudishimulike pilkudega, tuli ta silmadesse udune täpp ja hakkas lainetades värvi muutma, saades kord läbi-paistvalt roheliseks, kord segaselt halliks.

Neid teretati ja tervitustes oli midagi erilist.

Päike tõusis ikka kõrgemale ja valas oma soojust kevade-päeva erksasse värskusse. Pilved ujusid pikalisemalt, nende varjud läksid peenemaks ja lähipaistvamaks. Nad ronisid pehmelt mööda tänavat ja majade katuseid, looritasid inimesi ja nagu puhastasid alevit, pühkisid pori ja tolmu seintelt ja katustelt, igavust nägudelt. Läks rõõmsamaks, hääled kõlasid kõvemini ja matsid masinate askelduse kauge kära.

Tänavanurga taha kitsasse põiktänavasse oli kogunenud sadakond inimest, kuuldus Vessovštšikovi hää. „Meist pigistatakse verd välja nagu mahla jõhvikast!“

kajasid inimestele kohmakad sõnad.

„Õige!“ vastas mitu häält korraga sumiseva kõlaga.

„Poiss püüab!“ ütles ukrainlane. „Aga oota, lähen ja aitan teda!...“

Ta põikas kõrvale, ja enne kui Pavel jõudis teda peatada, oli ta vajutanud oma pika painduva keha rahvahulka nagu korgitsa korki. Kõlas ta laulev hää:

„Seltsimehed! Õeldakse, et maa peal elab mitmesuguseid rahvaid — juute ja sakslasi, inglasi ja tatarlasi. Aga mina seda ei usu! On ainult kaks rahvast, kaks lepitamatut suguharu — rikkad ja vaesed! Inimesed riietuvad mitmesuguselt ja kõnelevad mitmesuguselt, aga vaadake, kuidas rikkad prantslased, sakslased, inglased käivad ümber töörahvaga, siis näete, et nad kõik on töölisele bašibosukid, — et neid saadan võtaks!“

Rahvahulgas keegi naeris.

„Vaatame teisest küljest, siis näeme, et prantsuse tööline ja tatarlane ja türklane elavad samasugust koeraelu kui meie, vene töörahvast.“

Tänavalt tuli ikka enam rahvast juurde, üksteise järel

õiendasid inimesed kaela, tõusid varvastele, läksid põiktänavasse.

Andreï kõvendas häält.

„Politsei!“ hüüdis keegi.

Tänavalt sõitis põiktänavasse otse inimeste peale neli ratsapolitseinikku, veheldes kantsikutega ja kisendades:

„Lalali!“

Inimesed tõmbusid tusaseks, andsid vastu tahtmist hobustele teed. Mõned ronisid aia peale.

„Sead on pandud hobuste selga, nad muudkui ruigavad — näe, ka meie oleme väejuhid!“ hüüdis kellegi kõlav, noriv hääl.

Andreï jäi üksi keset põiktänavat, tema peale tuli päid pildudes kaks hobust. Ta astus kõrvale ja samal hetkel haaras ema ta käest kinni, viis ta enesega kaasa ja torises:

„Lubab Pašaga koos, aga ise ronib üksi lahingusse!“

„Andesta!“ ütles ukrainlane naeratades.

Möirgas vile ja neelas oma musta häälega inimeste kõne. Rahvahulk liigatas, viivuks jäi kõik vait, kuulatama, ja palju nägusid kahvatas.

„Seltsimehed!“ kuuldus Paveli hääl, kõlav ja tugev. Kõik pöördusid Paveli poole teda piirates, nagu piiravad rauakillud magnetitükki.

Ema vaatas talle näkku ja nägi ainult silmi, uhkeid, julgeid, põletavaid...

„Seltsimehed! Oleme otsustanud teatada avalikult, kes meie oleme, tõstame täna oma lipu, mõistuse, tõe, vabaduse lipu!“

Valge pikk ritv välkus õhus, kaldus, lõikus rahvahulka; katkus temasse ja minuti pärast lehvis inimeste ülessuunatud nägude kohal punase linnuna töörahva lipu kangas.

„Elagu töötav rahvas!“ hüüdis Pavel.

Sajad häälled vastasid kõlava hüüdega.

„Elagu sotsiaaldemokraatlik tööliste partei, meie partei, seltsimehed, meie vaimne kodumaa!“

Rahvahulk kees; lipu poole tungisid need, kes olid mõistnud selle tähendust; Paveli kõrvale asusid Mazin, Samoilov, Gussevid. Painutanud pea, tõrjus Nikolai inimesi eest ja tundmatud inimesed, noored, põlevate silmadega, tõukasid ema eemale...

„Elagu kõigi maade töötav rahvas!“ hüüdis Pavel. Ikka kasvades jõult ja rõõmalt vastas talle tuhandesuine kaja hingepõrutava häälega.

Rahvahulk tihenes. Pavel vehkis lipuga, see lõi õhus lainetama ja nagu ujus edasi, päikesest läigitatud, punaselt ja laialt naeratades...

„Kauem raudu me kanda ei taha...“ kõlas Fedja Mazini kõlav hää ja kümned hääled ühinesid sellega pehme, kuid võimsa lainena:

„Ikked kaelast ja köidikud käest!“

Ema läks Mazini järel, kuum naeratus huultel, ja vaatas üle selle pea poega ja lippu. Ta ümber vilkus rõõmsaid nägusid, mitmevärvilisi silmi, — kõikide ees läksid ta poeg ja Andrei. Ema kuulis nende hääli — Andrei pehme ja niiske hää sulas sõbralikult ühte ta poja tiheda bass-häälega.

„Üles, töörahvas, kutsub meid vabaduse hüüd, üles, vabaks, kes orjuses peetud!...!“

Ja rahvas jooksis vastu punasele lipule, Andrei kisendas midagi, liitus rahvaga ja läks sellega koos tagasi ning ta hüüded kustusid lauluhääldes, — selle laulu hääldes, mida kodus oli lauldud tasemini kui teisi, — tänaval see voolas ühetaoliselt, otse, kohutava jõuga. Selles kõlas raudne mehisus, ta kutsus inimesi tuleviku kaugele tee, ta kõneles ausalt teekonna raskustest.

Ema süda hakkas liiga kiiresti peksma, ta hakkas maha jääma. Teda lükati kõrvale, suruti vastu aeda, temast voo-gas mööda tihe inimeste laine — inimesi oli palju ja see rõõmustas teda.

„Ärka üles, sa rõhutatud rahvas!“

Näis, et õhus laulab määratu pasun, laulab ja äratab inimesi, kutsudes ühes rinnas esile võitlusvalmidust, teises ebaselget rõõmu, millegi uue aimust, põletavat uudishimu, seal — äratades lootuste segase värina, siin — avades välja-pääsu aastate kestes kogunenud tigiduse söövale voolule. Kõik vaatasid ette, kus lehvis ja lainetas õhus punane lipp.

Ema on juba rahvahulga lõpus, inimeste seas, kes ei kiirustanud, kes vaatasid ükskõikselt ette vaatleja külma uudishimuga, kellele vaadatava lõpp on ette teada. Nad läksid ja kõnelesid tasa, kindlalt.

„Üks rood on kooli juures, teine vabriku juures...“

„Kuberner sõitis siia...“

„Tõsi?“

„Ise nägin, et sõitis!“

Keegi vandus rõõmsalt ja ütles:

„Ometi hakkasid meiesuguseid kartma! Sõjavägi ja kuberner!“

Äkitselt pörkas rahvahulk nagu millegi vastu ja kõikus tagasi äreva tasase kõminaga. Ka laul võpatas, siis hakkas voolama kiiremini, kõvemini. Jällegi langes häälte tihe laine, hoovas tagasi. Häält langes üksteise järel koorist, kuuldus üksikuid hüüdeid, mis püüdsid tõsta laulu endisele kõrgusele, tõugata seda ette:

„Üles, töörahvas, kutsub meid vabaduse hüüd!“

„Üles, vabaks, kes orjuses peetud!...“

Kuid selles kutses ei olnud enam üldist, ühtlast kindlust, selles värises juba rahutust.

Midagi nägemata, midagi teadmata, mis juhtus ees, tõukas ema rahvast eest ja liikus ruttu edasi, aga talle tuli vastu inimesi, ühed langetatud peade ja kortsus kulmudega, teised piinliku naeratusega, kolmandad pilkavalt vilistades.

Ta vaatas igatsevalt neile näkku, ta silmad küsisid, palusid, kutsusid...

„Seltsimehed!“ kuuldus Paveli hää. „Soldatid on samasugused inimesed kui meiegi. Nad ei hakka meid peksma. Mispärast peksta? Kas sellepärast, et meil on tõde, mida on tarvis kõigile? Seda tõde on tarvis ka neile. Seni nad ei mõista seda, aga juba on lähedal aeg, kui nad tulevad meie kõrvale, kui nad ei lähe riisumise ja mõrvade lipu alla, vaid tulevad meie vabaduslipu alla. Ja selleks, et nad mõistaksid rutemini meie õigust, peame minema edasi. Edasi, seltsimehed! Ikka edasi!“

Paveli hää kõlas kindlalt, sõnad helisesid õhus selgelt ja kirkalt, kuid rahvahulk valgus laiali, inimesed läksid üksteise järel paremale ja vasakule majade poole ja kadusid aedade taha. Nüüd oli rahvahulgal kiilu kuju, mille teraks oli Pavel, ja ta pea kohal leegitses punasena töörahva lipp. Rahvahulk oli veel musta linna sarnane, kes on laotanud oma tiivad laiali, — ta oli rahutu, valmis tõusma ja lendama, ja Pavel oli ta nokaks...

*
Tänav lõpus — nägi ema — seisis nägudeta ühetaoliste inimeste hall sein ja sulges käigu platsile. Igäühel neist säras õlal külmalt ja peenelt täägi lõikav tera.

Oli vaikne. Lipp tõusis, õõtsus, lehvis mõtlikult inimeste peade kohal, liikus lainetavalt soldatite halli seina poole.

Ema vaatas ümber ja nägi, et rahvahulk, mis varem oli täitnud tänavat tihedalt, on ebakindel, kõhkleb ja vaatab, kuidas lipuga mehed lähevad temast kaugemale. Lipu järel läks mõnikümmend inimest ja iga samm edasi sundis kedagi kargama kõrvale, nagu tee keset tänavat oleks olnud küüm ja põletanud taldu.

„Tund tulnud, kus purustab priiuse väes...“
ennustas laul Fedja suus.

„Julahelaid ärganud rahvas!“ kordas kindlalt ja ähvardavalt tugevate häälte koor.

Kuid laulu korrapärase voolu katkestasid tasased sõnad:

„Annab käsklust.“

„Püssid!“ kuuldus ees järsk käsklus.

Õhus kõikusid täigid, langesid ja sirutisid lipule vastu naeratades kavalasti.

„Marss!“

Enam vaatas silmi pilgutamata. Soldatite hall laine kõikus, venis kogu tänava laiuselt, hakkas ühtlaselt liikuma, kandes ees hõbedaselt säravate terashammaste harva rida. See laine astus ikka lähemale, pojale, ema nägi, kuidas Andrei astus Paveli ette ja varjas teda oma pika kehaga.

„Kõrvuti, seltsimehed!“ hüüdis Pavel järsult.

Andrei laulis, tal olid käed selja taga koos, pea püsti.

Pavel hüüdis jälle:

„Kõrvuti! Sul ei ole õigust! Ees on lipp!“

Ikka lähemale sattusid punase lipu inimesed ja hallide inimeste tihe ahelik.

„Vlassov, põgene!“

„Tagasi, Pavel!“

„Viska lipp, Pavel!“ ütles Vessovštšikov tuseselt.

„Anna siia, peidan ära!“

Ta võttis käega vardast, lipp kõikus tagasi.

„Jäta!“ hüüdis Pavel.

Nikolai tõmbas käe tagasi, nagu see oleks saanud põletada. Laul kustus. Inimesed jäid tihedalt Paveli ümber seisma, kuid ta tungis edasi. Saabus vaikus, see nagu laskus nägematult ülevalt ja haaras inimesed läbipaistva pilvena.

Lipu all seisis paarkümmend inimest, mitte enam, kuid nad seisis kindlalt, tõmbasid ema enda poole hirmuga nende eest ja tumeda sooviga neile midagi ütelda...

„Leitnant, võtke sellert lipp!“ kuuldus vana kindrali hää. l.

Ta sirutas käe ja näitas lipule.

Paveli juurde kargas väike ohvitserike, haaras käega ridvast, hüüdis vingudes:

„Lase lahti!“

„Käed eemale!“ ütles Pavel kõvasti.

Lipp värises punasena õhus, paindus paremale ja vasakule, jäi jälle sirgelt seisma, — ohvitser kargas eemale ja langes istuli. Uskumatu kiirusega libises emast mööda Nikolai, ees väljasirutatud käsi kokkupigistatud rusikaga.

„Võtke nad!“ kisendas vanamees ja lõi jalaga vastu maad.

Mõned soldatid kargasid ette. Üks neist lõi püssipäraga — lipp kõikus, paindus ja kadus soldatite halli hunnikusse.

„Ah!“ hüüdis keegi murelikult.

Ja ema hakkas karjuma. Vastuseks talle kõlas soldatite hulgast Paveli selge hääl:

„Nägemiseni, mamma! Nägemiseni, kallis!“

„Elus! Tuletas meelde!“ tuksatas ema südames.

Varvastele tõustes ja kätega veheldes tahtis ema neid näha ja nägi üle soldatite peade Andrei ümmargust nägu, — see naeratas, see noogutas emale.

„Kallid... Andrjuša!... Paša!...“ hüüdis ta.

„Nägemiseni, seltsimehed!“ hüüti soldatite hulgast.

Neile vastas mitmekordne kaja. See tuli kuskilt kõrge-
malt aknaist, katustelt.

Bašibosukid — end. Türgi ratsavägi, kuulus distsipliinipuudusega; siin — röövlid, vägivaldavarvitajad; **nautima** — mõnuga (lõbuga) maitsma; **nuhk** — nuhkija, kaitsepolitseinik; **parool** — leppe sõna, salasõna; **patrull** — sõjaväe või politsei luuresalk; **Peterburi** — Leningradi nimetus enne Maailmasõda; **pristav** — politseikomis-
sar tsaariaegsel Venemaal; kohtutäitur; **reageerima** — vastutoimet,
-tegevust avaldama; **rood** [-u] — kompanii (sõdureid); **samovar** —
teemasin; **sandarm** — liik poliitilisi politseinikke tsaariaegsel Vene-
maal; **soliidne** — mõõdukas, kaine, korralik; tubli, kindel, tugev;
streik — kollektiivne töökatkestamine tööliste poolt survevahendina
tööandja vastu või poliitilise võitlusvahendina.

Rbl. 4.—

A
A-15734
v